

AIDAI

1961
NR. 9

TURINYS

KŪRYBOS PASAULYJE

KNYGOS IR ŽURNALAI

MOKSLAS

MENAS

VISUOMENINIS GYVENIMAS

ILIUSTRACIJOS

NOVEMBER, 1961

AIDAI - ECHOES, cultural magazine published monthly, except July and August, by the Franciscan Fathers, Kennebunkport, Maine. Subscription $6.00, single copy 60c. Second-class postage paid at Kennebunkport, Maine and at additional mailing offices.

AIDAI

MĖNESINIS KULTŪROS ŽURNALAS

1961 METAI LAPKRIČIO MĖNUO NR. 9 (144)

DVASINIS PRADAS ETINĖJ PLOTMĖJ

KUN. DR. P. CELIEŠIUS

Ontinėj, arba būties, plotmėj mes siekiame atskleisti bet kokio daikto, plačiausia to žodžio prasme, buvimą. Ontologas visada klausia, ar kalbamoji būtybė yra ar ne, ar ji egzistuoja šalia pažįstamojo proto ar ne (gal tik fantazijos padaras). Etika užsiima esančios būties veikimo vertinimu. Etikas visada teiraujasi veikiančios būties veikimo vertės. Kaip būties mokslas sudaro ontologiją, taip vertės mokslas sudaro etiką, arba moralę.

Mes šioje temoje neturime tikslo leistis į etikos mokslo gilybes. Mums rūpi tik įžvelgti dvasinio prado buvimą etinėj plotmėj.

1. *Vertės apraiškos.*

Jeigu mes žvelgsime į gyvulių elgseną ir ją lyginsime su žmogaus, tai matysime skirtumą naujo elemento — vertinimo — buvime. Gyvuliai orientuojasi aplinkoje savo pojūčių pagalba. Jie veikia pagal kūno potraukius išlaikyti savo egzistenciją ir ją pratęsti. Jų ateities planai lemiami ne pagal išmanymą-numatymą, bet pagal prigimtyje įdiegtą jausmą, vadinamą instinktą. Tuo tarpu žmogus neišsitenka prigimties rėmuose. Ne visus jo darbus apsprendžia polinkiai, pertraukimai, troškimai. Dalį veiksmų nulemia protinis apskaičiavimas, kaip antai namų pasistatymas, kelių išvedimas ir pagerinimas, susisiekimo priemonių išradimas; inžinierišku apskaičiavimu tiltų, kanalų pravedimas, pritaikytos aprangos pasigaminimas. Ypač žymus proto išradimas tai sutartinių ženklų-simbolių sritis, kaip antai—žodžių daiktams ir veiksmams pavadinti, sakinių mintims išreikšti, paveikslų, modelių skulptūrų estetikos jausmui išreikšti, liturginių simbolių: veiksmų, statulų — savo religijai išreikšti, sutartinių ženklų kryptims, judėjimui, pavojams, nelaimėms pranešti. Žodžiu, visas mūsų gyvenimas kiekviename žingsnyje lydimas sutartiniais ženklais tarpusavio komunikacijai išreikšti. Didžioji mūsų kultūros dalis yra ne kas kita, kaip proto atradimų, išgalvojimų ir simbolizacijos realizavimas. Protinis kultūros lobynan įnašas yra viena žmogaus veikimo dalis, kuria jis lenkia gyvulį, neturintį jokios pažangos nei kultūros.

Antra žmogaus veikimo dalis yra nudažyta vertinimo žyme. Dažnas mūsų veiksmas yra lydimas šalutinio jį lydinčio vertinimo. Ką tik žmogus daro, savaime jo veiksmus lydi klausimas: ar jis gerai padarė ar blogai. Išvirė valgyti: gerai išvirė ar blogai. Pastatė buveinę: gerai pastatė ar blogai. Išsprendė uždavinį: gerai išsprendė ar blogai. Mokinys studijuoja: gerai ar blogai. Keleivis vairuoja mašiną: gerai vairuoja ar blogai. Darbininkas dirba fabrike ar ūkyje: gerai dirba ar blogai. Menininkas kuria kūrinį: gerai sukūrė ar blogai. Ir taip daina be galo. Visur, kur einame, ką veikiame, ką dirbame, kuriame, visur lydi mūsų veiksmus imanentinis balsas: gerai padarėme ar blogai padarėmė.

Tokio ir panašaus savo darbų įvertinimo neturi gyvuliai. Jiems vis tas pats gerai ar blogai. Jie seka savo prigimtus įgeidžius ir instinkto potraukį ir pagal tai veikia. Dėl to sakoma, kad gyvuliai nei moralės, nei etikos tikra prasmė neturi. Etinė veikimo plotmė yra išimtinai žmogaus veikimo plotmė—žmogaus privilegija.

Arčiau stebint gyvulių gyvenimą, gali kam kilti klausimas, kad kartais ir gyvuliai atrodo turį etikos pajautimą. Antai šūnelis, apsirikęs ir aplojęs savo šeimininką, kai apsižiūri, kad tai būta jo šeimininko, nusižeminęs gula prieš jį ant žemės, raitosi, unkščia, laišo kojas ir rankas, lyg atsiprašydamas už apsirikimą. Panašiai jis elgiasi, kai, ką nors kenksmingo padaręs, apibartas pradeda gailėtis, rodo atsiprašymo ženklų. Taip yra iš tikrųjų. Bet taip įvyksta po ilgesnės dresūros. Kada po neleistino pasielgimo toks gyvuliukas lieka prikišamai nurodomas ir baudžiamas, vėliau asociacijos būdu panašių veiksmų vengia, arba, padaręs, apgaili atsiprašinėja nusižeminimo ženklais. Šis gyvulių reiškinys yra ne imanentinis jų prigimties jausmas, bet ilgesnės ar trumpesnės dresūros išvada. Gyvulys pajunta gėdos jausmą tik po to, kai jį už tam tikros rūšies veiksmus žmogus bara, baudžia, nurodinėja, kaip jis turi elgtis. Nedresiruoti gyvuliai to jausmo neturi ir jokių gailesčio ar gėdos jausmų nerodo. Rodo tik baimės ir prisitaikymo jausmą. Tuo tarpu žmonių tarpe (net tarp primityviausių žmonių) visados aptinkama tam tikrų moralinių įstatų, kurių sulaužymas sankcionuojamas bausmėmis. Net ir laukiniškiausios tautos turi kad ir mažo laipsnio moralės dėsnių pajautimą ir savos rūšies dorą. Šios apraiškos liudija neginčijamą žmogaus nuo gyvulio skirtumą etinėje plotmėj. Kaip sako senovės romėnų rašytojas Tacitas: rasime tautų be valstybės, be įstatymų, bet nerasime tautos be doros, be religijos. Savaime suprantama, tas etinis primityvaus žmogaus išbujojimas nėra vienodas. Moralės samprata labai svyruoja ir įvairuoja. Bet pakanka to paties fakto, kad šiokia tokia moralė ir jos pajautimas yra randamas visose tautose, nepaisant jų kultūrinio ir civilizacinio svyravimo ir lygio.

2. Vertės normos interpretacija.

a) *Deterministinė samprata* išplaukia iš materialistinės ir pozityvistinės pasaulėžiūros. Jeigu pagal materialistus ir pozityvistus visata sudaryta tik iš medžiagos, ir joje nėra jokių dvasinių pradų, tai savaime aišku, kad ir žmogaus veiksmai, koki jie bebūtų, yra determinuoti pagal medžiagos dėsnius. Medžiaginiai dėsniai tam tikrose vienodose sąlygose duoda vienodus rezultatus. Prie tam tikro šalčio vanduo visuomet užšals, prie tam tikros temperatūros jis visados virs. Taip yra ir žmogaus gyvenime: pridėjus tam tikras sąlygas: pažadinimus, paakinimus prie tam tikros energijos ištekliaus ir tam tikro laiko periodo, gausi visados tuos pačius įgeidžius, norus, potraukius, ir žmogus bus traukiamas lygiai prie tokio paties veiksmo. Vienodos pažadinimo sąlygos prie vienodų imlumo sąlygų duos vienodus veiksmus. Žmogaus valia, anot jų, nėra kas kita, kaip visų geismų, įnorių, potraukių suma. Ši suma nulemia veikimo rezultatus. Trūkstant vienos kurios sąlygos, kitaip pakrypsta ir žmogaus veiksmas, ir gaunamas skirtingas rezultatas. Trūkstant daugiau sąlygų, vėl bus kitokis rezultatas. Trūkstant daugumos sąlygų, veiksminis rezultatas gali visai nepasireikšti, o tik ateiti mintin tam tikro veiksmo įvaizdis. Kitaip sakant, aplinkos sąlygos apsprendžia-determinuoja žmogaus veiksmus. Tokiu būdu pagal jų sampratą žmogus neturi laisvos valios. Jis yra akumuliacinė būtybė, determinuojančiai funkcijonuojanti pagal duotas sąlygas.

Esant tokiai sąlygotai būklei, žmoguje nėra imanentinio jausmo, kuris nepermaldaujamai diktuotų: tu gerai ar blogai padarei. Nėra žmoguje sąžinės. Yra tik pripratinimas tam tikrose sąlygose tam tikru būdu įvykdytą veiksmą vadinti geru arba atitinkamai blogu. Tą įpratinimą paprastai išdirba dresūra, kuri prasideda nuo vaiko amžiaus dienų. Jam vis sakoma: taip negalima, taip negerai. Jeigu tuo sakymu negalima įpratinti reikiama kryptimi veikti, tada pradedama vartoti griežtesnės dresūros priemonės, kaip antai: diržas, fizinis mušimas, alkinimas, laisvės atėmimas. Suaugusius baudomis kalėjimu, žudymu įpratinama elgtis pagal tam tikrą užbrėžtą veikimo liniją, kurią nustato vyriausybė. Piliečiams paskelbiama, kad jie turi taip elgtis tokioj situacijoj. Priešingu atveju baudžiami maisto sumažinimu, laisvės atėmimu, kalėjimu, ištrėmimu, vergiško darbo stovyklomis, sušaudymu ar pakorimu. Ir piliečiai prie to pripranta, panašiai kaip dresiruoti gyvuliai, ir pildo įsakytas įstatymų normas. Tokį pavyzdį galime rasti gyvenime: koncenracijos stovyklose, kalėjimuose, bolševikinės Rusijos pagrobtų tautų padėtyje. Ten baimė yra įstatymų vykdymo variklis. Baimė nulemia ir sąžinę, ir laisvą valią. Komunistinis režimas ir į juos panašūs diktatoriniai režimai yra materialistinės etikos sampratos realizavimo pavyzdžiai.

b) *Imperatyvinė samprata* paremta jau ne medžiaginiu pradu, ne materialistine pasaulėžiūra, bet proto postulatu — racionalistine pasaulėžiūra. Pagal šią etikos sampratą kiekvienas žmogus siekia gėrio, motyvuoto malonumu — atitinkamai vengia blogio, motyvuoto skausmu plačiąja prasme. Nors visi žmonės siekia gėrio, bet nevisi pajėgūs tą gėrį vienodai nustatyti, kai kurie per savo primityvumą, besiekdami gėrio, pasiekia priešingo rezultato — blogio, nes trūko platesnio pažinimo ir gilesnio nu-

ADOMAS GALDIKAS

PARKAS RUDENĮ
(Tempera. Pranciškonų vienuolynas Brooklyne. V. Maželio nuotrauka)

matymo. Kad taip neatsitiktų, kas yra gera ir kas bloga, nustato tam tikslui parinktieji specialistai — valstybės legislatyvus organas. Ką valstybė savo įstatymais nustatė, kas darytina ir kas vengtina, tas yra atitinkamai gėris-blogis. Taigi gėrio augščiausioji norma yra ne žmogaus sąžinė ir ne individualus nujautimas, bet proto nustatytos imperatyvinės normos. Valstybė žino, kas piliečiams yra gera ir naudinga ir kas siekia daugumos gėrio ir priešingai, kas yra kenksminga ir kas neša daugumai blogio. Tai ji paskelbia įstatymų pavidalu. Visi piliečiai esti įpareigoti valstybės įstatymus vykdyti ir pagal juos elgtis. Daugumos gėris yra tikrasis gėris. Egoistinius atvejus valstybė laiko nenormalybėmis ir prieš jas kovoja, panaudodama savo baudžiamąją galią. Daugumos gėris nulemia pavienių asmenų egoistines užgaidas ir jų tariamąjį gėrį.

Šią racionalistinę sampratą plačiai ir moksliniu gilumu atskleidė didysis vokiečių filosofas Emanuelis Kantas (1724-1804). Pagal jo sampratą, protas yra nepermaldaujama galybė. Jis nulemia viską. Kai protas kiaurai įžvelgia ką esant gera, tai ir valia to siekia—nori. Kas atitinka protą, tas atitinka ir sąžinę. Imperatyvinis postulatas nulemia ir gėrio-blogio normą.

c) *Psichologistinė samprata* paremta grynai psichikos funkcijomis. Ši teorija yra išvesta iš materialistinės ir pozityvistinės pasaulėžiūros. Viskas, kas vyksta žmogaus elgesenoje, galima yra išaiškinti psichologiniu būdu (David Hume). Taigi ir gėrio-blogio normos galima aiškinti tam tikrais psichikos veiksmais. Iš supančios aplinkos žmogus gauna įspūdžius. Jie klojasi smegenų žievėje. Tie įspūdžiai-vaidiniai grupuojasi į panašius ir vienalaikius vaidinius. Grupės asociaciniu būdu veikia atmintį. Pagavus vieną vaidinį, su juo prisistato visa grupė kartu, arba su juo prisistato tuo pačiu laiku gautieji vaidiniai. Žmogus atsimena su vieta ir ten matytus daiktus. Kas prisimena kartą vogęs, prisimena kartu vogimo bendradarbius — padėjėjus. Taip panašiai yra ir su gėrio-blogio įsikalimu. Motina vis kaldavusi vaikui, kas gera ir kas bloga. Prisimeni motiną, prisimeni ir jos moralizavimą. Motiną pavadavo mokytojai. Jie irgi panašiai kalė vaiko atmintin, kas gera ir

kas bloga. Prisimeni mokytoją, prisimeni kartu ir jo moralus. Mokyklą pavadavo įstaiga, bendruomenė, organizacija, valstybė. Prisimeni įstaigą, prisimeni ir jos nustatytą darbo tvarką, prisimeni organizaciją, prisimeni ir jos nuostatų reikalavimus, prisimeni valstybę, prisimeni ir jos įstatymus, tiek civilius, tiek baudžiamuosius. Dvasiškiai tiek kalė per religijos pamokas, kas galima ir kas ne, kas nuodėmė ir kas ne. Pamatai dvasiškį — prisimeni ir nuodėmės faktus, kur jo sakytus "negalima" peržengei. Žodžiu, kiekvienas žmogaus žingsnis yra įjungtas į aplinkybes, ir kiekvienas jo veiksmas yra susijęs su aplinka. Viskas susijungę, vadinamuoju asociacijos būdu susirišę į giminingumą, į artimumą, į kaimyniškumą, kad pajudinus vieną atmintyje užfiksuotą vaidinį, asociacijos būdu iškyla ir su juo susiję artimos aplinkos vaidiniai. Taip panašiai yra ir su žmogaus sąžinės balsu. Iš tų kartojimų "Negalima" — "nuodėmė", "būsi baustas", "sulaužei įsakymą", "peržengei taisyklių ribas" ir pan. susidaro asociacijos būdu kažkoki neleistinumai, bausmės šmėklos, kančia ir sukelia žmoguje baimės jausmą, kad tam tikro neleistinumo nedarytų. Žmogus yra gyvis, kaip ir visi kiti. Jis pagal savo prigimtį vengia skausmo, bėga nuo mirties, vengia rizikingų pavojų. Kadangi jam asociacijos būdu yra primenami baisumai, o šie pastarieji organizme sukelia baimės, tai jo savisaugos jausmas stumia šalin nuo bausmės, nuo žuvimo. Ir šis psichinis, asociacijomis paremtas, jausmas yra daugumos vadinamas sąžine, kuri diktuoja "gerai" — "negerai". Toks yra psichologistų aiškinimas apie gėrio ir blogio kilmę. Anot jų, gėrio-blogio jausmas yra tik asociaciniu būdu išdirbtas psichinis jausmas, arba psichinė funkcija. Nieko kito gilesnio, nei imanentinio prado žmoguje nėra.

d) Idealistinė samprata yra krikščioniškos pasaulėžiūros samprata. Ji netelpa nei materialistų deterministinėj sampratoj, nei psichologistų vien asociacinėj sampratoj, nei racionalistų imperatyvinėj sampratoj. Ji siekia toliau ir apima žmogaus būties sąrangos naują tarpsnį.

Tiesa, kad žmogus gyvena jį supamoj aplinkoj. Tiesa, kad žmoguje slypinti egzistencinė savisauga automatiškai žmogų gelbsti nuo žuvimo pavojaus ir inertiškai spiria išsilaikyti, apvaldyti ir egzistuoti. Tiesa, kad žmoguje gaunamieji įspūdžiai, arba vaidiniai, grupuojasi į tam tikrus panašumus, priešingumus, bendralaikius ir bendraviečius ryšulėlius, kad, atsiminus vieną iš jų, atsimeni ir visą grupę. Asociacijos fakto niekas neneigia. Tai yra psichologijos moksle elementariniai dėsniai. Taip pat tiesa, kad žmogaus veiksmus daug nulemia protas. Protingas galvojimas numato, kas žmonijai yra naudinga ir kas ne, kas jai padeda ir kas kenkia, kas gera ir kas bloga. To niekas neginčija ir protingai elgdamasis neginčys. Tačiau tai ne viskas. Be proto, yra dar žmogaus prigimtyje kažkas daugiau, kas kiekvienu momentu į mus prabyla: tai yra gera, o tai yra bloga. Yra kažkas, kas sveria visus sveiko žmogaus veiksmus ir lipdo ant jų etiketes, esančias tik dviejų rūšių: gera, arba bloga. Tą žmogaus prigimtyje imanentinį jausmą, tiksliau pasakius balsą, mes vadiname *sąžinės* vardu. Ji yra skirtingas balsas nuo visų jausmų, skirtingas balsa nuo asociacinių mazgų - ryšulių, skirtingas balsas ir nuo proto diktato, arba loginės kategorijos. Sąžinės balsas yra savitas. Jis savo buvimu nepriklausomas nei nuo išsilavinimo, nei nuo mokslo, nei nuo įspūdžių gausumo. Jis yra grynai savarankus, nepasiduodąs nei žmogaus pojūčiams, nei jo įgeidžiams, nei jo norams, nei jo aistroms, nei pagaliau egzistenciniam savisaugos jausmui. Tai yra kažkas autonominio žmoguje, nesusiplakęs su jokia kita užgaida, noru ir traukimu. Tai lyg valstybė valstybėje.

3. Vertės normos šaltinis.

Žvelgiant kritiškai į augščiau išvardintus įvairių pasaulėžiūrinių mokyklų interpretavimus, galima iškelti faktus ir prikišamai parodyti, kad jos, išskyrus idealistinę, visos realybės neišsemia ir dėl to moksliniu požiūriu šlubuoja.

Dėl materialistinio atsakomybės aiškinimo pasakytina štai kas. Determinizmas tinka tiktai neorganinėje gamtoje. Sumaišius tam tikrus cheminius elementus pagal nustatytą tvarką, prie tų pačių sąlygų visada gausi tą patį rezultatą. Čia dėsniai pastovūs ir pasilieka nuolatos išreikšti tų pačių cheminių formulių pavidalu. Ne taip yra organinėje gamtoj. Čia netaisyklingumo ir nukrypime vardiklis yra kur kas didesnis. Pavyzdžiui, pasiseka surasti vaistus prieš tam tikras bakterijas. Tai dar negali užrašyti jų į pastovios formulės pavidalą, nes po kurio laiko jie pradės būti neefektyvūs: bakterijos, nuolat bombarduojamos tam tikrais vaistais kaip jų nuodais, keičia savo gyvybinį atsparumą arba, kaip sakoma, įgauna imunitetą prieš tuos nuodus (vaistų pavidale) ir nepasiduoda jų veikimui. Tada tenka vėl keisti receptus. Ir taip daina be galo. Taigi organinėj chemijoj dėsnių pastovumo koeficientas daug retesnis, negu neorganinėje gamtoj. Dėl to ir organinės chemijos formulės yra daug sudėtingesnės, ir pati organinė chemija daug sunkesnė už neorganinės chemijos lauką.

Psichologizmo pasiūlyta asociacijų teorija toli gražu neišsemia viso žmogaus psichinio pa-

saulio. Asociacijų teorija gal pilniau tinka gyvulių pasauliui, ypač stuburinių gyvulių klasei. Bet ji labai smarkiai sušlubuoja žmogaus psichikos srityje.

Kas yra studijavęs žmogaus elgsenos mokslą, tas gerai žino, kad niekas negali nustatyti pastovesnių dėsnių žmogaus elgsenai apspręsti. Tas pats žmogus prie tų pačių sąlygų ir panašiose aplinkybėse daug kartų pasielgs panašiai. Bet štai bus atvejis, kada jisai padarys visai skirtingai, negu kitais panašiais atvejais. Žmogaus elgsenos niekados negali tiksliai apskaičiuoti. Jį galima nuspėt tik tiespanašiai, bet ne tikrai. J.A.V. taip dažnai praktikuojami statistiniai spėjimai, pagrįsti tik tam tikru panašumu, tam tikru apytikrumu, yra arti tiesos, bet niekad tikrai ir pilnai tiesos neatspėja. Rinkimų būsimi rezultatai tik tiespanašūs, bet niekada nėra pilnai užtikrinti. Kaip vyksta visuomenėje, panašiai yra ir paskiruose individuose. Turint tam tikrą žmogų prieš akis ir sekant jo gyvenimą, dažnai galima spėti, kaip jis pasielgs. Bet kartais įvyksta tokių netikėtinumų ir lūžių, kad stebėtis reikia, kaip taip galėjo atsitikti. Ir stebimės sakydami: "Kas su tuo žmogum pasidarė?" Vadinasi, yra žmoguje kažkas daugiau, negu psichiniai asociacijų ryšuliai, kas nulemia jo vienkartinį apsisprendimą. Psichologizmo teorija daug ką žmogaus elgsenoj atidengė ir nurodė. Bet toli gražu visko neišsprendė. Yra spragų, daug netikslumų. O jeigu teorija neatitinka realybės, tai ji šlubuoja ir moksliškai nėra su pilnu pasitikėjimu priimtina.

Panašiai pasakytina ir apie racionalistinės normos imperatyvą. Jeigu žmoguje veiksmo gerumą arba jo blogumą nustatytų tik protas, tada nebūtų išimčių. Dažnai gyvenime atsitinka, kad žmogus kitam, pirmą kartą sutiktam asmeniui iš pirmo pažvelgimo pajunta arba meilės-simpatijos, arba neapykantos-apatijos. Pirmuoju atveju teigia, kad tas žmogus geras, antruoju atveju, kad jis blogas. Iš kur kilo tas sprendimas apie jo gerumą, ar blogumą? Juk jis jo nepažįsta ir protu apspręsti negali. Šis vertės nustatymas yra ne iš proto. Kaip dažnai, žvelgę į meno kūrinį-paveikslą, iš karto teigiame, kad tai puikus paveikslas, arba kad tai negeras kūrinys. Meno nestudijavęs negali protu pagrįsti, kodėl tas kūrinys puikus-geras, o anas menkavertis-negeras. Toks žiūrovas meno nepažįsta ir pagal protą jo apspręsti negali. Kaip dažnai žmogus protu mato kas gera, o padaro kas bloga. Tuo atveju žmoguje glūdi kažkokia kita intuityvinė galia, pagal kurią atsiranda betarpiškas sprendimas gėrio-blogio vardu.

Kartais protas stengiasi nustatyti žmogų viena ar kita kryptimi, bet šis nesiduoda įtikinamas. Antai komunistinio režimo įstatymdaviai kalte kala savo piliečiams naują etiką, kad visa gera, kas tarnauja proletariato diktatūrai išlaikyti ir praplėsti, o vis dėlto per ištisus dešimtmečius įtikinami piliečiai nepripranta prie naujos etikos dėsnių. Jie vis jaučia kažkaip, kad nors ir įstatymai taip liepia elgtis su liaudies priešais, nors ir visa jų spauda vienodai kala, tačiau ne tik senesnės kartos žmonės, bet ir komunistinam režime gimę ir augę jaunuoliai junta, kad yra bloga skriausti artimą, nepaisant, ar jis būtų komunistas ar antirevoliucionierius. Kas jam padiktavo tai įvertinti blogio vardu? Protinis nustatymas ir visas auklėjimas, visa kultūrinė aplinka sako, kad gerai, o jis junta, kad taip elgtis yra bloga. Iš to fakto prikišamai matyti, kad gėrio ar blogio norma nekyla vien iš proto, bet turi savo kitą šaltinį.

Mes patys ne kartą patyrėme, kad tam tikri atlikti veiksmai, nors ir kažkaip stengtumės pateisinti, kad tai nieko bloga nėra, kad taip visi daro, kad tas niekam nepakenks, kad tai bus gerai, o padarius, žiūrėk, staiga pajunti naują jausmą, tau sakantį, kad blogai pasielgei. Nežinai nei kodėl bloga, nei iš kur tas blogumas kilo, bet pakanka pačio fakto, tau diktuojančio: blogai pasielgei. Pirmiau negu žmogiškasis protas suspėja pagalvoti ir apspręsti, ar tam tikras pasielgimas yra blogas ar geras, o jau, žiūrėk, savaiminis viduje slypįs balsas tau nepermaldaujamai sako: blogai pasielgei. Tas balsas yra toks griežtas ir įkyrus, kad jis nekartą verčia nusikaltėlį eiti ir prisipažinti blogai padarius. Žino, kad prisipažindamas pateks teisman ir kalėjiman, kad po prisipažinimo ne tiktai nepataisys kaltės (nužudytojo iš numirusių neprikels), bet dar padidins savo kančią, kentėdamas teismo uždėtas bausmes, o vis dėlto eina ir prisipažįsta. Tuo jis nori dalinai nuraminti jį graužusį kirminą—sąžinės priekaištavimą. Fizinės bausmės dažnai, palyginus jas su dvasios—sąžinės kančia, yra menkesnio pobūdžio. Kada mums priekaištavo motina ar tėvas bardami už mūsų blogą darbą, dažnai mes norėdavome geriau būti fiziškai nubausti, kad tik liautųsi į mus apeliavę per mūsų sąžinės balsą (Jei esu kaltas, mušk, bet liaukis su tais savo pamokslais — girdėjau kartą sakant vaiką savo motinai).

To sąžinės balso negali nei papirkti, nei įsikalbėti, kad tai yra gera, nei visa eile proto pateiktų argumentų įsitikinti, kad tai nieko bloga nėra. Tas balsas yra savaiminis. Jis kyla iš žmogaus vidaus staigiai ir savaime—automa-

tiškai. Dėl to jis vadinasi imanentinis vidaus balsas. Jis veikia skyrium nuo jausmų, pojūčių, aistrų, protavimo. Jis yra kažkas skirtingo žmoguje, ir jo negali suplakti nei su kuria kita dvasios galia.

Tiesa, reikia pripažinti, kad daug kas nepaiso šio vidaus kirmino ir ryžtasi padaryti niekšišką darbą. Tiesa taip pat, kad žmogus, dažnai bloga darydamas, prie blogio pripranta ir savo sąžinės balsą užmigdo. Pradeda vis mažiau ir mažiau jausti ir pagaliau prieina prie tokios būsenos, kad jau dažniausiai visai nejaučia. Tik retkarčiais tas balsas pasibeldžia į jo dvasios duris. Bet išimtys negriauna taisyklės. Tik ją patikslina. Mūsų keltos tezės (kad sąžinės balsas yra ir kad jis veikia nepriklausomai nuo kitų žmogaus galių) teisingumas pasitvirtina ir tuo atveju, jei mes randame nors keletą teisingų faktų ir nurodome į sąžinės veikimo reiškinius.

4. Galutinė išvada.

Po visa to, kas buvo nurodyta apie sąžinės veikimo reiškinių faktus, galime daryti šią išvadą. Sąžinė negali kilti iš medžiaginio kūno, nes ji priešinasi kūniškiems geiduliams, polinkiams ir aistroms. Ji negali kilti iš psichnių asociacinių funkcijų, nes priešinasi asociacijos dėsniams. Nesileidžia įrikiuojama į gėrio kategoriją, įprastinių vaidinių viens po kito sekimo būdu. Ji nesiduoda protiniams įtikinimams. Ji veikia pirmiau protinio apsvarstymo ir loginio išvedžiojimo. Ji yra savaiminė apiori žmogaus viduje glūdinti galia, kuri sveria kiekvieną žmogaus veiksmą, rūšiuodama juos į gerus ir blogus. Kadangi ji nekyla nei iš kūno, nei iš psichikos, nei iš proto nustatytų normų, bet įgimta nusakyti, kas gera ir kas bloga, todėl jos kilmės *šaltinis yra žmogaus* ne kūninė prigimtis, bet kūną viršijantis pradas, būtent dvasinis pradas.

JADVYGA PAUKŠTIENĖ — VĖLINIŲ VAKARĄ

JUOZAS TYSLIAVA

1902. XI. 1 - 1962. XI. 11

A. VAIČIULAITIS

Juozas Tysliava dar žaliūkas pasirodė lietuviškajame akiratyje kaip poetas, kurio balsas nuskambėjo kitaip — drąsiai ir plačiai. Drauge jis atsinešė kaimo gelmenų, arba bent tautosakos paslapties. Jau pirma jo knyga vien tik savo pavadinimu bylojo naujai ir negirdėtai. Su savo "Žaltvykslėmis" jisai pasirodė beveik prieš keturiasdešimt metų, kada dar nė Keturi Vėjai nebuvo pradėję garsiau ūžauti mūsų raštuose. Kurie domėjosi mūsų poezija, sužiuro į naują lyriką "iš Suvalkijos lygumų", kaip jisai pats vėliau save apibūdino, dar prisiskirdamas sau "kultūringo barbaro" titulą. Net ir kietasis Adomas Jakštas, mūsų kritikų karalius, nebuvo jam perdaug rūstus.

Patsai būdamas iš Suvalkijos lygumų, anksti girdėjau žmones šnekant apie Juozą Tysliavą — poetą. Vilkaviškio gimnazijoje mums netrūko lyrikų ir beletristų. Kiti iš jų paskui ir į pasaulį išėjo. Tačiau tai buvo savieji, pažįstami ir dar neprasikalę. Iš vilkaviškiečių, jau žinomų kitur, kartais pasirodydavo Salys Šemerys, — ir jį keletą sykių teko regėti mieste. O Juozas Tysliava, lyg retas klajoklis paukštis, šmėstelėdavo mūsų padangėje ir dingdavo. Atsimenu, vienas draugas kartą, bene per atlaidus, man su pagarba parodė minioj: "Ana, Juozas Tysliava". Tačiau ir tada jo nepamačiau — jis pranyko minioje. Ir taip mums teko susidurti jau tik šios žemės krantuose, po ilgesnių metų. Jis negrįžtamai buvo išklydęs į pasaulį, ir "lūšnelė samanota dingo tolumoj".

I

Amerikoje Juozas Tysliava pasinėrė į naujus veiklos plotus. Nemažą metų eilę jisai redagavo seniausią lietuvių laikraštį "Vienybę". Iš šalies žiūrint, galėjo atrodyti, kad jisai jaučia pasididžiavimą, tradicijos ir paveldėjimo dvasią, savo rankose turėdamas tokį seną savaitraštį. Buvo tai jo pilis, tvirtovė ir veikimo bazė. Iš šios pilies pasaulį dažnai pasiekdavo ir smalsios žinios, — taip ligi paskutinio numerio, kurį jam teko suredaguoti. Tai reiškia, kad "Vienybė" buvo gyva ir kad redaktorius Tysliava nevengdavo sulaužyti jietis su prieštaraujančiais, o kovoje jis buvo atkaklus. Redaktorius pats ištikimai rašydavo skiltį "Dabar", numeris iš numerio. Čia jisai išliejo savo mintis ir nusistatymus. Rašydavo trumpai ir aiškiai, dažnai pasivaduodamas ir senų kaimo žmonių išminties posakiais. Literatūros istorikui gal bus įdomiau tai, kad Juozas Tysliava čia tarpais įbrukdavo žodį kitą apie save, apie savo namus, apie savo motiną.

"Vienybę" Juozas Tysliava redagavo ilgiau negu kas kitas, nuo 1933 metų. Jisai turėjo jausti tam tikrą istorinę tėkmę, jei atsiminsime, kad šio laikraščio redaktoriaus krėsle yra sėdėję tokie žmonės kaip A. Milukas, J. Endziulaitis, J. Mačys-Kėkštas, Petras Mykolainis, J. Širvydas ir kiti, o bendradarbių eilėse praeityje yra buvę Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, A. Vištelis, Biržiškos, Vydūnas, V. Pietaris, Sauerveinas. . . Per tokį ilgą laiką "Vienybė" buvo keitusi savo veidą, — ji buvo ir katalikų, ir socialistų, ir kitokiose rankose. Dabartinį jos pobūdį Juozas Tysliava taip vaizdavosi: "Tautinės minties liberališkas laikraštis". Jo įsitikinimu, užjūrio lietuvių, o taip pat ir spaudos uždavinys yra "išlaikyti lietuvybę gyvą". Šiaip J. Tysliava galvojo, kad prie jo "Vienybė" "pasidarė daugiau nepriklausomas ir, sakyčiau, tautinis" laikraštis. Todėl ir politikoje jisai laikėsi savo linijos ir turėjo savo atskirą nuomonę.

Nuo 1940 metų Juozas Tysliava pasiėmė ir "Vienybės" leidimą. Tai ir buvo sunkiausia jo paskutinių dešimtmečių našta. Apie žinių vertimą, straipsnių taisymą, vedamųjų paruošimą jisai sakė, kad visa tai "nėra taip bloga", nes vistiek siejasi su raštu. "Sunkiausioji našta — laikraščio leidimas. . . Kada reikia rūpintis laikraščio leidimu, tai nėra lengva", prisipažino jisai. Todėl jis jautė, kad šie leidimo rūpesčiai trukdo poeziją, neleidžia susitelkti ir atbaigti naujo rinkinio. Jieškodamas savo laikraščiui lėšų, Juozas Tysliava važinėjo iš miesto į miestą, zujo iš namų į namus, lankė prenumeratorius ir pažįstamus, rinko aukas ir užsilikusias skolas, — ir iš perspektyvos žiūrint, tokiam darbui reikėjo ir energijos, ir užsispyrimo, ir pasiryžimo. Kaip redaktorius, Juozas Tysliava negalėjo išvengti visuomeninės ir politinės veiklos bei sūkurių. Apie tai užsimenu čia tik todėl, kad dalyvavimas susirinkimuose, minėjimuose ir įvairiose iškilmėse atskleidė dar vieną Juozo Tysliavos gabumų bruožą: jisai šiame krašte išgarsėjo kaip kalbėtojas, vienas iš geriausių oratorių. Teko girdėti senus lietuvius lygi-

nant, jeigu kuris kitas prakalbininkas būdavo itin geras: "Kalbėjo beveik kaip Juozas Tysliava". O iš tribūnos jisai bylojo didingai ir dramatiškai. Kalbėjo jautriai, karštai, patetiškai, klausytojus graudindamas ir pagavimo momente pats prieidamas prie ašarų, kai bylodavo apie kurio žmogaus ar mūsų tautos tragediją. Jo žodis buvo vaizdus ir lakus, iškilmingas ir liaudiškas, todėl ir jį patį kaip oratorių būtų galima pavadinti savotišku liaudies tribūnu. Mokėjo daryti plačius ir už širdies tveriančius sugretinimus, kaip rodo nors ir šioji ištrauka iš jo kalbos šiemet per "Vienybės" deimantinės sukakties minėjimą: "Per tuos septyniasdešimt penkerius metus "Vienybė" matė, kaip žmogus gimė, kaip stovėjo prie altoriaus ir gulėjo grabe... Bet tauta nemiršta. Tauta gyvena tūkstančius metų." Arba kitoje vietoje, atpasakojęs lietuvių tautos varganą dalia, jisai sakė: "O lietuvis vistiek, kaip tas žirnis prie kelio, žydi ir žaliuoja".

Tokiomis vietomis Juozo Tysliavos gražbylystė jau susisiekdavo su poezija.

II.

Juozas Tysliava apie poeziją turėjo augštą supratimą: jo paties žodžiais tariant, tai esanti "Dievo dovana". Jis literatūrai statė griežtus reikalavimus, sakydamas: "Rašytojas yra vertinamas tik tada, kada jis vienas užsidaręs gali parašyti vertingą kūrinį". Šioji samprata kažkaip netikėtai giminiuojasi su Hemingway pažiūra į meną, būtent: "Rašymas geriausiu atveju yra vieniša būtis". Pagaliau Juozas Tysliava jautė, kad "poezija yra pati sunkiausioji kūryba iš visų kūrybų".

Poeto misija Juozas Tysliava užsikrėtė anksti: paties prisipažinimu, eiles pradėjo rašyti, būdamas dvylikos metų. Pirmi jo poezijos mėginimai buvo išspausdinti kauniškėje "Vienybėje", kurią redagavo istorikas kunigas Antanas Alekna. Tuo būdu Juozas Tysliava savo spausdintų raštų kelią pradėjo "Vienybėje" ir baigė "Vienybėje", tik kitoje Atlanto okeano pusėje ir kitoje žemėje.

Literatūros knygose Juozas Tysliava paprastai įrikiuojamas į mūsų futūristų broliją. Tačiau jisai pradžioje ėjo daugiau natūraliu rašytojo keliu, dar neapkerėtas poetinių šūkių, dogmų ir mokyklų. Tokis jis daugiau yra savo pirmoje knygoje "Žaltvykslėse". Jo lyrikos naujovės žodyno ir turinio prasme, — visokios pelkių liepsnos ar vilkolakiai, tada galėjo būti pasemtos iš kaimo tautosakos turtų. Be to, gal čia kiek papūtė Herbačiausko vėjai su ano "vėlė kibirkštėlė". Abu jie buvo beveik iš to paties kapsų kampo. Tiesa, Herbačiauskas ilgai bruzdėjo po svetimą žemę, bet, kaip atrodo, vienu tarpu juodviejų keliai buvo susibėgę arčiau, — tada kai jau ir Juozas Tysliava pastebimai dairėsi ties mūsų Parnasu. "Žaltvykslių" autorius pasakojo, kad, dar prieš "Keturių Vėjų" leidinio pasirodymą, jisai su Ryto bendrovės pirmininku Stikliorium buvo sutaręs spausdinti naujosios literatūros žurnalą "Grįžulo Ratai", kurio redaktorium turėjo būti Herbačiauskas, vienas iš skardžiausių ir našiausių naujos mūsų literatūros šauklių. Juozas Tysliava minėjo, kad, apie tai patyrę, pas jį į Eltą atėjo Kazys Binkis ir J. Petrėnas, prikalbindami vietoje "Grįžulo Ratų" bendras jėgas permesti į jų ruošiamus "Keturis Vėjus", kurių Pranašas jau buvo išėjes. Juozui Tysliavai sutikus, esą, "Herbačiauskas apsiašarojęs išėjo iš Eltos". Taip Juozas Tysliava pasidarė "Keturių Vėjų", anot jo, tvarkytoju, o redagavo J. Petrėnas.

Juozas Tysliava

Mūsų raštuose futūrizmo šaknys paprastai siejamos su Kazio Binkio atsivertimu nuo klasiškųjų jo eilėraščių į moderniškus. Tačiau Juozas Tysliava tai kvestionavo, ir kam čia pirmieji laurai uždėtini, tegul išaiškina gyvieji mūsų keturvėjininkai. Mums čia rūpi tik tai, kad Juozas Tysliava, kaip poetas modernistas, yra mūsų futūristų mokyklos adeptas, nors, kaip ir vi-

same savo gyvenime, gana nepriklausomas. O to savarankumo versmė buvo jo talento veržlumas ir pats asmuo. Kaip tai aiškino Juozas Tysliava, "Keturi Vėjai" ir mūsų futurizmas reiškė revoliuciją ta prasme: prieš tai buvo manoma, kad mūsų poezijoje "žodis turi būti labai parinktas", dainuojama apie saldžius dalykus — "lakštingalas, padanges". Mūsų gi futūristai įpilietino paprastą žodį, kasdieninį, grubų ir šiurkštų.

Antra vertus, "Keturi Vėjai" atnešė ir naują turinį: "kalbėjo apie miestus, techniką, mašinas. . . bandė laužt pasenusius dalykus, nors ir nežmoniškai, bet kitoniškai", sakė Juozas Tysliava. Mūsų futūristai savo naują mokslą buvo pasigavę daugiausia iš Majakovskio, bet, kaip priminė Juozas Tysliava, "Keturių Vėjų" kolektyvas "labai sąmoningai vistiek ieškojo lietuviškų elementų ir kad tas modernizmas būtų išreikštas lietuviškos dvasios rėmuose". "Keturių Vėjų" brolijos nariai buvo reiklus savo amato meistrai. "Buvo išgvildentos beveik visos literatūros kryptys, laboratoriškai per aštraus kriterijaus mikroskopą išstudijuotos formos ir stiliai; drąsiai buvo daromi eksperimentai . . . Aš buvau jauniausias Keturių Vėjų narys ir kalbėti gaudavau paskutinis. Kai aš atsiradau, labai nudžiugo Tysliava, nes iki tol jis buvo jauniausias ir laikė tai neunoru". Taip rašo apie anas futūrizmo dienas Antanas Rimydis savo autobiografijoje "Antrųjų Vainikų" knygose. Tie jo žodžiai lyg dokumentuoja Juozo Tysliavos sijas su šia literatūros mokykla ir meta užuominą apie pastarojo rangą mūsų futūristų hierarchijoje. Kiek liečia patį Juozą Tysliavą, "Keturių Vėjų" dienos reiškė naują vingį ir naują spalvą jo lyrikoje. Tačiau amžinos ištikimybės jisai nebuvo čia prisiekęs. Prabėgus kapai metų, jisai apie "Keturių Vėjų" žygius taip kalbėjo: "Vėliau tai praėjo, kaip ir visos mados."

Vis dėlto "Keturi Vėjai" ir futūrizmas paliko ryškią žymę Juozo Tysliavos poezijoje, — ir formos ir turinio prasme. Jo lyrikoje nuskamba mechaniškoji kultūra, mašinos, radijas, kinas, lėktuvai, įsiveržia sportininkai su futbolu, jietim ir rekordais, išsirikiuoja miestai ir gatvės. Vietomis, kai jisai jau regėjo Paryžių ir kitus pasviečius, jaučiama dar modernesnė gaida, lyg ir surrealizmo paveikslai, Chagallio dažas, kaip šioje ištraukoje:

Vidury kaimo, kur medžiai ošia ir linguoja, kaip per sapną,
Kur vieškelis, kaip diržas, nutiestas per lauko žolę,
Vakarų šalies varna, atlėkus, padėjo kiaušinį,
Kad po šimto metų iš jo išsiristų didelis miestas.
Jau baigia švilpauti birželio auksaburnis mėnuo,
Mano gimtojo kampo vandenys savo dumbluos užmigdo aukso karosus.
Ateis ir vėl nueis per dangų debesys, kaip mano laimės metai,
Tik anapus žvingaus praeitis — arklys supančiotas pakalnėj.
(Poezija, 59 p.)

Taip ryžtingai ir su Antano Rimydžio pastebėtu "unoru" žengdamas mūsų lyrikos laukais, Juozas Tysliava neišvengė teatralinės pozos, deklamacijos ir manieros. Tokiu pavyzdžiu galima dėti ilgą jo eilėraštį — radijo poemą "Tysliava Paryžiuj":

Klausykit jūs,
Rouseau,
Voltaire
Ir Viktorai Hugo,
Aš jūsų mizerablių ir kandidų kapinyne
Baigiu šią savo radio poemą.

Jos turinys —
Jaunystė nežebota.
Jos vardas —

Tysliava Paryžiuj.

Kaip Kazys Binkis ir kiti iš "Keturių Vėjų" brolijos, taip ir Juozas Tysliava geriausių šios rūšies rezultatų pasiekė, kai jie modernizmą maišė su anais jo minėtais "lietuviškais elementais". Čia mūsų futūristai buvo originalūs, įdomūs, išradingi ir kūrybingi. Tokie geri Juozo Tysliavos eilėraščiai yra "Ratai", "Pieniška daina", "Vėjas" ir ypač "Vyšnios žydi". Štai pastarojo pora posmų:

Kaimas džiaugias.
Eržilai iš tvartų plinta.
Jei paklaustum savo draugą,
Kam svirnų pakraigės švinta,
Atsakytų tau — sustojęs, —
Kaimas džiaugias.

Kelias eina.
Dulkių debesys atjoja
Ant žirgų, kur neša dainą
Lauko seseriai ir broliui,
Ir — kur žydi žalios lankos —
Kelias eina.

Geriausiais savo lyrikos pavyzdžiais Juozas Tysliava išsineria iš bet kokių literatūrinių mokyklų lukšto ir stoja prieš mus kaip natūralus talentas. Tokiems jo eilėraščiams būdingos savybės — švari melodija, erdvus mostas, ritmo natūralumas, vaizdo ir išgyvenimo gaivumas,

skonio tikrumas ir nuotaikos sugestyvumas. Kiekvieno poeto palikimą išsijojus, bandymas esti išlaikytas, kai pasilieka keletas eilėraščių, kuriuos gali statyti šalia geriausių savo krašto poezijos pavyzdžių. Juozo Tysliavos kūryboje tokie pranokstantys posmai pirmiausia yra "Mano deimantai" ir "Naktis iš okeano". Iš paskesnės kūrybos jisai savo širdyje ypač šiltai globė ilgesnį dalyką "Tėve Mūsų", kurį sukomponavo, intonuodamas šią maldą prūsų kalba. Šis kūrinys jam buvo artimas istorine prasme, savo giminės ir kartos tradicija: Juozas Tysliava save laikė senųjų prūsų palikuoniu ir savo autobiografijoje rašė: "Mano tauta jau seniai išmirus, o kalba, kuria aš norėčiau rašyti, užmiršta". Šioje poemoje randame patetišką jausmą, tautos tragedijos stiprų išgyvenimą ir likiminės prasmės sklaidą, tačiau nėra spontaniško lakumo ir gaivumo, kuris būdingas Juozo Tysliavos kūrybos viršūnei. Šiame kūrinyje yra vienas naujas jo raštų bruožas — religinis atspalvis, šiaip nejaučiamas jo veikaluose, kurių ašis daugiau yra jo asmuo ir patyrimas, savo žemė, jos buitinė tikrove ir modernine realybė, didieji gamtos elementai, okeanai, vėjai ir žvaigždės, o ne metafizinė mįslė ar meditacija. "Tėve Mūsų" sudaro lyg naują ženklą Juozo Tysliavos žodyje, nors gal reikšmingą ne tiek idėjine, o istoriškai tradicine bei genties prasme. Šių elementų susibėgimas gerai matyti nors ir šioj ištraukoj:

Aš, paskutinis prūsų palikuonis,
Iškeliu rankas į dangų
Ir meldžiuosi . . .
Nakties mėnesienoj girdžiu —
Obliuoja grabą . . .
Mano gulbino giesmėj
Galandamojo kalavijo ašmenys žvanga.
Viešpatie, šiąnakt mano širdis,
Kaip žemė, dreba.

"Tėve Mūsų" bene ir yra Juozo Tysliavos "gulbino giesmė". Ši poema pasirodė "Gabijoje", literatūros metraštyje, 1954 metais ir yra bene stambiausias savo apimtimi jo kūrinys. Dar šių metų pradžioje Tysliava pasakojosi turįs paruošęs "vieną prozos dalyką" ir "beveik paruošęs rinktinę". O prieš porą metų sakėsi turįs "paruošęs dvi knygas", — turbūt, tas pačias. Kažin ar jis tai galutinai sutvarkė, — vis atitraukdavo dienos darbai. Antra priežastis: Juozas Tysliava buvo savotiškas perfekcionistas. Anot jo, kūryba tai tokis dalykas, apie kurį gali galvoti ir traukiniu važiuodamas. Todėl atsiminęs, kad "tokioj vietoj, tokiame posme galėčiau geriau padaryti", jis išsiėmęs blanknotą pataisydavo. Kai mudu su J. Aisčiu rinkome lietuvių poezijos antologiją, Juozas Tysliava man atnešė savo pataisytų eilėraščių tai knygai. Kai kurie pataisymai buvo tik smulkmenos, vienas žodis pakeistas kitu, bet tiksliai ir skoningai. Sakysime, eilėraštyje "Vėjas" buvo vieta:

Girios braška, miestai griūva,
O tas laivas, laivas jūroj. ..

Antologijai jis atnešė su tokia mažyte atmainą:

Girios braška, miestai griūva,
O tas laivas — lašas juroj ...

Dabar vietoje paprasto žodžių kartojimo pasigauta naujo vaizdo ir erdvios perspektyvos. Tokių smulkių, bet taiklių paįvairinimų rasime ir kitur. Kai kur atmainos lietė visą eilėraščio struktūrą, mintį ir iš dalies nuotaiką. "Vasaros naktis" dar seniau buvo perredaguota nuo pirmo žodžio. Pirmiau buvo:

Mano namas — girių pievų plotai,
Ryto saulė — taurė sklidina.
Pievų akys žalios, ašarotos
Ir kaip gulbė vasaros daina.

O paskui pataisyta:

Tavo namas — girių, pievų plotai,
Saulė, mėnuo — indai sklidini.
Pievų akys žalios, ašarotos, —
Gal ir tu pravirkti ketini?

Taip Juozas Tysliava, savo ankstesniems eilėraščiams vis jieškodamas kito žodžio, sakinio ar vaizdo, kuris suteiktų naujo reljefo, varsos bei skambėjimo, vargiai ar bus spėjęs atlikti tai, kas pro kasdieninį triūsą jam vis knietėjo ir šmėsčiojo, kaip sąžiningam ir išreikalaujančiam savo amato ir meno meistrui. Tad ir jis būtų galėjęs tarti su anglų poetų W.H. Audenu: "Kitų akyse žmogus yra poetas, jeigu jis parašė vieną gerą eilėraštį. Savo paties akyse jis yra poetas tą momentą, kai jis savo naujame eilėraštyje daro paskutinį pakeitimą".

*

Juozas Tysliava gimē 1902 m. lapkričio 1 d. Geisteriškių k., Keturvalakių valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje. Pirmas jo poezijos rinkinys išējo 1922 m. Buvo tai Žaltvykslēs. Toliau pasirodē Traukinys, 1923, Nemuno rankose, 1924, Auksų Lyta, 1925, Tolyn, 1926, ir Poezija, 1935. Pastaroji knyga išleista Amerikoje. Lietuvoje dirbo Eltoje, Lietuvos Aide, buvo Keturių Vējų kolektyvo narys. Kaip švietimo ministerijos stipendijatas buvo nuvykęs į Paryžių. Ten išējo jo eilēraščių vertimų knyga prancūzų kalba (1926). Amerika pasiekē 1932 m. ir nuo 1933 m. redagavo Vienybę. Be to, 1939-41 m. redagavo žurnalą "Lietuvą". Dalyvavo vietos lietuvių veikime, buvo Amerikos Lietuvių Tarybos New Yorko skyriaus pirmininku, o pastaruoju laiku — Lietuvių Rašytojų Draugijos pirmininkas. Mirē šių metų lapkričio vienuoliktą, ištiktas širdies smūgio. Straipsnyje duotos J. Tysliavos citatos, jei šaltinis nepažymētas, yra paimtos iš įvairių jo pasikalbējimų, įrašytų juostelēse.

Juozas Tysliava

NAKTIES DAINA

Erdvėj žvaigždės deimantinės,
Tartum perlai ant krūtinės,
Spindi, šviečia.

Į laukus, į pievų plotus
Iš pastogės samanotos
Žmogų kviečia.

Stingsta kraujas tavo kūne —
Mėnuo — žemės atskalūnas
Burtus traukia.

Erdvėj žvaigždės deimantinės,
Tartum perlai ant krūtinės,
Ryto laukia.

VĖJAS

Vėjas lekia ir kvatoja,
Vėjas žemėje kovoja.
Kas ne jo gaida užgroja,
Tam išlaužia vėjas koją.

Žemė ūžia, vėjas lekia,
Žemė — mirštanti plaštakė.
Vėjas lekia, kaip patrakęs,
Vėjas lupa žemei akį.

Girios braška, miestai griūva,
O tas laivas — lašas jūroj;
Vėjas lekia ir nežiūri,
Kur čia miestas, kur čia jūra.

LIK SVEIKA

Lik sveika, mano laimės dalele,
Metas grįžti man savo keliu.
Nors krūtinėje širdį man gelia, —
Pasiguosti aš tau negaliu.

Laimės elgeta niekad nebuvęs,
Aš nemoku nei verkt, nei maldaut.
Tos svajonės, tos lekiančios žuvys —
Aukso tinklas negal jų sugaut.

Ryto ašaros gėlę nuplauna —
Ilgesys atsiliepia dainoj:
Niekados jau nebūsi tu jaunas
Šitoj žemėj, skausmų kupinoj.

Nusirito naktis ašarota
Sidabrinės aušros ašmenim.
Aš einu per žaliuojantį plotą,
Abejodamas savo širdim.

MANO DEIMANTAI

Šiapus jūrų varpai,
Vakariniai varpai,
O anapus — Sidabro rytojus.
Vai kodėl taip anksti
Mano laimę karpai,
Svetimųjų šalių mylimoji?

Chrizantemų baltų,
Chrizantemų rausvų
Jau priskyniau be galo, be krašto.
Lekia laimė tolyn,
Mylimoji, tai tu —
Mano deimantas pasakų raštuos.

Supa laivą tolyn,
Mano laivą tolyn,
Horizontas — lelijų lelijos.
O daugyn, vis daugyn
Nematytų vilnių
Vakarinės padangės atlijo.

Skamba jūrų daina,
Vakarinė daina
Pakrašty — mano pasakų rytas.
Ei, skambėk ir aidėk,
Mano laimė jauna,
Tau svajonių dangus atdarytas.

Chrizantemų baltų,
Chrizantemų rausvų
Jau priskyniau be galo, be krašto.
Lekia laimė tolyn,
Mylimoji, tai tu —
Mano deimantas pasakų raštuos.

MYLIMOJI

Tu graži ir didelė, kaip Roma tarp kalnų.
Tave garbina mano sąžinės gaisrininkai.
Audros išvyniojo temstančius vieškelius,
Kuriais tu ateini ir nueini, kaip istorija.

Dar šią pačią naktį aš įsilaušiu į tavo gyvenimą
Ir tavo akių ramybės piramides aš išvogsiu —
Aš ilgesio pamušalas laiko ir erdvės apsiauste,
Aš paskutinis žemės ir dangaus drebėjimo akordas.

Tu iškilminga, kaip karaliaus Saliamono giesmės,
Nuostabi, kaip kviečių žydėjimas Manitobos žemėje.
Dangaus katile užvirė žvaigždžių metalas — —
Du meilės darbininkai atėjo iš rytų ir nuėjo į vakarus.

"MATER ET MAGISTRA" UŽMOJIS IR GAIRĖS

PRANAS BRAZYS, M.I.C.

Socialinino užmojo platumas

Sisteminio darnumo atžvilgiu naujoji Jono XXIII enciklika "Mater et Magistra" neprilygsta ankstesniesiems Leono XIII, Pijaus XI ir Pijaus XII socialiniams dokumentams.[1] Tačiau savo vispusiškumu, praktiškumu ir sugestijų gausumu ji pralenkia pirmąsias ir tikrai atspindi dabartinio popiežiaus širdingą pastoracinį būdą, linkusį ne tiek mokyti, kiek atkreipti dėmesį į gyvas mūsų laikų problemas ir padrąsinti ryžtingai imtis galimų žygių.

Tačiau būdingiausias, be abejo, yra naujas socialinio klausimo samprotis, savo užmoju žymiai išeinąs už "Rerum novarum", "Quadragesimo anno" ir Pijaus XII 1941 m. Sekminių kalbos ribų. Tai lengva pastebėti iš sekančio šio dokumentų sugretinimo.

"Rerum novarum" enciklika praktiškai ribojasi tik socialiniu darbininkų klausimu kapitalistinėje ano meto, ypačiai Europos ir Šiaurės Amerikos visuomenės santvarkoje. Ji turi dvi pagrindines dalis. Pirmojoje atmetamas socializmo siūlomas darbininkų klausimo sprendimas kaip neteisingas, nes neigiąs įgimtą privačios nuosavybės teisę. Antrojoje dalyje duodamas krikščioniškasis sprendimas, reikalaująs, kad solidariu laisvų profesinių sąjungų bendradarbiavimu tarp kapitalo ir darbo būtų įgyvendintas objektyvus teisingumas ir meilė. Bendrosios gerovės ribose valstybė turi teisę ir pareigą saugoti privačią nuosavybę, ginti darbininkų teises, gerinti darbo atlyginimą ir sąlygas, skatint santaupas.

Atidžiai sekdami "Rerum novarum" turinį, negalime nepastebėti fakto, kad tenai yra sprendžiama tik pusiausvyros atstatymo problema tarp darbo ir kapitalo. Šitokį socialinį klausimą Bažnyčiai tada kėlė ano meto liberalistinis kapitalizmas ir socialistinis kolektyvizmas, kurie dar ir šiandien neišeina už šitaip keliamo klausimo ribų. Panašiai ir "Quadragesimo anno" enciklikos laikais socialinis klausimas ribojasi pusiausvyros atstatymu tarp kapitalo ir darbo. Pagrindinis Pijaus XI rūpestis buvo ekonominiam gyvenimui duoti vieną vadovaujamą principą ir nužymėti gaires tam principui įgyvendinti. Savo encikliką jis skirsto į tris dalis. Pirmojoje įvadinėje dalyje apžvelgiamas gausus "Rerum novarum" derlius Bažnyčios, valstybės ir profesinių sąjungų baruose. Antrosios dalies branduolį sudaro socialinis teisingumas, kaip vadovaujantis ekonominio ir socialinio gyvenimo principas. Kelias šiam principui įgyvendinti yra tokia pastovi teisinė santvarka, kurioje pačios profesinės sąjungos, valstybės padedamos, derintų savo interesus su bendrąja gerove. Trečioji dalis kalba apie ūkinio ir socialinio gyvenimo reformą: apie reikalą nežabotą ekonominę konkurenciją pajungti teisingumo reikalavimams; apie komunizmo ir socializmo nesuderinamumą su krikščionybe; apie įgyvendinimą sveiku protu ir evangelija paremtos krikščioniškosios ūkio ir visuomenės santvarkos

Pijus XII savo 1941 m. Sekminių kalboje, pasakytoje per radiją 50 metų "Rerum novarum" sukakties proga, visai neliečia aktualiųjų gyvenamojo momento problemų dėl suprantamo totalinio karo sąlygų. Apsiriboja tik paskutinio dešimtmečio socialinės raidos apžvalga ir būsimiesiems pokario tvarkytojams duoda tolimesnes gaires medžiaginių gėrybių naudojimo, darbo ir šeimos teisių srityse.[2]

"Mater et Magistra" socialinis užmojis yra daug platesnis. Jis pralaužia tradicines socialinio klausmo ribas ir apima aktualiųjų visuomenės problemų visetą. Šalia ilgą laiką svarstyto pusiausvyros atstatymo tarp kapitalo ir darbo, naujoji enciklika jau svarsto pastaraisiais laikais labai aktualiu virtusį pusiausvyros atstatumo reikalą tarp žemės ūkio ir pramonės bei viešųjų tarnybų; tarp amatinės ir smulkios gamybos įmonių iš vienos pusės ir stambiųjų įmonių iš kitos; tarp nelygiai išsivysčiusių sričių, kraštų ir ištisų kontinentų; tarp gyventojų prieauglio ir pragyvenimo priemonių. Šitaip socialinį klausimą kelti šiandien Bažnyčią verčia mokslo ir technikos, socialinė ir politinė pažanga. Naujasis socialinių problemų platumas ir sudėtingumas aiškiai parodo visą materialistinio ir komunistinio visuomenės sampročio siaurumą ir bergždumą. Socialinis ir ūkinis gyvenimas nesiriboja kapitalo ir darbo santykiais, ir jo problemos nesibaigia gamybos kėlimu ir pelno pasidalinimu. Reikia teisingumu ir meile paremto solidaraus bendradarbiavimo visų viešojo gyvenimo sandų: darbininkų ir tech-

nikų, vedėjų ir tarnautojų, pramonininkų ir vartotojų, privačių, valstybinių ir antvalstybinių veiksnių. Šitoks bendradarbiavimas suponuoja dorinių ir religinių vertybių primatą, kurį materialistinė pasaulėžiūra atmeta ir ignoruoja.

Štai kodėl naujajai enciklikai yra būdingas naujas tonas ir naujas mostas, kuriuose jau dvelkia artėjančio visabažnytinio susirinkimo dvasia. Kartu metasi į akis ir didelis aiškumas. Sunkius ir raizgius klausimus ji dėsto paprasta, bet išsakia kalba, tiksliai išreiškiančia gilias tiesas. Išeities taškas atskiroms problemoms spręsti nėra atsaji dedukcija, bet tiksli konkrečių gyvenimo faktų analizė. Tikrovė čia neprievartaujama, nespraudžiama į iš anksto nustatytos teorijos rėmus. Neduodama lengvų, vienareikšmių sprendimų, kurie suprastina tikrovę, apeina realias sunkenybes ir neatsižvelgia į kintamus mokslo ir technikos, laiko ir vietos reikalavimus. Tačiau, nežiūrint šito apdairaus atsargumo, enciklikos sprendimai nėra migloti, bet aiškūs, drąsūs, konkretūs ir tikslūs.

Enciklikoje nėra polemikos. Joje sąmoningai išvengta kai kurių ginčijamų klausimų todėl, kad dar norėta juos palikti laisvai diskusijai ir palaukti, kolei pilnai išsirutulios ir subręs, o dėl kai kurių gal pasisakys ir artėjantis visabažnytinis susirinkimas. Šią enciklikos tylą kai kurios neosocialistinės, laicistinės ir kitokios grupės bando išsiaiškinti savo naudai, nes tyla esanti gera byla. Šitoki per ankstyvi enciklikos "prisitaikymai" yra, žinoma, tiek verti, kiek jie atitinka bendrąją jos liniją ir principinių socialinių Bažnyčios direktyvų visetą.

Tačiau ir nebūdama polemiška, "Mater et Magistra" netiesiogiai ir kone papunkčiui atsako į kai kurių kraštutinių ideologijų "programas" pozityviais argumentais. Griežtai ir įsakmiai atmetamas materialistinis determinizmas visose srityse. Mokslo, technikos, ūkio ir socialinio gyvenimo raida nepriklauso nuo jokių "būtinų plėtros dėsnių", bet tik nuo laisvo žmogaus apsisprendimo. Reikia tik, kad visi viešojo gyvenimo veiksniai veiktų pagal pilnutinį teisingumą ir meilę, ir visos socialinės problemos išsispręs be taip įžūliai įtaigojamo komunistinės sistemos "neišvengiamumo".

Jei ankstesnės enciklikos betarpiškai buvo taikomos daugiau pažengusiųjų Europos ir Amerikos kraštų pramonės sluogsniams, tai "Mater et Magistra" jau aiškiai sprendžia viso pasaulio problemas ir kviečia bendradarbiauti ne tik katalikus, bet ir "visus geros valios žmones"[3], kurie nori vadovautis sveiku protu ir prigimtąja teise. Bažnyčia čia stovi prieš savo universalinį pašaukimą: sužmoginti ir sukrikščioninti visą pasaulį su visa jo moderniąja kultūra.[4] Šiandien visiems pradeda aiškėti jau seniai Bažnyčios skelbiama esminė žmonijos vienybė ir jos problemų nedalomumas. Viena yra žmogaus prigimtis, viena visos žmonijos kilmė ir vienas jos kelias į pilnutinę gerovę. Todėl enciklika ir kreipiasi į visą žmoniją, kuri jau baigia apvaldyti žemę ir ruošiasi savo nuotykingiems žygiams į visatos erdves. Kreipiasi kaip paties Dievo siųsta Motina ir Mokytoja, kuriai rūpi nedalomas viso žmogaus ir visos žmonijos likimas net tik antlaikinėje, bet ir *laikinėje* plotmėse, kurios sąlygoja viena kitą ir lygiai priklauso nuo to paties Dievo, malonės ir prigimties davėjo.

Šioje laikinės gerovės plotmėje "Mater et Magistra" atvirai priima visą politinę ir pasaulėžiūrinę pasaulio įvairovę ir nesivaržo jokiomis užtvaromis. Ji mielai pripažįsta kiekvieną teigiamą iniciatyvą ir tikras pasiekas ne vien katalikų, bet ir nekatalikų ir religijos atžvilgiu neutralių institucijų. Ypač šiltai atsiliepia ji apie Tarptautinę Darbo Organizaciją ILO[5] ir apie Jungtinių Tautų Mitybos bei Žemdirbystės Organizaciją FAO, kurios centras yra Romoje.[6]

Pagrindiniai naujosios enciklikos tikslai yra du. Pirmasis yra patikslinti jau ankstesniuose Bažnyčios dokumentuose paskelbtus socialinius principus ir nustatyti gaires tolimesniam krikščioniškojo socialinio *mokslo* vystymui. Antrasis yra apibrėžti mūsų laikų *socialinį klausimą*, to li siekiantį už darbo ir kapitalo pusiausvyros ribų, ir nurodyti kelią į krikščionišką jo sprendimą. Šiuodu svarbiausius "Mater et Magistra" rūpesčius čia ir norima kiek išsamiau pasvarstyti.

I. GAIRĖS KRIKŠČIONIŠKAJAM SOCIALINIAM MOKSLUI VYSTYTI

1. Bažnyčia turi savą socialinį mokslą.

Akcentuodami Bažnyčios *antgamtiškumą*, nemaža katalikų popiežių pasisakymus socialiniais klausimais dažnai sutikdavo su neįsipareigojančiu abejingumu. Kokia teise Bažnyčia, būdama antgamtinė bendruomenė ir rūpindamasi amžinąja žmonių gerove, gali kalbėti ūkiniais bei socialiniais klausimais ir net turėti savą socialinį mokslą? Tiesa, kad ji turi savų dorinio ir religinio pobūdžio principų. Tačiau tie principai yra perdaug bendri ir tegali tvarkyti atskiro krikščionies sąžinę, o ne ūkinio ir visuomeninio gyvenimo tikrovę, kuri juk turi nuo nieko nepriklausomą savitą dėsningumą.

Lengva pastebėti, kad už šitos pažiūros, kuri yra daug giliau ir plačiau įsišaknijusi, negu

paprastai manoma, slypi liberalistinė dvasia .Ji reikalauja žmogui *visiškos* laisvės. Taigi ir laisvės nuo Dievo. Dievas gali sau būti antgamties atskirybėje, tačiau jis negali maišytis mūsų pasaulio realybėje.

Šita pastanga nurealinti Dievą ir pabėgti nuo Jo įtakos driekiasi per visą žmonijos istoriją. Tai yra sukilimo prieš Dievą dvasia, kuri pastato žmogų Dievo vietoje. Šitaip "sudievintas" žmogus arba paneigia patį Dievą (ateistinis liberalizmas), arba paneigia Jo įtaką realiam pasauliui (pozityvistinis liberalizmas), arba "panaudoja" Dievą savo tarnybai (praktinis liberalizmas).

Šitos iš pažiūros skirtingos liberalizmo formos turi tą pačią ištaką ir, saviškai pasitalkindamos, siekia to paties tikslo. Skiriasi tik savo prisitaikymu ir priedanga. Ateizmui, kuris neigia teologinę tiesą kaip protui neprieinamą apreiškimą, pasitarnauja pozityvizmas, kuris neigia metafizinę tiesą kaip juslėmis nepatikrinamą išprotavimą apie dalykų esmes ir paties žmogaus prigimtį bei ja remiamą prigimtąją teisę. Ne žmogaus prigimtimi, bet "pozityviais" gyvenimo faktais remiama teisė turinti apspręsti ūkinę ir socialinę santvarką.

Ateizmui ir pozityvizmui savaip pasitarnauja praktinis liberalizmas, kuris yra daug "praktiškesnis" ir už "protu" pasikliaujantį ateizmą, ir už "faktais" besiremiantį pozityvizmą. Bažnyčią jis ima kaip viešoje gyvenimo "faktą", kaip faktinę moralinę "jėgą", kurios socialinę doktriną, autoritetą ir vardą panaudoja labai "faktiškiems" privatiems ar partijos interesams pridengti.

Paskutinių dešimtmečių istorija prikišamai parodė, kad laisvė nereiškia nepriklausomybės nuo Dievo, ir kad jos suabsoliutinimas neišvengiamai veda į absoliutizmą, į savivalę. Savavališka laisvė nusilenkia tik pažintam būtinumui ir tik *priversta* pripažįsta kitų laisvę. Jos dialektika yra prieštaravimas, jos šūkis yra kitų išskyrimas, varžytynės, kova. Mūsų karta yra gyva liudininkė, kad nežabota liberalistinė konkurencija ne "veda" į klasinę visuomenę, bet yra klasių kova; kad komunizmas ne "veda" į beklasę visuomenę, bet yra proletariato diktatūros kova prieš kapitalo diktatūrą; kad visų totalitarinių diktatūrų motina yra "pozityvioji" jėgos faktų teisė, o socialiniai, nacionaliniai ir rasiniai skirtumai — jų tėvas. Štai kodėl Jungtinių Tautų Organizacija, skelbdama "žmogaus teises", jau nebesiremia "pozityviąja", atseit, "faktiškąja" visuomenės duotybe, bet reikalauja, kad faktiškoji visuomenės duotybė atitiktų laisvą žmogaus prigimtį, t.y. jos prigimtąją teisę. O tai jau yra aiškus priartėjimas prie Bažnyčios skelbiamo socialinio mokslo, palaipsniui išrutulioto pastarųjų septyniasdešimties metų būvyje.

"Rerum novarum" enciklika dar nevartoja "socialinio mokslo" termino. Ji sakosi tik duosianti "principus, kurių pagalba galima išspręsti (darbo ir kapitalo) konfliktą pagal teisingumo ir tiesos reikalavimus". Iš tų principų, grindžiamų evangelija, sveiku protu, prigimtąja teise ir amžių patirtimi, ji išveda visą eilę socialinių "teisių ir pareigų, kurių moko krikščioniškoji filosofija".

Enciklika "Quadragesimo anno" visą "Rerum novarum" turinį vadina "krikščioniškąja filosofija" ir Leono XIII "socialine ir ekonomine doktrina",[7], kurios principų skatinimas, popiežių papildomas ir katalikų akcijos nuolat praturtinamas, pamažu auga *"katalikiškasis socialinis mokslas"*, spręsdamas vis naujus socialinio gyvenimo klausimus, kurdamas naują socialinę teisę ir institucijas "pagal laiko reikalavimus". Bažnyčiai paties Dievo yra uždėta pareiga skelbti ir aiškinti "*visą* dorovinį įstatymą", kurio integralinė dalis yra socialiniai bei ūkiniai žmonių santykiai. "Nors ūkis ir dorovė savo srityse naudojasi savitais dėsniais, tačiau yra klaida tvirtinti, kad ūkinė tvarka taip yra svetima dorinei, jog jokiu būdu nuo jos nepriklauso".[8]

Pijus XII savo 1941 m. Sekminių kalboje ne tik pabrėžia Bažnyčios kompetenciją spręsti, ar kuri socialinė santvarka derinasi su prigimtosios teisės ir apreiškimo reikalavimais[9], bet ir pats toliau vysto krikščioniškąjį socialinį mokslą ypačiai medžiaginių gėrybių naudojimo, darbo ir šeimos teisių srityse.

Vienas iš pačių svarbiausių principinių Jono XXIII enciklikos "Mater et Magistra" pasisakymų liečia pačią socialinę Bažnyčios doktriną. Jį galima suvesti į sekančius pagrindinius punktus:

1. Negali būti jokios abejonės, kad Bažnyčia turi teisę ir pareigą rūpintis socialiniais klausimais. Ūkiniai ir socialiniai klausimai jai rūpi ne tik todėl, kad nuo jų deramo išsprendimo priklauso "nedalomo žmogaus" dorinis bei religinis tarpimas, bet ypač todėl, kad pati Bažnyčios dorinė ir religinė misija ją įpareigoja stovėti visą žmogaus veiklą ir kūrybą apimančios dorovės sargyboje. Religijos apginti negalima, neginant viso žmogaus ir jo nelygstamų teisių. Tačiau būtų klaida manyti, kad ūkine ir socialine gyvenimo sankloda Bažnyčia domisi tik savigynos sumetimais. Iš tikrųjų jai rūpi "visas konkretus žmogus", kurio gamtinė gerovė sąlygoja antgamtinę laimę.[10]

2. Bažnyčios kompetencija ūkio ir visuomenės gyvenimo srityse nesiriboja keletu bendrų dėsnių, liečiančių žmonių tarpusavio santykius. Evangelijos ir prigimtosios teisės šviesoje

ji yra išvysčiusi pilnutinę *visuomenės filosofiją*, kurios nekintami dėsniai tinka visiems laikams. Krikščioniškosios visuomenės filosofijos dėsnius taikant ūkinio ir visuomeninio gyvenimo praktikai, rutuliojasi ir auga krikščioniškasis socialinis mokslas. Jo šaltiniai yra jau ne tik evangelijos nušviesta prigimtoji teisė, bet ir ūkinio bei socialinio gyvenimo duotybė, kurią nagrinėja patirtinis *visuomenės mokslas*. Savaime suprantama, kad Bažnyčia neturi ir negali turėti savo atskiro ekonomijos ar visuomenės mokslo, kaip negali turėti savos matematikos, fizikos, chemijos ar istorijos. Patirtinių mokslų srityje ji yra lygi su visais. Tačiau ji turi savą *socialinį* mokslą, kuris savo išvadas daro iš dviejų skirtingų prielaidų sugretinimo. Didžioji jo prielaida yra nekintami krikščioniškosios visuomenės filosofijos dėsniai. Mažoji prielaida yra objektyvios patirtinio visuomenės mokslo išvados ir konkretūs ūkinio bei socialinio gyvenimo reikalavimai pagal laiko ir vietos sąlygas. Aišku, kad socialinių sprendimų teisingumas visuomet priklausys nuo galimai tikslesnio faktų stebėjimo, analizavimo, įvertinimo ir pritaikymo pagal pačios enciklikos teikiamą taisyklę: "stebėti, spręsti, veikti".[11] O tai jau yra specialistų pasauliečių uždavinys. Mokančioji Bažnyčia tepasilieka sau teisę kontroliuoti, ar praktiškieji sprendimai neprieštarauja evangelijos ir prigimtosios teisės reikalavimams.[12]

3. Enciklika įsakmiai pabrėžia, kad taip suprastas "krikščioniškasis socialinis mokslas yra *neatskiriama krikščioniškosios gyvenžiūros dalis*"[13]. Todėl reikalaujama, kad ji būtų dėstoma *visose* katalikiškose mokyklose, parapijose ir organizacijose. Negana to: krikščioniškąjį socialinį mokslą turi lydėti krikščioniškas visuomeninis *auklėjimas*, kad kiekvienas gerai įprastų atlikti visas socialines pareigas savo profesijos srityje. Bažnyčios kaip vieningo Kristaus mistinio Kūno sąmonė turi pabusti visose profesijose ir apvaisinti visus ūkinio bei socialinio gyvenimo santykius.

2. Socialinio Bažnyčios mokslo principai

Visas enciklikos "Mater et Magistra" socialinis mokslas remiasi keletu pagrindinių principų, kurių svarbiausieji yra: asmens primatas, savivalda, lygiateisinis bendradarbiavimas, privati nuosavybė, bendroji gerovė, pagalbiškumas, teisingumas ir teisybė, pusiausvyra.

Asmens primatas yra svarbiausias krikščioniškojo socialinio mokslo principas ir visų socialinių sprendimų raktas. Jis reikalauja, kad žmogus ir jo darbas būtų augščiau statomas už daiktą ir kapitalą. Jis rodo, kad ūkinių klausimų centre stovi žmogiškasis asmuo su visomis savo laisvės ir atsakomybės problemomis ir kad todėl yra pavojinga klaida manyti, jog ekonomija yra visiškai nepriklausoma nuo etikos. Šito principo šviesoje iš karto aiškėja, kad augščiausias ekonomijos principas negali būti privatus pelnas ir kad ekonominės politikos tikslas nėra tik galimai didesnė gamyba, ignoruojanti moralines vertybes.

Tačiau asmuo čia reikia suprasti pilnutine krikščioniškąja prasme: ne tik kaip nelygstamas "sau žmogus", bet kaip Dievo įsūnis. "Visuomeninės santvarkos pagrindas, priežastis ir tikslas yra atskiri žmonės, kokie jie yra ir turi būti pagal savo visuomeniškąją prigimtį ir antgamtinį pašaukimą.[14] Atitikti žmogaus kaip Dievo įsūnio orumą ir tarnauti pilnutiniam jo išsiskleidimui yra pats augščiausias ūkinės ir visuomeninės santvarkos idealas. Prie šito idealo visuomenės santvarka artėja, įgyvendindama laisvę ir visuomeniškumą, kurių reikalauja nelygstama ir sociali žmogaus prigimtis. Laisvė yra asmens teisė, kuri reiškiasi atsakinga iniciatyva. Visuomeniškumas yra asmens pareiga, kuri reiškiasi teisingumu ir meile paremtu solidarumu. Laisvė reikalauja visuomeniškumo, kuris laiduoja jos neliečiamumą. Visuomeniškumas reikalauja laisvės, kuri jam duoda iniciatyvos ir atsakingumo. Tiek viena laisve be solidaraus visuomeniškumo (liberalistinis kapitalizmas), tiek vienu visuomeniškumu be atsakingos laisvės (kolektyvistinis socializmas) paremta santvarka prieštarauja *laisvai ir socialiai* žmogaus prigimčiai. Štai kodėl per visą encikliką kaip raudona gija eina reikalavimas, kad ūkio ir visuomenės santvarka neslopintų asmenybės vystymosi ir išlaikytų deramą pusiausvyrą tarp laisvės ir visuomeniškumo reikalavimų; kad nebūtų varžoma ar net atimama privati iniciatyva ir atsakomybė jokioje ūkinio bei visuomeninio gyvenimo srityje; kad būtų skatinami ir remiami amatai bei smulkios šeiminės apimties įmonės, kurios ugdo asmeninę atsakomybę ir jungia darbą su kapitalu vienose rankose, naikindamos socialinių konfliktų židinius.

Tačiau būtų klaida manyti, kad asmens primatas neigia didžiųjų įmonių reikalą. Visai ne. Technikos pažanga reikalauja, kad jos būtų, ir yra daug sektorių, kur jos šiandien yra būtinos. Bet asmens primatas reikalauja, kad jose viešpatautų "žmoniški santykiai", kad darbininkas nebūtų tik "nebylys vykdytojas", bet kad dalyvautų įmonių vystyme bei jų pelne ir galėtų savo reikalus ginti ne tik pačioje įmonėje, bet ir valstybinėje bei antvalstybinėje plotmėse, kur šiandien vyksta visi svarbesnieji socialiniai sprendimai. Tačiau tas pats asmens primatas reikalauja, kad kiekvieno asmeninė ini-

ciatyva visur ir visada būtų visuomeniškai solidari, t.y. palenkta bendrajai visų gerovei.

Savivaldos, arba autonomijos principas betarpiškai kyla iš asmens primato. Asmens laisvė reikalauja nepriklausomybės, o nepriklausomybė reiškia neliečiamybę, savivaldą. Savivalda nėra politinės bendruomenės dovana: ji kyla iš pačios nelygstamos žmogaus prigimties —iš Dievo. Iš prigimties savivaldžios yra visos privačių asmenų laisvai sudarytos profesinės, kultūrinės bei socialinės bendruomenės. Valstybės pareiga tėra globoti ir ginti asmens neliečiamybę ir tarpinių bendruomenių savivaldą.

Lygiateisio bendradarbiavimo principas plaukia iš laisvam asmeniui įgimto visuomeniškumo. Visuomeniškumas yra asmens pareiga ir teisė atiduoti savo duoklę bendrajam labui. Asmens laisvė reikalauja, kad toji duoklė būtų atiduodama kiekvieno asmeniška iniciatyva ir atsakomybe. Tai reiškia, kad visi turi teisę ir pareigą kaip lygiateisiai bendradarbiai, o ne kaip nebyliai įrankiai, prisidėti prie bendrosios gerovės ne tik įmoninėje, bet ir valstybinėje bei pasaulinėje plotmėse.

Privačios nuosavybės principas seka iš asmens primato visuomenėje ir yra konkreti privačios gerovės išraiška. Kaip asmuo yra pirmesnis už visuomenę, taip ir privati gerovė, atseit, privati nusavybė, yra pirmesnė už bendrąją nuosavybę ir bendrąją gerovę, kuri teturi antraeilės, pagalbinės reikšmės. Privati nuosavybė apima ir gamybines priemones ir yra asmens laisvės laidas. Tai patvirtina ir kasdieninė komunizmo praktika. Gamybos priemonių suvisuomeninimas atima ne tik ekonominę, bet ir kultūrinę, ir dvasinę laisvę. Valstybė gauna kultūrinį monopolį, nes juk valdiniai veiksniai sprendžia, kokios knygos filosofijos, mokslo, meno, literatūros, religijos srityse gali būti spausdinamos suvalstybintose leidyklose. Ir taip visose kitose srityse privačią iniciatyvą pakeičia valdinis planavimas, o natūralų privačios nuosavybės skatulį — įstatyminė prievarta. Tokiu būdu ir privačią nuosavybę naujoji enciklika pastato asmens gynimo vaidmenyje ir parodo, kaip visa turi būti palenkta asmens tarnybai.

Nuosavybė nėra pirmoji žmogaus teisė daiktų atžvilgiu. Pirmesnė ir svarbesnė už ją yra teisė *naudotis* medžiaginėmis gėrybėmis savo gyvybei palaikyti. Iš šitos pirminės naudojimosi teisės išplaukia teisė turėti kai kuriuos daiktus, jų tarpe ir gamybos įrankius, kaip nuosavus. Tačiau ir tapdamos nuosavybe, medžiaginės gėrybės nepraranda savo socialinės funkcijos, betarpiškai kylančios iš pirmesnės visų teisės naudotis daiktais.

Asmens primatas prieš daiktą ir darbo primatas prieš kapitalą reikalauja, kad gamybos naša būtų paskirstoma tarp visų joje dalyvaujančių asmenų (įmonės darbininkų, tarnautojų, savininkų) pagal teisingumą ir teisybę. Todėl ne tik kapitalas, bet ir darbininkai su tarnautojais turi dalyvauti įmonės pelne, jos darbo sąlygų gerinime, tvarkyme, vystyme. Kadangi įmonės tvarkymas ir vystymas reiškia iniciatyvos ir atsakomybės teisę, o iniciatyva ir atsakomybė be laisvės ir nuosavybės yra nerealì, todėl reikia, kad darbininkai ir tarnautojai galėtų dalyvauti *įmonės nuosavybėje* ir kad jųjų balsas būtų išgirstas ir turėtų reikiamą svorį ne tik pačioje įmonėje, bet ir valstybinėje bei antvalstybinėje plotmėse pagal lygiateisio bendradarbiavimo principą.

Bendrosios gerovės principas atsiremia į visuomenišką žmogaus prigimtį ir turi tarnauti asmeniui, kuris savo pilnam išsiskleidimui yra reikalingas visuomenės pagalbos. Bet atskiras asmuo tik tiek turi teisės į kitų asmenų, arba visuomenės, pagalbą, kiek jis pats įsipareigoja ją kitiems teikti. Štai kodėl socialinė žmogaus prigimtis reikalauja, kad privati nuosavybė ir privati gerovė atliktų kartu ir socialinį vaidmenį, kad tarnautų bendrajai gerovei.

"Mater et Magistra" pastebi, kad mūsų laikais ūkinis ir socialinis gyvenimas turi stiprių tendencijų visuomenėti. Tai yra natūralus pažangos reiškinys, nes visuomenėjimas atitinka socialią žmogaus prigimtį ir padeda jam geriau aprūpinti savo gyvenimo reikmes. Reikia tik budėti, kad jis neslopintų asmeninės laisvės, iniciatyvos ir atsakomybės.

Būtų grubi klaida tvirtinti, kad Bažnyčia, pasisakydama už gyvenimo socialėjimą, tuo pačiu jau pripažįsta ir socializaciją. Socialėjimas ir socializacija yra du visai skirtingi dalykai. Socialėjimas, arba visuomenėjimas reiškia laisvo asmens linkimą organizuotai siekti kai kurių gėrybių, kurios viršija pavienių jėgas ir išteklius. Socializacija, arba suvisuomeninimas yra socialistų ir komunistų siūloma ypačiai gamybos priemonių kolektyvizacija, arba suvalstybinimas, kuris yra priešingas asmens laisvei ir pagalbiškumo principui. Todėl enciklika "Mater et Magistra" griežtai pasisako prieš socialistinį valstybės dirigizmą ir pabrėžia, kad ūkio sritis priklauso privačiai iniciatyvai.[16]

Tačiau enciklika neneigia ir *kolektyvinės nuosavybės,* tik ją griežtai apriboja bendrosios gerovės reikalavimais pagal pagalbiškumo principą. Valstybiniai ir kiti viešieji veiksniai gali įsigyti gamybinių priemonių nuosavybę, kai ir kolei šios priemonės, atsidūrusios privačiose rankose, statytų į pavojų bendrąją gerovę. Bet ir šiuo atveju bendroji nuosavybė neturi stelbti ar perimti privačios nuosavybės vaidmenį, bet tik skatinti ir globoti.

Ankstesnieji socialiniai Bažnyčios dokumenmentai apie bendrąjį gėrį kalbėjo bendrai ir mintyje paprastai turėjo politinės visuomenės, t.y. valstybės, bendrąjį labą. Atsakydama augantiems mūsų laikų reikalavimams, "Mater et Magistra" jau aiškiai skiria trejopą bendrąjį gėrį ir nurodo jo hierarchiją. Pirmiausia yra *tarpinių* laisvųjų bendruomenių bendrasis gėris. Jis turi būti vienkart laisvas ir palenktas politinės bendruomenės, arba *valstybės,* bendrajam labui. Valstybės bendrasis labas taip pat turi būti ir nepriklausomas, ir palenktas visos žmonijos, arba iš atskirų valstybių sudaryto *antvalstybio* bendrajai gerovei.

Pagalbiškumo principas papildo Leono XIII suformuluotą bendrojo gėrio principą ir nustato santykį tarp privataus ir bendruomeninio labo. Bendrasis labas yra pagalba, bet tik pagalba atskiram asmeniui esminiams gyvenimo tikslams siekti. Štai kodėl bendrasis labas ir pagrindžia ir apriboja visuomenės kompetenciją, kuri apima visa ir *tik* visa, ko reikia tikram bendrajam gėriui pasiekti.

Pagalbiškumo dėsnis yra visuomeninės santvarkos tobulumo matas. Visuomeninė santvarka yra tuo tobulesnė, juo mažiau atskiri piliečiai yra varžomi savo interesų siekti ir juo tikslingiau šie interesai atitinkamų autonominių institucijų pagalba yra pajungiami bendrojo labo tarnybai. Socialinė sistema yra tuo vertingesnė, juo labiau centrinė valdžia veikia per žemesnes savivaldžias bendruomenes. Socialinė santvarka yra tuo pajėgesnė, juo mažiau įstatymais ir juo daugiau pasiekos skatuliais siekia galimai augštesnės bendrosios gerovės. Ideali krikščioniška visuomenės santvarka reikalauja *tiek laisvės kiek tik galima, tiek valdinio kišimosi, kiek tik būtina.* Juo tad mažiau teisinių potvarkių pakanka viešajai tvarkai ir bendrajam labui laiduoti, tuo daugiau ji priartėja prie šio idealo. Kiek išjungiama natūrali privataus intereso, iniciatyvos ir atsakomybės patrauka, tiek turi įsijungti dirbtinė įstatymų prievarta su vis didėjančiu savim mintančios biurokratijos aparatu.

Pagalbiškumo principas yra priešingas ir individualistiniam liberalizmui, kurio idealas yra "tiek laisvės, kiek tik galima", ir socialistiniam kolektyvizmui, kurio šūkis yra "tiek valstybės, kiek tik galima". Tiesa, kaip paprastai, yra dviejų kraštutinumų viduryje.

Atidžiau įsižiūrėjus, galima pastebėti, kad "Mater et Magistra" nežymiai praplečia pagalbiškumo dėsnio reikšmę, nustatytą enciklikoje "Quadragesimo anno". Tenai buvo kalbama, kad pagalbiškumo principas iš valstybės reikalauja ne užgniaužti ar perimti laisvą privačią nuosavybę, bet ją "globoti, skatinti, derinti". Prie šitų trijų pareigų Jonas XXIII prideda dar kitas dvi, būtent: *"pavaduoti ir papildyti".*[17] Tai reiškia, kad valstybė laikinai gali papildyti ir net pavaduoti atskirų piliečių ar jų tarpinių bendruomenių iniciatyvą tuose reikaluose, kurių šie negali ar nenori patys atlikti. Šitas pavadavimo principas turi tas pačias bendrosios gerovės užbrėžtas ribas, kaip ir pagelbiškumo dėsnis.

Teisingumo ir teisybės principas yra iš asmens visuomeniškumo kylančių teisių ir pareigų matas, reikalaująs atiduoti ir atsilyginti kiekvienam, kas jam priklauso, ne tik pagal daugiau ar mažiau laisvą susitarimą, bet ir pagal objektyvią tiesą.

Reikia pastebėti, kad šis principas nuo "Quadragesimo anno" laikų buvo vadinamas *socialiniu teisingumu* ("iustitia socialis"). Tačiau dėl socialinio teisingumo sampročio buvo nemaža ginčijamasi. Vieni jo neskyrė nuo įstatyminio teisingumo ("iustitia legalis"), kurio tikslas yra laiduoti bendrąją gerovę. Kiti jį laikė tarpgrupiniu teisingumu, kurio tikslas yra užtikrinti, kad savivaldžios tarpinės bendruomenės ir klasės atiduotų viena kitai, kas joms priklauso, kartu palenkdamos savo interesus bendrajam labui. Nei pirmoji, nei antroji socialinio teisingumo aptartis pilnai neatitinka Leono XIII ir Pijaus XI mintį, nes teisingo atlygio nustatyme susibėga daugybė labai skirtingų veiksnių, jų tarpe ir valstybė savo pagalbiniame vaidmenyje. Dėl šių tad priežasčių "Mater et Magistra" tai pačiai tiesai išreikšti grįžta prie "Rerum novarum" enciklikos, kuri teisingo atlyginimo nustatyme reikalauja būti *teisybės* ("aequus rerum iudex") *ir prigimtosios teisės* ("ex iustitia naturali"). Atlyginimas bus teisingas tik tada, kai bus atsiteisiama pagal darbo sutartį, bet tokią, kuri sudaroma ne savavališkai, bet pagal visą teisybę. O toji teisybė reikalauja atsižvelgti ir į darbininko teisę žmoniškai pragyventi ir aprūpinti savo šeimą bei jos ateitį, ir į dirbančiojo tikrąjį įnašą gamyboje, ir į įmonės ekonomines sąlygas, ir į bendrojo labo reikalavimus: į visų piliečių aprūpinimą darbu, į viešųjų patarnavimų tinklo (elektros, geriamojo vandens, ligoninių, mokyklų, socialinio saugumo) išplėtimą, į privilegijuotų darbo kategorijų susidarymo išvengimą, į deramos tarp algų ir kainų pusiausvyros išlaikymą, į žemdirbystės ir pramonės sąlygų nelygybės šalinimą, ir gamybos priemonių mokslo bei technikos pažangos reikalavimams pritaikymą, į bendrąjį gyvenimo lygio pakėlimą ir t.t. Pagaliau reikia atsižvelgti dar ir į bendrąją tarptautinę padėtį, į reikalą išvengti žalingos konkurencijos tarp atskirų kraštų, į ekonomiškai atsilikusių kraštų reikmes, į bendrąją visos žmonijos gerovę.

V. VIZGIRDA — GOLGOTA (Vitražas)

Štai kodėl, apeidama visas abejones ir ginčus, naujoji enciklika vietoje "socialinio teisingumo" įveda "teisingumo ir teisybės", t.y. "teisingumo pagal pilną teisybę" terminą. Šis pastarasis yra aiškus savaime, nes atsakydamas į klausimą "kas", o ne "kieno", nusako patį šios sąvokos turinį, o ne vien jos priklausomumą visuomenei.

Pusiausvyros principas persunkia visą encikliką, papildydamas bendrosios gerovės ir pagalbiškumo dėsnius. Pagalbiškumas reikalauja, kad valstybė derintų ir papildytų atskirų piliečių ir tarpinių bendruomenių iniciatyvą bendrosios gerovės ribose. Ypačiai politinės bendruomenės pareiga yra saugoti pusiausvyrą tarp laisvės ir visuomenėjimo, tarp privačios iniciatyvos varžytynių ir bendrojo gėrio reikalavimų, tarp darbo ir kapitalo, tarp kainų ir uždarbių, tarp ūkinės ir socialinės pažangos, tarp žemdirbystės ir pramonės, tarp tarnautojų ir atskirų gamybos sektorių, tarp atskirų sričių ir valstybių, tarp gyventojų prieauglio ir ūkinių išteklių. Pusiausvyros atstatymas tarp visų šitų ūkinių ir visuomeninių veiksnių yra esminis mūsų laikų socialinis klausimas, kurį sprendžia naujoji enciklika.

3. *Krikščioniškojo socialinio mokslo realumas*

Bažnyčia su savo dvasinėmis ir dorinėmis vertybėmis persunktu socialiniu mokslu stovi prieš brutalia jėga apsiginklavusius materialistinius internacionalus, kaip beginklis Dovydas prieš Galijotą. Ir todėl dažnai jai metamas realizmo stokos, nepraktiškumo, neįgyvendinamumo, utopijos priekaištas.

Į šitą priekaištą netiesiogiai atsako enciklika "Mater et Magistra" ketvirtoje dalyje. Pirmiausia ji įspėja, kad utopijos reikia ieškoti klaidoje. Tiesa visuomet yra tikroviška ir todėl praktiška, įgyvendinama. Klaida yra netikroviška ir todėl utopiška, apgaunanti, klaidinanti ir pražūtinga. "Todėl, nežiūrint visos techninės ir ekonominės pažangos, pasaulyje nebus nei teisingumo, nei taikos, kolei žmonės negrįš prie *tvarinių ir Dievo sūnų savimonės*; prie Dievo, kuris yra visos Jo sutvertos tikrovės pirmąja priežastimi ir galutiniu tikslu. Atsietas nuo Dievo, žmogus tampa nežmoniškas su savim ir su sau lygiais, nes žmonių sugyvenimas neišvengiamai priklauso nuo deramo asmeninės sąžinės santykio su Dievu, tiesos, teisingumo ir meilės šaltiniu."[18]

Kaip tik dėl šitos priežasties daugelis klaidingų socialinių ideologijų jau arba išnyko, arba keičia pačius savo pagrindus. Gyvenimas vis prikišamiau parodo, kad utopija yra visi revoliuciniai jėgos metodai visuomenės tvarkai pakeisti. Yra naivu manyti, kad galima sukurti "naują žmogų" ir "naują visuomenę", sugriovus "senąją tvarką" ir visa pradedant "iš nieko". Pradžioje daug kam taip atrodo, bet laiko perspektyvoje vaizdas pasikeičia. Jugoslavijos komunistų teorikas Milovanas Djilas nėra pirmasis, kuris atvirai prisipažino, jog komunistų revoliucija pakeitė tik žmones, bet ne klasinę visuomenę. Toje pačioje Rusijoje senąją aristokratų oligarchiją pakeitė nauja partijos "didžiųjų" oligarchija, kuri turi visą partijos ir valstybės aparatą savo rankose ir daro, ką tik nori. Vietoje senųjų klasių atsirado naujos "planuojančiųjų" ir "planuojamųjų" klasės.

Krikščioniškasis socialinis mokslas revoliuciniais jėgos metodais netiki, tačiau savo esme yra pats revoliuciškiausias mokslas pasaulyje. Visuomenės santvarką jis nori iškelti ligi tokio laipsnio, kuris atitiktų Dievo sūnų kilnumą. Tai yra kur kas didesnė revoliucija, negu noras iš žmonių padaryti kolektyvinį skruzdėlyną. Šitos begalinės permainos Bažnyčia siekia be prievartos ir be noro visa suvienodinti pagal vieną gatavą schemą. Komunizmui svarbu jo schemų įgyvendinimas, ne žmogus. Bažnyčia nėra susirišusi su jokiomis schemomis. Jos tikslas yra pilnutinis žmogaus patenkinimas tokiomis priemonėmis, kurios yra tinkamiausios pagal laiko ir vietos aplinkybes ir kurios atitinka laisvą žmogaus prigimtį. Todėl krikščioniškosios socialinės pažangos variklis nėra brutali revoliucinė jėga, kuri gyvenimo neteisybes užpila didesnėmis neteisybėmis ir duoną parduoda už neįkainojamą laisvę. Krikščioniškoji savimonė — Dievo sūnų būsena ir veiksena — *iš vidaus* minuoja visas ūkinės ir visuomeninės sanklodos neteisybes ir keičia jas pagal krikščioniškųjų principų reikalavimus. Kaip pavyzdį galime prisiminti nors ir vergijos panaikinimą ir žmogaus laisvių pripažinimą. Vergija kadaise buvo didysis pasaulio socialinis klausimas. Bažnyčia neskelbė revoliucijos ir neišleido dekreto dėl vergijos panaikinimo. Tačiau nuo pat pradžios ji veikė šia kryptimi, nevartodama jėgos metodų. Pastoviai ji skelbė žmonių lygybę ir kilnumą, nuolatai globojo ir gynė vergus, nelaikydama jų daiktais, bet lygiaverčiais broliais Kristuje. Visa tai nepaliaujamai keitė žmogaus ir jo teisių samprotį ir pasiekė to, kad pagaliau ir įstatymais imta drausti vergijos instituciją ir garantuoti visų lygybę ir laisvę.

Taip ir šiandien Bažnyčia, mokydama ir reikalaudama į darbą nežiūrėti kaip į prekę, bet kaip į betarpišką žmogiškojo asmens poreiškį, pastoviai artina darbo atlyginimą ligi to laipsnio, kada jis pilnai patenkins visas teisėtas dirbančiojo ir jo šeimos reikmes. Reikalaudama, kad darbas nemenkintų asmens ir neverstų

jo automatu be iniciatyvos ir atsakomybės, Bažnyčia kelia darbo sąlygas, plečia darbininko įtaką įmonės valdyme ir t.t. Pati visuomenės santvarka ir įmonių sąranga gali keistis, bet pastovus lieka pažangos variklis: reikalavimas artėti į galimai pilnesnę gerovę, atitinkančią laisvą žmogaus prigimtį bei Dievo įsūnių orumą pagal teisingumą ir teisybę.

Krikščioniškojo visuomenės mokslo realizavimą Bažnyčia patiki ypačiai pasauliečiams katalikams.[19] Iš jų ji reikalauja ko didžiausios kompetencijos savo specialybėje, apdairaus pastabumo, atsargaus sprendimo ir ryžtingos, savimaršios veiklos. Tikėjimas katalikui neduoda skrynutės su gatavais visų problemų sprendimais ir jokios ypatingos kompetencijos laikinuose dalykuose. Jis teduoda jam didžiąsias ūkinės ir socialinės santvarkos prielaidas, taikintinas objektyvaus visuomenės mokslo išvadoms ir konkretiems vietos ir laiko reikalavimams. Čia jis lygiai su visais turi studijuoti, tirti, spręsti, dirbti ir bendradarbiauti savo iniciatyva ir savo atsakomybe. Iniciatyva ir atsakomybė reikalauja iš krikščionies veiklios "ofensyvos", keičiančios pasaulį pagal dieviškąjį krikščioniškosios savimonės raugą, o ne pasyvios "defensyvos", užleidžiančios vis naujas gyvenimo sritis antikrikščioniškoms ir priešžmogiškoms jėgoms.

1 Žodiniu požiūriu "Mater et Magistra" yra viena pačių ilgiausių enciklikų. Jos tekstą sudaro apie 25,000 žodžių, oficialiame Šv. Sosto organe "Acta Apostolicae Sedis" užimančių net 64 didelio formato puslapius (1961, vol. 53, pp. 401-464). Tokiu būdu ji yra bent šešis kartus ilgesnė už Pijaus XII 1941 m. Sekminių kalbą, paskelbtą iš karto net 9 kalbomis ("Acta Apost. Sedis", 1941, vol. 33, pp. 195-293); dešimtadaliu yra ilgesnė už "Quadragesimo anno" ir kone trimis ketvirtadaliais už pačią "Rerum novarum" encikliką.

2 Būtų klaida manyti, kad socialinis Pijaus XII palikimas ribojasi jo 1941 m. Sekminių kalba. Jo gausūs pasisakymai socialiniais klausimais paliečia beveik visus enciklikos "Mater et Magistra" iškeltus klausimus ir yra surinkti didžiuliame 3 tomų (daugiau kaip 4,000 psl.) veikale **"Soziale Summe Pius XII"**. Aufbau und Entfaltung des gesellschaftlichne Lebens. Herausgegeben von A. F. Utz O.P. und J. F. Groner O.P. Paulusverlag, Freiburg (Schweiz) 1954-1961.

3 Plg. mano apybraižą **Enciklikos "Mater et Magistra" mintys ir bruožai**, IV, 1 ("Aidai" š.m. spalio nr.). Visos tolimesnės citatos, kurių šaltiniai kitaip nenurodomi, yra paimtos iš atitinkamos "Mater et Maigstra" vietos: romėniškieji skaitmenys nurodo enciklikos dalį, arabiškieji — tos dalies skyrių, aptartą minėtoje apybraižoje. Citatose pasitaiką pabraukimai yra mano.

4 Plg. IV, 4.

5 Plg. II, 4.

6 Plg. III, 2.

7 "Acta Apost. Sedis" 1931, vol. 24, psl. 181.

8 T.p., psl. 190.

9 Plg. I, 4.

10 Plg. "Mater et Magistra" įžangą mano straipsnyje, apie kurį žiūr. 3-je išnašoje.

11 Plg. IV, 2. Tenka pastebėti, kad žodžiai "visuomeninis" ir "socialinis" dažnai yra vartojami skirtinga prasme. "Visuomeninis" reiškia bet kokį priklausomumą visuomenei ir atitinka vokiškąjį "gesellschaftlich" ir gal dalinai prancūziškąjį "sociétaire" arba angliškąjį "societal". "Socialinis" (vok. "sozial", pranc. ir angl. "social") yra daugiau vartojamas siauresne normuotine, saistytine prasme, ypač kai kalbama apie visuomenės negeroves ir reformas. Todėl skiriame "socialinį klausimą" (visuomeninių negerovių problemą) nuo bet kokio visuomeninio klausimo; "socialinį veikimą" (visuomeninių santykių gerinimą) nuo bet kokio visuomeninio veikimo; "socialinę politiką" (vok. "Sozialpolitik", pranc. "politique socaile") nuo bet kokios "visuomenės politikos" (vok. "Gesellschaftspolitik", pranc. "politique sociétere"); "socialinį mokslą", kuriam daugiausia rūpi "socialinis klausimas" ir visuomenė, kokia ji turėtų būti pagal pilnutinį žmogaus samprotį, nuo "visuomenės mokslo", kuris tiria pačią visuomenės duotybę ir jos dėsningumą.

12 Plg. IV, 2.

13 Plg. t.p.

14 Plg. IV, 1.

15 Plg. II, 4.

16 Plg. II, 1.

17 Plg. t.p.

18 Plg. IV, 1.

19 Plg. IV, 2.

(bus daugiau)

DUONOS NAMAI

DANGUOLĖ SADŪNAITĖ

I.

Granito Saulė
Patekėjo —
Toreador.

Trimitas Blogio
Trimitas Gėrio
Šaukia kovon.

2.

Juodąjį Žvėrį
Ar nugalėsi?

(Meilę savęs.)

— — — — — —

Granito Saulė
Dunda ir dunda.

— — — — — —

Toreador —
Geidi Mirties?

MARIJOS PEČKAUSKAITĖS RAŠTŲ PRASMĖ ŠIANDIEN

JUOZAS BRAZAITIS

Skatinamas parašyti savo pastebėjimus apie M. Pečkauskaitės raštus, sustojau prie pesimitiškai nuskmbančio klausimo: ar Pečkauskaitės raštai šiandien bus paskaitomi, ar jie neatrodys pasenę dabartiniam skaitytojui, kuris kitokiose sąlygose gyvena, kitokiais raštais savo dvasinį gyvenimą maitina ir jau kitaip galvoja?

O rinkoje pasirodžiusi knyga nori būti skaitoma. Rašytojas skiria savo kūrinį ne sau, o skaitytojui, nors nežino, kiek jis ras atgarsio tarp skaitytojų. Gal vienas patekės ir nusileis tik savo laikotarpio ribose. Gal kitas savo laikotarpio ir visai nebus pripažįstamas, turės laukti paskesnių laikų dėmesio. Trečias gal ras atgarsio ir savoje kartoje ir paskesnėje.

Tai priklauso ne tik nuo didelių idėjų ir veikalo meninių formų. Tai priklauso pirmiausia nuo to, ar susidaro personalinis ryšys, artimumas tarp skaitytojo ir veikalo. Jei veikalas paliečia tokias stygas, kurios atliepia rezonansu skaitytojo dvasioje, tai ryšys jau susimezgęs, ir rašytojas tam skaitytojui ar visam laikotarpiui nebus pasenęs.

Ar Pečkauskaitė galėjo būti tokia laiminga?

I.

M. Pečkauskaitė su pirmaisiais kūrinėliais ėmė rodytis Varpe nuo 1895, paskiau kituose laikraščiuose — T. Sarge, Dirvoje—Žinyčioje ir kt. Jos stambioji apysaka Viktutė pasirodė 1903, o stambiausias kūrinys Sename dvare jau nepriklausomos Lietuvos pradžioje. Kita smulkesnė beletristika ir stambieji Foersterio veikalų vertimai tenka tarp to paties laiko ar vėliau. Vadinas, M. Pečkauskaitė reiškėsi dviem laikotarpiais — tautinio atgimimo pabaigoje ir valstybinio atgimimo pradžioje.

Tautinio atgimimo pats vardas nusako, kas buvo to laikotarpio dėmesio centre; kam lietuvių tauta ir knygos skaitytojas buvo jautriausias. Tai buvo pirmiausia tautiniai klausimai: visuomenėje — rivalizacija tarp dviejų tautybių, o asmenyje — apsisprendimo nuotaika tarp "litvomanijos" ir "lenkomanijos". Sykiu tai buvo ir socialinis klausimas, nes litvomanija sutapo su kylančia į gyvenimą valstiečių dauguma, lenkomanija su atsiliekančia nuo gyvenimo bajorijos dauguma. Kalbama apie daugumą, nes išimčių buvo abiejose pusėse — buvo bajorų, prisipažįstančių prie lietuvių tautybės, buvo ir valstiečių, kurie norėjo laikyti save lenkais. Pati M. Pečkauskaitė buvo gražiausias ir pozityviausias tos įsiliejančios į lietuvišką ir demokratinį gyvenimą bajorijos žiedas.

Tautinio atgimimo laikų reikalavimai meno kūriniui buvo kuklūs. Užteko, kad veikalas kurtų vaizdus, kuriuose bajoriškai lenkomaniško gyvenimo tradicijos rodytųsi atsilikusios, ir lietuviškai valstietinius vaizdus, kurie savo patrauklia nuotaika kurstytų toliau tautinį susipratimą.

M. Pečkauskaitė tokia buvo. Tiesa, tautinio susipratimo srityje naujų kelių ji netiesė. Jį įsijungė į srovę, kuri jau tekėjo, ir ją jau tik papildė, įvairino. Tautiniu atžvilgiu ji buvo lietuviškoje pusėje, socialiniu atžvilgiu demokratijos pusėje, veiklos atžvilgiu karitatyviniame bei pedagoginiame darbe. Ji įsijungė į literatūrinę kryptį, kurioje buvo Pietaris, Maironis, Vaižgantas. Kaip jie, ji rodė Lietuvos istorinius paveikslus, kurie virstų pavyzdžiu dabarčiai. Ji rodė gyvenamos dabarties valstiečius ir bajorus, regėdama tautinį ir demokratinį principą augant valstiečiuose ir net bajoruose. Tas principas laimėjo ne priešininką sunaikindamas, bet jį pritraukdamas į save ir paskatindamas pozityviai reikštis. Kas atsilieka nuo gyvenimo pažangos, skęsta kaip ežere praeities tradicijose, kurios naujų laikų žmogui yra juokingos ir naivios.

Kaip ir tos krypties rašytojai, M. Pečkauskaitė regi atgimstančioje Lietuvoje augant dar vieną problemą — religinę, pasaulėžiūrinę. Kaip socialinėje srityje du luomai rivalizavo, tautinėje dvi tautybės, taip pasaulėžiūrinėje susirungė tradicinis katalikų tikėjimas su atneštiniu ateizmu ar paskiau vadinama laisvamanybe. M. Pečkauskaitė randa gyvenime ir rodo, kaip religinio liberalizmo žmonės pamažu virsta tolerantais ir net grįžta prie religinių tradicijų.

Tuose pačiuose klausimuose M. Pečkauskaitė betgi duoda kitokių spalvų nei Maironis, Vaižgantas ar kiti. Ji nemėto ugningų ir poleminių šūkių. Ji nėra nei tautinės nei religinės kovos šauklys. Ji sukuria tik atmosferą, kurioje be kovos ir be frazeologijos ima reikštis gyva tikinčioji dvasia, kuria gyveno pati autorė. Ji savo personažuose duoda tautinės ar religinės šilumos, jaukumo, kuriame kaista ir tas, kuris tos tautinės religinės minties nejaučia savyje

gyvos. Tai asmenybinės infiltracijos, ne žodžių kelias. Gal dėl to ir prieš M. Pečkauskaitės Viktutę nebuvo tokios audros kaip prieš kovotojišką Maironio poemą Terp skausmų į garbę ar Pietario Keidošių Onutę.

II.

Nauji laikai literatūrai atėjo spaudą atgavus. Patriotinių temų nepakako. Pradėta reikalauti estetinio grožio, psichologinės tiesos (Vaivorykštės, Baro žurnalai). Nepriklausomoje Lietuvoje tai virto visuotiniu reiškiniu. Maironis ir jo literatūrinė kryptis viešai imta apšaukti pasenusia (B. Sruogos, Paparonio, A. Venclovas atsiliepimai). M. Pečkauskaitė šiuo metu paliko gyva, nors vadovaujamos rolės literatūroje ir dabar nevaidino. Jos pasakojimai nepasiekė Jurgio Savickio formalinės elegancijos ar Igno Šeiniaus psichologinio individualizmo bei Vinco Krėvės liaudies žmonių dvasios originalumo. Jos pasakojimai nerėžė tokiu šiurkščiu realizmu kaip Žemaitės. Veikėjai atrodė kartais ir kiek paidealizuoti kaip Maironio poemose. Tačiau skaitytoją ji veikė pasakojamo įvykio paprastumu, neapkrautu gamtos vaizdais, kuris palikdavo skaitytojui moralinės giedros įspūdį. Labiausiai šiame laikotarpyje buvo vertinamos M. Pečkauskaitės Irkos tragedija ir didžiausia jos apysaka Sename dvare, kurią V. Mykolaitis pavadino gulbės giesme bajorijos kartoje.

Tiesa, Sename dvare tos pačios temos kaip Viktutėje, Vince Stonyje ir kituose smulkiuose kurinėliuose. Tačiau joms duota tokia meninė forma, kad ji patenkina naujų laikų skaitytoją, linkusį ieškoti pirmiausia literatūrinio grožio. Patraukia ne tiek epinis vaizdavimo grožis — ne sukta fabula, ne ryškūs, ilgam atmintyje išliekantieji charakteriai, kiek nuotaika. Švelniais perėjimais su kiekvienu veikėju ar jų scenomis liejasi kiti nuotaikos tonai — idilė su besiginčijančių kaimiečių teismu ar bajorų medžiokle, skardus humoras su bočelio pajudėjimu, ironija su ciocės Karusės pasakytais rūpesčiais; elegija virsta vis pakilesniais meilės himno garsiai dievdirbio Levanardos istorijoje, o Mamatės pavidale ir su ja susijusiose scenose elegija pakyla iki metafizinės mistikos. Tačiau neaptiksi joje tragiškų tonų. Sename dvare nėra jėgų, kurios prieštarautų viena kitai ir aitriai kovotų. Gyvenimas tėra nuolatinis ėjimas pirmyn, kilimas, tiesa, į kalną, dėl to reikalingas nuolatinių žmogaus pastangų. Kas sustoja ar moralinėje, ar tautinėje, ar socialinėje srityje, atsilieka nuo srovinčio gyvenimo ir daros apgailėtinas.

Ėjimas pirmyn, kilimas, reikalauja iš žmogaus nuolatinės pastangos daryti tai, ką liepia pareiga, ne momentinis emocinis susižavėjimas. Šitokis ėjimas pripildo žmogų dvejopos nuotaikos — pavargimo, o iš kitos pusės vidaus pasitenkinimo, kuris kyla iš atliktos pareigos pajautimo.

Nuotaika yra vienas iš svarbiųjų ryšių atskiriems įvykiams valstiečių, bajorų - dvarininkų kasdieninio gyvenimo vaizdų eigoj. Tik tik pajaučiamo paslaptingumo akordais nuskamba pirmosios eilutės su baltų žodžių sidabrinėmis akimis, kurios žvelgia į veidą, aname įsikvepėjusiame, įsisvajojusiame sode ir po įvairiausių variacijų crescendo išvirsta beethoveniškos likimo simfonijos nuotaika, kada nežinomi likimo pirštai pabarbena iš tamsos į langą ir pašaukia anapus — susijungti amžinoje meilėje su Mamate.

Tame pakilime veikalas ir nutrūksta. Nutrūksta nelyginant Baranausko Anykščių šilelio poema. Nelyginant gotinės katedros nebaigtas bokštas.

Tai romantikų mėgstamas kelias Europoje. Ir Sename dvare apysaka yra ryškiausias grynojo romantizmo pavyzdys. Romantizmo savo scenovaizdžiais, savo personažais, kompozicija, stiliaus muzikaliniais bei spalviniais efektais, žadinančiais ilgesingą nuotaiką.

Savo pobūdžiu veikalas nebuvo svetimas laikotarpio literatūrinei dvasiai, kuri lygikoje reiškėsi simbolizmo pavidalais, dažnai pavadinamais bendru neoromantizmo vardu.

III.

M. Pečkauskaitės raštai vienu atžvilgiu labai išsiskiria iš kitų jos meto rašytojų. Juose ji reiškiasi pedagogė, W. Foersterio auklėtinė. Ne tik vertė jo veikalus (Jaunuomenės auklėjimas, Auklėjimas ir auklėjimasis, Seksualė etika ir seksualė pedagogika, Kristus ir žmonių gyvenimas). Jo idėjomis ji gyvena savo beletristiniuose raštuose. Bet ji priklausė prie tų rašytojų, kurie tas pedagogines mintis yra išgyvenę visa savo būtimi, tad ir beletristiniuose kuriniuose jos virsta vaizduojamų asmenų kūnu ir krauju, ne deklamacija ir savo paties rezonavimu.

Man ima rodytis, kad M. Pečkauskaitės pedagoginės nuotaikos galėtų surasti daugiau asmeninio kontakto su dabartinio laikotarpio skaitytojų karta. Jos gali pirma nustebinti, o paskui priverst ir susigalvoti. Nustebinti savo rėžiančiu kontrastu tai pedagoginei nuotaikai, kuri yra dabarties amerikiniame gyvenime, kurioje auga ir dabartinė lietuvių karta.

Tiesa, M. Pečkauskaitės pedagoginėje koncepcijoje ir mūsų dienų amerikiniame gyvenime yra vienas bendras ir tvirtas punktas, pasisakymas už žmogų, laisvą, atpalaiduotą nuo išorinės prievartos, pilnai išplėtotą asmenybę. Ta-

čiau šių dienų auklėjime žmogaus laisvė daugiau suprantama Rousseau prasme — palikti jį savo paties valiai, leisti jam nekliudomai reikštis pačiam gyvenamoje aplinkoje. Jam nesudaroma auklėjamoji aplinka nei šeimoje nei mokykloje. Šeimos narių ryšiai yra atsileide; šeima nesudaro hierarchinės vienumos. Mokykla nebetarnauja taip pat kaip auklėjamoji aplinka. Ji tenkinasi specialistų gamyba. Auklėjamojo idealo jaunimui prieš akis neduoda nei šeima nei mokykla. Priešingai, abidvi ir dar gatvės aplinka kuria savo pavyzdžiais prieš vaiko akis vaizdą žmogaus, kuris tesirūpina savim ir savo ekonomine karjera . . . Tuos teigimus nereikia generalizuoti ir absoliutinti. Tai tik laiko tendencija, kuriai pasiduoda ne visi, bet daugelis.

Šiai pedagoginei tendencijai yra priešingos M. Pečkauskaitės pedagoginės nuotaikos. Jos sistemoje žiūrima į auklėtinį kaip į medelį, kurį reikia apsaugoti nuo vėjų ir duoti atramą, pedagoginę aplinką ir pedagoginį asmenybės idealą. Pirmiausia tai šeima, ypačiai motina. Šeima palaiko tradicijas, stiprina ar tramdo palinkimus, išugdo asmens ryšio su visuomene pajautimą ir hierarchinę vienas kito priklausomybę. Jonelis, Irutė Sename dvare turi tokią šeimos ir motinos atramą, kurioje vaikai ir tėvai jaučiasi kaip vieno lizdelio paukščiai. Jame tėvai yra vaikams autoritetas ir pavyzdys. Jame sukuriamas vaiko supratime ir asmens idealas, kuris veda vaikų žvilgsnį į idealistinius nusiteikimus, į pagarbą ir pagalbą kitam žmogui, į dvasinių pastovių vertybių pirmenybę prieš ekonomines ir momentines.

M. Pečkauskaitė paleidžia į gyvenimą jaunus žmones su tokiomis pedagoginėmis nuotaikomis. Vienas iš jų yra apsiryžęs išsimokyti ir būti kitiems mokytojas (Iš daktaro pasakojimų). Kitas, mokyklėlės paveiktas, ima apaštalauti tautinėje srityje, kviesdamas savo tėvą iš Amerikos grįžti į Lietuvą (Vincas Stonis). Kiti veikia socialinėje srityje, gabendami ligoniams pagalbą. Mergina, tvirtai laikydamasi moralinių tradicijų meilės srityje, paveikia teigiamai moraliniu atžvilgiu ir mylimą žmogų (Mėlynoji mergelė). M. Pečkauskaitės žmogus yra tuo ypatingesnis, kad jis atsistoja aplinkoje ne kaip jos dalelė, bet kaip sau žmogus, kuris turi savo nusistatymus ir jais veikia pačią aplinką. Nusistatymus idealistinius, kuriais jis iškyla, M. Pečkauskaitės žodžiu tariant, į kalnus, į viršūnes. Tas kalnų ir viršūnių simbolis nereiškia ibseniško individualizmo. Tai krikščioniškosios asmenybės kelias. Jo laikydamasis, žmogus jaučiasi laimingas ne dėl to, kad jis yra iškilęs augščiau kitų, bet kad jis yra priartėjęs prie to, kurį jis laiko sau gyvenimo idealu. Taip spindi vidaus pasitenkinimas iš Mėlynosios Mergelės, iš Levanardos, iš Mamatės ir kitų.

Vidaus pasitenkinimas yra jiems didžiausias atpildas už visus tuos jų žygius, kurie reikalavo atsisakymo, aukos.

Ir kitus žmones jie veikia ne savo frazėmis, bet asmenybės šviesa, kuri sklinda iš jų veiksmų. Kristaus šviesa patraukia ir žavi kitus, kai ji lūžta pro žmogaus asmenį. Kaip saulės šviesa stipriau kaitina, atsispindėdama nuo žemės veido.

Šiandien kitos sąlygos ir kiti žmonės. Bet ir tarp šiandieninės kartos lieka aktualios ir galvojantį žmogų deginančios dilemos: ar aš turiu būti lietuvis ir laikytis lietuvių kalbos, ar mano kelias jau veda į kitą tautybę ir kitą kultūrą; ar tėvų bei vyresniosios kartos patirtis man yra autoritetas, ar man reikalingi nauji autoritetai; ar man galioja pastovūs nekintami moraliniai principai, ar reliatyvios vertės siekimai, priklausą nuo šio momento patogumo, malonumo ir naudos; ar esu narys bendruomenės, kurios likimu jaučiu reikalą rūpintis, ar turiu tesirūpinti savim pačiu? . . .

Tai vis tautinės, socialinės, moralinės problemos, nuo kurių sprendimo priklausys žmogaus pasirinkimas eiti idealizmo ar egoizmo keliu. Laiko tendencija yra palanki antrajam. Jį pasirinkę, vargiai skaitys ir M. Pečkauskaitės raštus. Jie bus jiems visai svetimi. Bet kas norės tais klausimais apsispręsti, M. Peškauskaitė pedaginės nuotaikos tuose gali rasti asmeninio atgarsio.

SENIAUSIOSIOS LIETUVOS SOSTINĖS KLAUSIMAS

(IŠ STUDIJOS "SENASIS VILNIUS")

DR. ADOLFAS ŠAPOKA

1. SENOSIOS LIETUVOS VALSTYBĖS PRADŽIA.

Kaip žinoma, senoji Lietuva istorijos scenon išėjo palyginus gana vėlai. Istoriniuose šaltiniuose gausiau žinių apie lietuvius ir Lietuvą užtinkame vos nuo XIII amž. Tiesa, pripuolamus paminėjimus randame ir ankstyvesniuose šaltiniuose, tačiau tai yra tik palaidos nuotrupos, iš kurių tikslesnio vaizdo susidaryti neįmanoma.

Kodėl taip atsitiko, nesunku suprasti. Lietuviai, mat rašto nepažino, vertėsi be jo ir mažai teturėjo santykių su raštą vartojančiomis tautomis. XIII amž. šiuo atžvilgiu padėtis labai pasikeitė. Kaip tik to amžiaus pradžioje Lietuvos kaimynystėje įsikūrė dvi kolonijalinės vokiškos valstybės — viena padauguvy (vad. Livonijoje), antra Prūsuose, kuriuose raštas buvo jau kasdieniškas reiškinys. Be to, maždaug tuo pačiu metu suvienytoji Lietuvos valstybė gana griežtai susidūrė su savo galybės apogėjų pasiekusia Haličo-Volynės kunigaikštija, kurios metraštininkams taip pat kasmet tekdavo užregistruoti eilę savo užsienio politikos faktų, susijusių su Lietuva.

Livonijos, Prūsų ir Haličo - Volynės šaltiniai mums, galima sakyti, ir atskleidžia pirmuosius mūsų istorijos lapus.

Tie patys šaltiniai mums suteikia kiek daugiau žinių ir apie pirmąjį žinomą suvienytos Lietuvos valdovą karalių Mindaugą. Kadangi jo vardas iškyla pirmasis iš nežinios miglų, tai populiariai istoriją dėstant jis vadinamas pirmuoju valstybės kūrėju[1]. Ir nemažinant šio didelio politiko bei valstybininko nuopelnų, vis dėlto tenka pabrėžti, kad čia labai perdedama. Nūdienis Lietuvos istorijos mokslas Mindaugą laiko ne valstybės kūrėju, bet greičiau centralizatorium, atbaigusiu visos virtinės savo pirmatakų darbą[2]. Jo pirmatakų vardų mes nežinome, tačiau iš to dar neseka, kad jų nebūtų buvę. Pavienių valstybinio gyvenimo faktų mes žinome jau nuo IX amž. vidurio[3]. Rusų kronikų suregistruoti jų kunigaikščių XI amžiuje žygiai į Lietuvą, be abejonės, buvo daromi ne prieš palaidą lietuvių masę, bet prieš organizuotą visuomenę. Lygiai taip pat nuo XII amž. gausiai minimi lietuvių žygiai į tolimus Rusų kraštus, žinoma, buvo ruošiami ne palaidų miškų bastūnų, bet organizuotos bendruomenės. Su Mindaugo vardu istorijos šaltiniuose iškyla taip pat eilė smulkesnių kunigaikščių vardų, turėjusių savas kunigaikštijas. Nejaugi ir tie smulkesnieji politiniai vienetai lygiai tuo pačiu metu susikūrė? Jie, žinoma, iš seno buvo. Buvo taip pat vyresniųjų kunigaikščių. Tai mums įsakmiai liudija šaltiniai.[4] Ar buvo valdovas, kurio būtų klausę visos lietuviškos sritys, tiesa, nežinome. Tačiau juk ir Mindaugui kai kurios sritys nepriklausė, o žemaičiai savaimiai tvarkėsi iki pat Vytauto laikų. Bet argi dėl to mindauginė arba gediminінė valstybė jau nebuvo Lietuvos valstybė? Mindaugą, tiesa, istorijos šaltiniai mums parodo nuo pat pradžių kovojantį su kitais kunigaikščiais, tačiau tai ne būtinai dėl to, kad jis norėjo kitiems primesti savo valdžią, bet greičiau dėl to, kaip nurodo prof. Paszkiewiczius,[5] kad norėjo apdrausti savo paveldėjamąsias teises, apsisaugoti nuo konkurentų brolvaikių ir gal centralizuoti valstybę.

Nesigilindami čia į šią sunkią problemą, mes galime konstatuoti, kad Mindaugas visoje savo veikloje rėmėsi sava paveldėtąja sritimi Augštaičiuose. Tiesa, tos srities sienų mums nepaaiškina joks šaltinis, tačiau mes vis dėlto žinome eilę sričių, turinčių savus kunigaikščius, vadinasi, Mindaugui tiesiogiai nepriklausiusių. Taip, pvz., žinome, kad turėjo savus kunigaikščius Žemaičiai ir Deltuvos bei Nalšėnų sritys. Mindaugo tiesioginėje valdžioje neabejotinai buvo pietų Augštaičių sritis, visų senųjų šaltinių vadinama *Lietuva.* Galimas dalykas, kad jam taip pat priklausė bent dalis Kauno-Upytės ruožo, apie kurio santykius Mindaugo laikais beveik nieko nežinome. Betgi tai jau nebus buvusios paveldėjamos jo žemės. Paveldėjamoji Mindaugo sritis buvo minėtoji *Lietuva,* į rytus nuo vidurinio Nemuno, maždaug tarp Nemuno ir Neries. Neries vidurupy Lietuvos srities siena greičiausia bus siekusi bent iki Širvintų, o gal ir dar toliau. Į šiaurę nuo Lietuvos buvo Deltuvos, o į rytus bei šiaurės rytus Nalšėnų sritis.[6] Mindauginės ir vėlyvesnės valstybės branduolys buvo Lietuvos sritis. Kai kitos minėtosios ir smulkesnės kunigaikštijos buvo panaikintos, kai jų kunigaikščiai išnyko, kai jos pasidarė branduolinės kunigaikštijos dalimis, jų vardas dingo. Visa sujungtoji lietuviš-

koji valstybė buvo vadinama jau vienu Lietuvos vardu. Iš pradžių šiuo vardu buvo vadinami maždaug Augštaičiai, XIV a. — Vilniaus kunigaikštija (Algirdo - Kęstučio laikų Vilniaus ir Trakų kunigaikštijos). XIV a. — istorinių šaltinių kalboje Lietuva visada reiškia Vilniaus kunigaikštiją, t.y. Augštaičius su prie jų prijungtomis dabartinių gudų ir ukrainiečių artimosiomis sritimis.[7] Lietuvos valstybės išsiplėtimo laikais, kada jos rytinės ir pietinės sienos buvo nukeltos toli į rusiškuosius kraštus, šaltinių kalboje rusiškos sritys paprastai vadinamos Ruse, o Lietuva reiškia tik vieną Vilniaus, eventualiai Vilniaus-Trakų, sritį. Žemaičiai visada sudarė atskirą vienetą.

2. MINDAUGO SOSTINĖS KLAUSIMAS.

Vadinasi, istorinės Lietuvos valstybės branduolys bei lopšys buvo Augštaičiai, tiksliau — pietinė jų dalis, XIII amžiaus Lietuvos sritis. Suprantama, kad šitoje srityje turėjo būti ir seniausioji istorinės Lietuvos sostinė, greičiausia iš tėvų Mindaugo paveldėtoji pilis. Šitoje srityje yra žinoma daugelis senų vietovių bei pilių, tačiau kuri iš jų yra buvusi ta sostinė, deja, nežinome. Net nuostabu — Mindaugą šaltiniai mini gana ilgą laikotarpį, per 30 m. jis buvo sujungtos valstybės valdovas, turėjęs gana gyvų ryšių su užsieniu, vedęs didelių karų, ilgai kovojęs viduje, o kur jis gyveno, taip ir nežinome. Jo sostinės nemini joks šaltinis.

Istorinėje literatūroje Mindaugo sostinės klausimas jau daug kartų keltas, bet įtikinančio atsakymo dar niekas nėra davęs. Užtai spėjimų yra įvairiausių. Ir kiekvienas iš jų yra kuo nors paremtas. Tą klausimą sprendžiant, paprastai ieškoma Mindaugo karūnacijos vietos, jo arba jam priskiriamųjų dokumentų surašymo vietos ir Vorutos pilies, kurioje jis buvo užsidaręs nuo puolančiųjų priešų 1250 m. Tiesa, Mindaugas galėjo ir karūnuotis, ir dokumentus rašyti, ir gintis ne sostinėje, tačiau bent vieną tokią vietą atsekę, vis dėlto galėtume prileisti ją sostine buvus. Betgi blogiausia, kad iš tų trijų ieškomų vietovių mes nė vienos negalime atspėti. Jau daug buvo spėta, bet visiškai įtikimų ir visų priimtų spėjimų taip ir neatsirado ligšiol. Dėl visko betgi su jais susipažinkime.

Pradėkime nuo karūnacijos vietos. Visa eilė neabejotinų šaltinių mums liudija, kad 1253 m. Mindaugas buvo karūnuotas Lietuvos karaliumi, tačiau nė vienas to paties laiko šaltinis nemini karūnacijos vietos. Tik XVI amž. antroje pusėje savo kroniką rašęs Strijkovskis, o juo sekdamas ir Gustyno metraščio (XVII amž.) autorius rašo, kad tai įvykę Naugarduke. Sekdami šia Strijkovskio paleista versija, kai kurie autoriai Naugarduką laiko Mindaugo sostine. Ši prielaida ypač populiari yra buvusi senesniųjų autorių tarpe. Gyva ji tebėra ir dabar (ypač gudų tarpe), tačiau dėl jos priimtinumo gali būti labai didelių abejonių. Naugardukas buvo toli gražu ne mūsų jau aptartame valstybės branduolyje, Mindaugo valdymo pradžioje buvo valdomas Volynės kunigaikščių, [8] vėliau Naugarduką ir visą sritį valdė Mindaugo sūnus Vaišvilkas, kuris 1254 m. Naugarduką perleido Volynės Danieliaus sūnui Romanui, o kitas sritis jo broliui Švarnui. Jau vien šitų faktų užtenka, kad Naugarduką sostine buvus prileisti yra neįmanoma. Taip lengvai su sostinėmis nesielgiama. Kai kurie istorikai, Strijkovskio pastabą laikydami patikima tradicija, dar nori prileisti, kad Mindaugas Naugarduke karūnavęsis, nors jis ir nebuvęs sostinė. Esą, tuo buvę norima parodyti politinės ekspansijos kryptį. Karališkasis titulas, esą, suponavęs pretenzijas nukariauti tas sritis. Bet juk visa tai tik pliki samprotavimai. Jau patikimesnis būtų aiškinimas, kad Naugardukų pasirinkdamas, Mindaugas bus vengęs krikščionišku karūnacijos aktu erzinti pagoniškosios Lietuvos plačiąsias mases. Galima dar prileisti, kad kovų su Volynės kunigaikščiais metu Mindaugas bus buvęs Naugarduke ir, nenorėdamas dėl karūnacijos iš šitų sričių išvykti, bus pasikvietęs čia popiežiaus įgaliotąjį Kulmo vyskupą Henriką bei kitus vyskupus ir svečius, jei jų buvo atvykę. Samprotauti ir spėlioti galima, tačiau visa tai bus tik paprastos prielaidos. O iš tikrųjų Mindaugo karūnacijos, kaip ir prieš dvejus metus įvykusio krikšto, vieta yra nežinoma.[9] Bent krikštas tikriausiai ne Naugarduke bus įvykęs. Viena, mes neturime jokių įrodymų, kad Mindaugas 1251m. ten būtų buvęs, o antra, Naugardukas būtų buvęs per tolima vieta livoniškiams svečiams, dalyvavusiems iškilmėse.

Kaip minėta, Mindaugo sostinės klausimą išspręsti galėtų jo duotųjų dokumentų datavimo vieta, jei ji būtų atsekama. Bet, deja, ir jos negalime atspėti. Mindaugo dokumentų yra žinoma iš viso 10. Tiesa, didžiausios jų dalies yra abejotinas autentiškumas,[10] tačiau ir sufabrikuoto dokumento nurodymas būtų labai vertingas, nes sunku prileisti, kad fabrikatoriai amžininkai nebūtų žinoję Mindaugo gyvenamosios vietos vardo. Iš tų minėtųjų 10 dokumentų pilnai datuotų — su vieta — tėra vos 2. Vienas yra 1253 m. liepos mėn., o antras 1260 m. birželio vidurio. Pirmajame rašome: "Datum in LETTOWIA in curia nostra". In Lettowia ir Lettowie čia turėtų reikšti vietovę. Tuose pačiuose dokumentuose Mindaugas tituluojamas "rex Lettowiae". Normaliai datuotuose dokumentuose šis Lettowiae vienu atveju reikštų

kraštą, antru — vietovę. Iš to tektų daryti išvadą, kad Mindaugo valstybėje turėjusi būti Lietuvos vardo vietovė, tačiau tokios vietovės, deja, nežinome. Galima, žinoma, prileisti, kad ir dokumento "Lettowie" reiškia kraštą, o vietovės vardas nepaminėtas, pasitenkinta bendru posakiu "mūsų dvare" (in curia nostra). Betgi literatūroje yra pasirodę eilė spėjimų, norint lokalizuoti kur nors ir "Lettowiae" vietovę. Pirmiausia Kętrzynskis iškėlė teoriją, kad dokumentų "Lettowiae" esanti klaida. Turi būti "Lecowiae", o tai jau galėtų reikšti Betygalos Lekavą. Šioje srityje Kętrzynskis apsistoja ties Uturiais, kurie turį būti ta pati Voruta. Tarp Lekavos ir Uturių esą net išlikęs senųjų sutvirtinimų pylimas. Kitas tyrinėtojas — Krzywickis —Mindaugo sostinės jieškodamas taip pat Betygalos (Lekavos) apylinkėje, sustojo ties Račiškių piliakalnių kairiajame Dubysos krante. Volteris, o pastaruoju metu ir eilė lietuvių Mindaugo sostinės jieškotojų, jos ėmė dairytis kur nors prie Latuvos upelės, Šventosios intako, Andrioniškio valsčiuje. Čia smalsios akys nukrypo, be abejo, dėl vardų panašumo.

1261 m. Sėlių krašto sienas nusakančiame dokumente, tariamai Mindaugo duotame, bet greičiausia sufabrikuotame vėliau, Latuvos upelis vadinamas "Lettowiae" upeliu. Taip pat abejotino tikrumo 1392 m. panašiame dokumente jau minima ir to paties vardo pilis (Usque borchwal nomine LETTOW). Iš kitų šaltinių tokios pilies nežinome. Jei anksčiau minėtąją Lekavą tenka atmesti kaip dirbtinai sulipdytą prielaidą, o be to, kad Mindaugui nepriklausiusiuose ir jam dažniausiai priešingai nusiteikusiuose Žemaičiuose jo sostinė negalėjo būti, tai Latuva yra vis dėlto svarstytina. Tiesa, sunku yra įtikėti, kad tame pačiame dokumente "Lettowia" vieną kartą reikštų kraštą (rex L.), o kitą kartą tik vietovę. Betgi vis dėlto negalima ginčyti, kad tokio vardo vietovės negalėję būtų būti. Toks dalykas yra galimas. Tačiau Šventosios intako Latuvos pakrantėse Mindaugo sostinė, atrodo, negalėjo būti jau vien dėl to, kad ši sritis nepriklausė mūsų jau minėtajai branduolinei Lietuvos sričiai, Lietuvai siaurąja prasme. Tai buvo greičiausia Nalšėnų ar gal ir Deltuvos srities kraštas. Sunku taip pat prileisti, kad Mindaugas, viešėdamas, t.y. pripuolamai sustojęs, čia būtų davęs tuos du dokumentus. Taigi iš dokumentų datavimo Mindaugo sostinė toli gražu nepaaiškėja.[11]

Pagaliau trečioji gairė Mindaugo sostinės jieškotojams galėtų būti jau minėtoji Vorutos pilis, kurioje Mindaugas gynėsi nuo savo priešų 1250 m. Tačiau, deja, ir šią pilį lokalizuoti yra neįmanoma. Jos vardas tėra minimas tik vad. Volynės kronikos, minimas tik vieną kartą ir nė apytikriai nenurodant jos vietos. Apie tą patį įvykį kalbanti Livonijos eiliuotoji kronika mini tik bevardę pilį ir taip pat nenurodo nei srities, kur ji buvo. Dėl to yra daug spėjimų, ir vis dar neaišku, ar kuris nors iš jų yra tikras. Jau minėtas Kętrzynskio spėjimas, kad Voruta būsią Uturiai, arba Krzywickio spėjamoji Vereduvaitė (Girkalnio valsč.) atpuola jau vien dėl to, kad 1250 m. įvykiai ėjo ne Žemaičiuose. Šiems įvykiams nušviesti pagrindinis šaltinis yra Volynės kronika. O pasak jos, Tautvilas nuo Vorutos grįžęs į Žemaičius. Dėl to gali būti svarstomi tik įvairias Augštaičių vietoves liečią spėjimai. Jų yra taip pat nemažai. Pirmosios Mindaugo bei jo laikų monografijos autorius Latkowskis Vorutą sutapdina su Varnėnais (į rytus nuo Vilniaus). Antras panašios monografijos autorius Totoraitis Vorutos jieško prie Nemuno ir spėja tai buvus Liškiavą,[12] kurioje dar iki mūsų laikų yra išsilikusių senosios pilies griuvėsių. Iš naujesniųjų tyrinėtojų Lowmianskis Vorutos jieško kur nors prie Varėnos upelės, gal pačioje Varėnoje arba į vakarus nuo Daugų, kur nurodo porą kaimų vardų, pasak jo, daugiau ar mažiau primenančią Vorutą (Arčiūnų ir Pavartes). F. Papee, Zajączkowskis ir Paszkiewiczius prileidžia, kad jieškomoji Mindaugo pilis greičiausia būsianti Kernavė, kuri, remiantis eiliuotosios kronikos nors ir neįsakmiu liudijimu, yra visų laikoma Traidenio sostine. Šis pastarasis faktas jiems atrodo reikšmingas. Tačiau kategoriškai už Kernavę pasisakė tik Papee ir Paszkiewiczius.[13]

Žinodamas K. Būgos išvedžiojimus, kad Voruta gal visai nebus buvęs tikrinis, bet bendrinis vardas ir reiškiąs maždaug tvirtovę, sutvirtintą vietą, Paszkiewiczius nė nebando jieškoti Vorutą primenančio vietovardžio. Tuo tarpu Zajączkowskis greta Kernavės stato Naugarduką, kurį jam pakišo Strijkovskio pasakojimas apie Mindaugo karūnaciją Naugarduke, ir lenkų geografinio žodyno pastaba, kad netoli Naugarduko esanti Horodišče vietovė seniau buvusi vadinama Vruta ir kad ten tebesą senųjų sutvirtinimo žymių. Kuris iš šių visų spėjimų gali būti laikomas patikimiausiu, sunku pasakyti. Aišku yra, kad jieškomoji Mindaugo pilis bus buvusi pietvakarių Augštaičiuose ("Lietuvoje"). Totoraičio spėjamoji Liškiava yra visai nepatikima, nes būtų buvusi pačiame srities pakrašty, net kitame Nemuno krante. Latkowskio Varnėnai greičiausia bus buvę jau Nalšėnų srityje, bet ne mindauginėje Lietuvoje, arba geriausiu atveju taip pat jos pakrašty. Mindauginės sostinės greičiausia tenka jieškoti apie Lietuvos centrą. Iš suminėtų spėjamųjų vieto-

Gedimino pilies rūmų griūvėsiai Vilniuje (XIV - XV a.)

vių patikimiausia atrodo Varėnės upės sritis ir Kernavė. Pirmosios srities vietovių vardai primena Vorutą, antroji gali pretenduoti sau mindauginės sostinės vardą, kaip spėjamoji Traidenio sostinė. O laiko tarpas tarp abiejų valdovų labai nedidelis. Pastaruoju metu lokalinių patriotų Kernavė yra išgarsinta kaip Mindaugo sostinė. Tuo tarpu to vis dėlto negalime nei teigti, nei neigti.

Baigiant pastabas apie Vorutą, dar tenka nurodyti, kad, pasak eiliuotosios Livonijos kronikos, kryžiuočių magistras prie Mindaugo pilies (kronika jos vardo nemini) su kariuomene žygiavęs per Nalšėnų kraštą. Tai mums vėl rodo, kad toji pilis tikrai turėjo būti "Lietuvoje", tačiau smulkesnių išvadų iš tokios pastabos vis dėlto negalime pasidaryti, nes mes nežinome nei tikslių Nalšėnų srities sienų, nei per kurį jos kraštą kryžiuočiai pražygiavo, nei pagaliau šiųjų išeities taško. Šita kronikos pastaba neužkerta kelio nei vienai "Lietuvos" vietovei Mindaugo sostinės vardo sulaukti.

Sutraukiant viską, kas buvo pasakyta, tenka konstatuoti, kad Mindaugo sostinė tebėra neatspėta. Yra tik aišku, kad ji turėjo būti jo tėvoniškojoje, paveldėtoje srityje, Lietuvoje siaurąja prasme, t.y. pietvakarinėje Augštaičių dalyje. Gal tai buvo Kernavė, gal kuri nors pilis prie Varėnės, gal dar kuri kita vietovė. Tačiau yra aišku, kad ji buvo toje pačioje srityje, kuri dabar paprastai vadinama Vilniaus sritimi, o gal net pats Vilnius.

Vilnių kaip sostinę žinome nuo 1323 m., tačiau jokiu būdu nėra negalimas dalykas, kad sostine jis bus buvęs ir žymiai anksčiau. Paprastai yra sakoma, kad Gediminas persikėlęs į Vilnių iš kurios nors kitos savo pilies, pasak vėlyvo padavimo — iš Trakų. Iš tikrųjų gi mes neturime absoliučiai jokių žinių, kad Trakai kada nors būtų buvę krašto sostinė. Mes taip pat nežinome nieko apie bet kokį Gedimino atsikraustymą į Vilnių iš kurios nors kitos pilies. Vilnius į istorijos šviesą išeina kaip sostinė ir tokia lieka iki mūsų laikų. Pirmą kartą šaltiniuose Vilnius paminimas 1323 m. Gedimino garsiuose laiškuose, rašytuose popiežiui, vienuo-

lių ordinams ir Vokietijos miestams.[14] Laiškai datuojami IN CIVITATE NOSTRA REGIA VILNA DICTA (mūsų karališkame mieste, vadinamame Vilniumi). Ar tai buvo tik jo pasirinktoji ar ir tėvų sostinė, iš to juk negalima spręsti. Prielaidai, kad Vilnius bus buvęs net Mindaugo sostinė, prieštarautų visuotinai pripažįstama prielaida, kad Traidenio sostinė buvusi Kernavė. Tačiau juk tai taip pat nėra absoliučiai tikras dalykas. Ši prielaida yra paremta Livonijos eiliuotosios ir kitų kronikų 1279 m. kovo mėnesio livoniškių kryžiuočių žygio aprašymu. Jame iš tikrųjų įsakmiai teigiama, kad puolimas buvęs nukreiptas į Kernavę,[15] "karaliaus" Traidenio kraštą ("do wart kuniges Thoreiden lant beroubet vul und verbrant"). Bet juk šitą posakį galima suprasti ir nebūtinai taip, kad Kernavė bus buvusi sostinė. Galima suprasti ir taip, kad tai tik Traidenio krašto pilis, o sostinė galėjo būti nors ir tas pats Vilnius.

3. SENIAUSIOS ISTORINĖS ŽINIOS APIE VILNIŲ

Kaip visa Lietuva, taip ir Vilniaus kraštas bei pats Vilniaus miestas archeologiškai tebėra mažai tetyrinėtas. Tačiau ir iš netaip jau gausios turimos medžiagos archeologai daro mūsų reikalui įdomią išvadą, būtent, kad Vilniaus kraštas bei Vilniaus apylinkės gana tirštai buvo gyvenamos nuo seniausių laikų — nuo pat akmens amžiaus. Toliau archeologai konstatuoja, kad rytų Augštaičiuose taip pat nuo seniausių laikų (toli prieš mūsų eros pradžią) tirščiausiai gyvenamos sritys prasidėjo į pietus nuo Švenčionių, ypač nuo kairiojo Neries kranto ir kad šitoje srityje ypatingai prasikišo Vilniaus, Trakų, Ašmenos ir Lydos apylinkės. Vadinasi, dar prieškristiniais laikais prasidėjo formuotis tie centrai, kurie ištisus amžius dominavo istoriniais laikais. Taigi Vilnius įsikūrė ne kokioje nors dykroje ar gūdžioje girioje, bet nuo amžių tirštai gyvenamoje apylinkėje.[16] Kaip senai yra gyvenama vietovė pats Vilnius, archeologai tuo tarpu negali pasakyti.

Bet archeologiniai duomenys Vilniaus pradžią nukelia į daug senesnius priešgedimininius laikus.

Istorinės žinios tačiau šiuo atžvilgiu, deja, nieko nesako. Jos iš tikrųjų prasideda tik Gedimino laikais. Iš ankstyvesnių laikų mes neturime nei vieno neabejotino Vilniaus paminėjimo. Visa, kas yra iš senesnių laikų, yra labai abejotina. Taip vienoje islandų sagoje IX a. poetas keliauninkas sakosi aplankęs daugelį kraštų, tarp kitų buvęs ir "Velena and Vylna and vala rices". Kai kas nori spėti, kad tai esanti minima Veliuona ir Vilnius.[17] Vardai iš tikrųjų skamba panašiai, tačiau spręsti vien iš vardų sąskambio, žinoma, būtų perdaug skubu. O bet kokių kitų davinių nėra.

Toliau vėl labai abejotinos vertės žinutė yra kartojama iš X a. pradžios. Jau 1800 T. Čackis viename savo veikale paskelbė atpasakojimą Islandijos keliauninko istoriko Snarre-Sturluson (1240) kelionės aprašymo vienos vietos, kurioje jis sakąsis buvęs Lietuvoje ir lankęsis tarp kitko "Velni" ir "Tryk" vietovėse. Ten jis, esą, galėjęs suprasti vietos gyventojų kalbą. Iš to daroma išvada, kad Snarrės būta Vilniuje bei Trakuose ir kad ten gyventa IX-X a. atsibasčiusių normanų palikuonių, kalbėjusių skandinavų dar suprantama kalba.[18]

Čackio laikais, XIX a. pradžioje, Sturlesono kronika tebebuvo nespausdinta ir saugoma Kopenhagos bibliotekoje. Kaip Čackis iš jos tą žinią gavo, jis nenurodo, nei nurodo, kuriame iš daugybės Sturlesono kelionių aprašymų tai minima. Tačiau visą 100 metų įvairūs autoriai kartojo Čackio žinią, nors kartais ir suabejodami jos tikrumu. Niekas nesiryžo ją patikrinti, nors Sturlesono raštai jau senai išspausdinti ir net išversti į įvairias kalbas.

Peržiūrėjus visus Snarre Sturleson raštus, nieko panašaus surasti nepasisekė, nors buvo žiūrėta įvairių leidinių jo raštai. Šis tas panašaus į Čackio Velni yra tik garsiajame Snarre Sturleson veikale Heimskringla. Tenai Inglinga sagoje pasakojama, kad Odinas turėjęs du brolius: "vieno vardas buvo Ve, o antro Vili". Kai Odinas buvęs išvykęs, tie du broliai valdę Norvegų karalystę.[19]

Bet čia Vili, ne Velni, ir asmens vardas, bet ne miesto. Jokio vardo, kuris primintų Tryk, neteko užtikti. Tuo būdu Čackio žinią tegalime priminti tik kaip vieną iš įvairenybių.

Vėlyvosios rusų kronikos Vilnių taip pat gana anksti pradeda minėti — dar XI a., tačiau, deja, amžininkės kronikos jo nemini nė XIII a. Dėl to tai ir vėlyvesniųjų kronikų santraukų liudijimas negali būti laikomas patikimu. Tikrai pirmą kartą Vilnius paminimas ne kronikų, bet dokumentuose, būtent 1323 m. Gedimino garsiųjų laiškų Vokietijos miestams ir vienuolynams datose ir vieno laiško tekste. Gedimino yra žinomi 5 laiškai, iš kurių 4 yra datuoti Vilniuje (Datum Vilna . . .). Taip pat datuotame laiške vienuolynams, kreipdamasis į Saksonijos pranciškonus, sako, kad savo krašte pranciškonams esąs jau pastatęs dvi bažnyčias: "Vieną mūsų karališkajame Vilniaus mieste, o antrą Naugarduke" (unam in civitate nostra regia Vilna, aliam in Nougardia). Kai kas dalį šitų Gedimino laiškų laiko amžininkų falsifikatais.[20] Mūsų kalbamajam reikalui tai neturi jokio skir-

tumo. Jei ir ne jis pats, bet kas kitas laiškų datoje ir tekste paminėjo Vilnių, mums vistiek tai rodo, kad Gedimino laikais Vilnius buvo Lietuvos sostinė. Nuo šio meto jis iš istorijos scenos jau nebeišnyksta ir lieka Lietuvos sostine ištisus amžius.

Taigi Vilnius neabejotinų istorinių šaltinių pirmą kartą paminimas tik 1323 m. Senesnioje literatūroje kartais minimi 1305 m. Tačiau tai yra nesusipratimas. Jam atsirasti davė progos Dusburgo Prūsijos kronikoje 1305-1330 m. laikotarpy net 5 kartus minima Gedimino Pilis (castrum Gedimini). Prūsijos istorikas Voigtas ir Rusijos istorikas Karamzinas šią pilį sutapatybino su Vilniumi. Jais pasekė ir kai kurie vėlyvesni istorikai. Tačiau Dusburgo ir prancūzų poeto Machaut, dalyvavusio Jono Liuksemburgiečio 1329 m. žygyje į Žemaičius, minimoji Gedimino Pilis neabejotinai yra buvusi Žemaičiuose, vad. Pagraudės srityje, turbūt, palei Graumeną, Kvedarnos valsč. Su kunigaikščiu Gediminu ši pilis greičiausia neturi jokio ryšio.[21] Gedimino vardas Lietuvoje nebuvo taip jau retas. Ir šiandieną dar Žemaičiuose tebėra net du Gedimino vardo dvarai ir du kaimai. Greičiausia tai bus buvusi bajoro Gedimino pilis. Kad ši pilis buvo Žemaičiuose, yra aišku iš aprašymo tų kryžiuočių žygių, kurių metu ji buvo paliesta. O Vilnius 1305-1330 m. laikotarpy kryžiuočių puolimų dar toli gražu nebūdavo pasiekiamas. Pirmą kartą jis buvo pasiektas tik 1365, antrą kartą 1367 ir tretį kartą tik po 10 metų — 1377 m.

Iš to, kas buvo pasakyta apie seniausiąją Lietuvos sostinę bei apie Vilniaus pradžią, matome, kad Vilnius buvo nuo žiliausios senovės tirštai gyvenamoje srityje, kad jis buvo maždaug centre pietvakarių Augštaičių srities, istorinių laikų pradžioje šaltinių vadinamos Lietuva, vadinasi, srityje buvusioje vieningos lietuvių valstybės lopšiu ir branduoliu. Ar Vilnius nuo amžių bus buvęs Lietuvos sostine, sunku pasakyti, nes jokių žinių neturime. O tai nėra negalimas dalykas. Bent šitokiai prielaidai neprieštarauja jokie istoriniai šaltiniai. Be to, yra visiškai aišku, kad jei ir ne Vilnius bus buvęs senąja sostine, tai toji sostinė turėjo būti kur nors netoli Vilniaus. Gediminui ar kam kitam iš tos senosios sostinės į Vilnių persikelti tikrai nebuvo toli.

Šitom išvadom gali būti daromas priekaištas, kad čia nesiskaitoma su geležinio vilko legenda, nes kaip visi padavimai, taip ir šis turi turėti kokį nors istorinį pagrindą. Tačiau nereikia pamiršti, kada ši legenda atsirado. Juk XVI a. iš viso legendų kūrimo amžius. Legendom sukurti tada pakakdavo kokio nors vieno vardo. Juk tada buvo sukurtas visas mūsų istorijos tūkstantmetis, iki pat Palemono-Publijaus Libono laikų, nors tikrų istorinių žinių tebuvo tik iki XIII a. Taip pat tada eilei didžiūnų šeimų buvo sukurtos fantastiškiausios geneologijos. Nepamirština taip pat, kad visos senųjų Lietuvos kronikininkų istorinės žinios toliau Gedimino netoli tesiekė. Nuo jo buvo pradedama kunigaikščių šeimos geneologija ir visos valstybės istorija. Tad nenuostabu, kad Gediminui buvo priskirta ir sostinės Vilniaus įkūrimo garbė.

Vilnius į istorijos sceną iškyla kaip politinis centras, kaip valdovo — Gedimino sostinė. Jei jį būtų įkūręs Gediminas, tai jis, be abejo, būtų turėjęs ir politinių sumetimų, kurie vargu ar būtų likę nepastebėti ordino ir neužfiksuoti jo kronikininkų ar jo žmonių korespondencijoje. Juk tai, rodos, nebūtų eilinis įvykis.

Geležinio vilko sapno pranašystės legenda rodo, kad ji turėjo atsirasti Vilniaus politinio klestėjimo laikais. Legenda yra užrašyta XVI amž. kronikininkų, nuo Gedimino laikų praėjus bent 200 metų, kai Vilnius buvo jau nebe sritinių kunigaikštijų centras, bet centralizuotos monarchijos sostinė. Legendos formuotojai, be abejo, žiūrėjo į savo meto ir netolimos praeities Vilnių, turėdami galvoje jo garso sklidimą Lietuvos politinės galybės kulminacijos laikotarpy.

1 Apie Mindaugą yra keletas ir specialių studijų: **J. Latkowski**, Mendog król litewski. Rozpr. Akad. Umiejętn. T. 28, Kraków 1892; **J. Totoraitis**, Die Litauer unter dem Koenig Mindowe bis z. J. 1263, Freiburg 1905; perdirbta lietuviškai: Mindaugas Lietuvos karalius, Marijampolė 1932; **K. A. Steponaitis**, Mindaugas ir vakarai, Kaunas 1937; **J. Stakauskas**, Lietuva ir vakarų Europa XIII a., Kaunas 1934; **Ph. Klymenko**, Die Urkunden Mindowes für d. livl. Orden, Altpr. Mon. 1929; **K. Maleczynski**, W sprawie autentyczności dok. Mendoga, Aten. Wil. XI, 1936.

2 **H. Paszkiewicz**, Jagiellonowie a Moskwa, I, Warszawa 1933; — Z zagadnień ustrojawych Litwy przedchrześcijańskiej; Kunigasi a problem ekspasiji litewskiej na Rusi, Kwartalnik Histor. 44, 1930, psl. 308 sqq; The Origin of Russia, London 1954.

3 Pirmą paminėjimą Lietuvos ar jos dalies valstybinės organizacijos užtinkame šv. Ansgaro, Skandinavijos apaštalo, biografijoje, kur paminimas karaliaus Olafo žygis į Pabaltijį bei apgulimas čionykštės tvirtovės — pilies Apuolės, kuri tada buvusi mums nežinomo dydžio valstybės sostinė. Liet. Encikloped. ji vadinama Kuršo sostine, bet kuo tai paremta?

4 Plg. **St. Lowmiański**, Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa litewskiego, I, II, Wilno 1931, 1932.

5 **H. Paszkiewicz**, Jagiellonowie . . .

6 **Lowmiański**, II, 107-109 psl.; **Paszkiewicz**, Jagiellonowie, 85 psl.

7 Seniausieji istoriniai šaltiniai, pvz., Poviest vremennych liet arba Henriko Latvio kronika žino tik Lietuvą. Nemini nei Žemaičių, nei Augštaičių. Livonijos eiliuotoji kronika mini ir Žemaičius, tačiau geografiniame krašto aprašyme kalba tik apie Lietuvą bendrai. Ir dokumentuose Žemaičių bei Augštaičių vardas iškyla ge-

rokai vėliau, kaip Lietuvos: Ž. pirmą kartą 1257 m., o A. dar vėliau — 1323 m. Gedimino sutarty su Livonijos pajėgomis. Iš kronikininkų Augštaičių vardą pirmas pamini Dusburgas. Rusų kronikos jo visai nežino. Jos težino vien "Litva". Plg. **Lowmiański**, II, 69. — Plačiai ir daugybę šaltinių nurodydamas Žemaičių ir Augštaičių klausimu rašė, nors ir viską sujaukdamas, **Vaclau Panucevič**, Žamojdž i Litva, Roznyja krainy i Narody, I, Chicago 1953-1954, 353 sq. Mimeogarfinis leidinys.

[8] Tai visai tiksliai pastebėjo jau **Latkowski**, o.c.

[9] Be Latkowskio, Totoraičio, Stakausko studijų dar žiūr. **V. Gidžiūnas**, De fratribus minoribus in Lituania (1245-1517), Romae 1950. Taip pat **Archivum Franciscanum Historicum**. An. XLII, 1949, ir atspaudas iš ten 1950, Collegium S. Bonaventurae ad clara Agnes, Florentiae. — **A. Prochaska**, Dwie koronacye, Przegl. Hist. I, 1905.

[10] **Klymenko**, **Maleczynski**, o.c.

[11] **W. Kętrzyński**, Najdawniejsza stolica litewska, Kwart. Hist. XXI, 1907, 604-611 psl.; **L. Krzywicki**, W poszukiwaniu grodu Mendoga, Przgl. Hist. VIII, 1909, 20-48 psl.; **E. A. Volter**, Gorod Mendovga ili gdie iskat Letoviju 13 vieka, Izvestija otdelenija Russkago jazyka i slovesnosti Imper. Akad. Nauk 1909, XIV, sąs. III, St. Petersburg 1910, 95-102 psl.; **P. Būtėnas**, Mindaugo sostinės pėdsakų ieškojimas, Židinys, XXI, 1935, 207-209 psl.; **E. Volteris**, Kur reikėtų ieškoti Mindaugo sostinės, Židinys, XXII, 1935, 413-416 psl.

[12] Taip Totoraitis spėja savo vokiškame darbe. Lietuviškoje šios studijos laidoje, kuri yra kiek sutrumpinta, Liškiava jau visiškai neminima. Kur Voruta buvusi, esą nežinia, bet esanti nuomonė, jog tai turėjusi būti Kernavė. Be abejo, vėlyvesnių tyrinėtojų spėliojimai bus čia paveikę Totoraitį.

[13] **F. Papée**, Początki Litwy, Kw. Hist. XLI, 1927; **Paszkiewicz**, Jag. a M., I; The Origin of Russia, 197-198 psl. **St. Zajączkowski**, Studja nad dziejami Żmudzi w XIII, Lwów 1925; — Przegląd badan nad dziejami Litwy do r. 1385, Pamiętnik VI powszechnego zjazdu histor. polskich w Wilnie 1935, I; — Przyczynki do hypotezy o pochodzeniu dinastiji Gedymina ze Żmudzi, At. Wileń. 1927. — Papée ir Paszkiewicziaus išvadžiojimus rimčiausiais linkęs laikyti ir **prof. dr. Z. Ivinskis**, Mindaugas und seine Krone, Zeitschrift für Ostforschung, III Jahrgang, 1954, Heft 3, 360-386 psl.

[14] **A. Prochaska**, O prawdziwości listów Gedymina. Rozpr. Akad. Umiejętn. 32, 1895; **K. Forstreuter**, Die Bekehrung Gedimins. Altprs. Forsch. V, 1928; **J. Jakštas**, Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, Senovė I, 1935; — Gedimino laiškai, Senovė II, 1936; **Dr. Herbert Spliet**, Die Briefe Gedimins, Sinsheim 1953.

[15] **H. Paszkiewicz**, Regesta Lithuaniae. Plg. 13 išnašoje nurodytą literatūrą.

[16] **M. Limanowski**, Najstarsze Wilno, Wilno i Ziemia Wileńska, I, 1930; **Elena ir Vlad. Holubovičiai**, Gedimino kalno Vilniuje 1940 m. kasinėjimų pranešimas, Liet. Praeitis I. Perspausdinta 1956 m. Chicagoje. Plg. **M. Alseikaitė-Gimbutienė**, Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit, Tuebingen 1946. **Dr. J. Puzino** strp. Liet. Enciklopedijoje — Gedimino kalnas.

[17] **W. Kamieniecki**, Geneza spoleczeństwa i państwa litewskiego, Przegl. Hist. 1915; plg. Balinskio ir Kraszewskio Vilniaus miesto istorijas.

[18] Ten pat ir **P. Klimas**, Mūsų kovos dėl Vilniaus, Kaunas 1920.

[19] Heimskringla of the Lives of the Norse Kings, by Snorre Sturlusson. Edited with notes by **Erling Monsen** and translated into English with the assistance of A. H. Smith. Cambridge, Heffer Sons Ltd. 1932, 2 psl.

[20] **A. Prochaska**, O prawdziwości listów; **K. Forstreuter**, **J. Jakštas**, **H. Spliet**, o.c.

[21] **St. Zajączkowski**, Studja nad dziejami Żmudzi w XIII w., 1925, 33-34 psl.; — Wehelm de Machaut... Kwart. Hist. 1929; — O pochodzeniu dynastji Gedymina, Aten. Vil. 1927, 411-412; **K. Chlodynicki**, Geneza dynastji Gedymina, Kw. Hist. 1926, 565-566 psl.; **J. Puzyna**, Kim był i jak nazywał Puhuver, ojciec Gedymina, At. Wil. 1935, 25-27 psl.; **J. Jakštas**, Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, Senovė, I, 142-144 psl.; **A. Vaičiulaitis**, Viduramžių poetas Machaut Lietuvoj, Židinys 1939, Nr. 2.

KŪRYBOS PASAULY

KNYGOS ir ŽURNALAI

A. RADŽIAUS "PAUKŠČIŲ TAKAS"

Mažos ir kuklios išvaizdos, bet stambiu vardu pasirodė A. Radžiaus poezijos knygelė "Paukščių takas". Tematikos atžvilgiu visus eilėraščius galima būtų skirti į dvi grupes. Pirmajai tektų tradicinės tematikos eilėraščiai: kūrybinės valandos prasmingumas, amžinybė, gyvenimas ir mirtis, tėvynės pasiilgimas ir kitos panašios, kurių gausu lietuviškoje poezijoje. Įdomu pastebėti tik tai, kad kai kurias iš šių temų autorius traktuoja kaip astronomas(Amžinybės dvaras, Begalybė).

Dėmesį patraukia antroji grupė, tai yra astronominės tematikos eilėraščiai. Tikrai pirmą kartų mūsų poezijoje girdime kalbant apie intersteliarinę erdvę, makrokosmo gelmes, n-dimensijas, šviesos fotonus, visatos išdidžią konstantą; apie ekstragalaktiniais ūkais nutaškytą dangų, stebimą per Mt. Palomaro observatorijos milžinišką teleskopą su ežero didumo stiklu, į kurį ir žvaigždės kaip į ežerą supuola; apie atitrūkusį nuo žvaigždžių vandenilį, klajojantį intersteliarinėj erdvėj, kurio specifinį garsą, pagautą preciziškais aparatais, mokslininkai vadina vandenilio daina. Visos šios temos ne astronomui skamba labai egzotiškai. "Vandenilio dainą" laikytume vienu iš geriausių šios grupės eilėraščių, kurį pacituosime ištisai:

Kažkur toli dainuoja vendenilis,
Klajodamas intersteliarinėj erdvėj.
Jisai, kaip aš, vienuolis, nusivylęs
Dienos beprasmiška šviesa
Pabėgo nuo gimdytojos žvaigždės,
Nuo josios palydovų ir planetų,
Ir pasislėpęs makrokosmoso gelmėj,
Pats vienas šoka gaivalingą piruetą,
Dainuodamas nežemiška kalba ir tonais. (24 p.)

Tačiau autorius ne visados pasitenkina tokiais grynais astronominiais vaizdais. Astronomijos mokslai jį išneša už visatos ribų į metafizinį pasaulį. Paskiri astronominiai reiškiniai kaip ir kosmas visumoje, autoriui atskleidžia visatos Kūrėją;

Intersteliarinė tyla
Per visą erdvę smelkias
Iki tolimųjų metafizinių gelmių. (30 p.)

Bet tuojau pat autorius pastebi, kad toli gražu ne visi peržengia kosmose ribą, ne visi įžvelgia kuriančią ranką, o ir įžvelgusieji ne visi vienodai Kūrėjui nuolankūs.

Vis dėlto kai kurie astronominiai terminai lieka nespecialistui nesuprantami (nežiūrint enciklopedijų ir žodynų vartymo), darydami ir visą eilėraštį skaitytojui nepasiekiamą ir tuo pačiu neatliepiantį.

Eilėraščiai dažniausiai parašyti klasiškais ketureiliais, nors autoriui nesvetima ir laisvesnė forma. Iš visko matyti, kad Radžius poezijos amate toli gražu ne naujokas: jisai suvaldo ir žodį, ir posmą, ir patį eilėraštį visumoje. Tačiau pačios poezijos "Paukščių take" gana maža. Originalus ir naujas yra tik astronominės tematikos įvedimas poezijon, o ne pats poetinis pergyvenimas. Mokslas savo esmėje yra objektyvus ir asmeniškumas jame yra yda, kai tuo tarpu poetinis pergyvenimas būtinai yra asmeniškas. Todėl tie eilėraščiai, kurie yra asmeniškiausi, drauge yra ir poetiškiausi, nors ir tų pačių individualybė gana ribota ir vienoda.

A.G.

Aleksandras Radžius: PAUKŠČIŲ TAKAS: eilėraščiai, 48 p. Išleido Lietuvių Dienos, 1961 m. Kaina $1.50.

PRANO NAUJOKAIČIO "ĮLŪŽĘ TILTAI"

"Ilgesys ir nerimas — mano namų karaliai. Jų niekur nematau, bet jų buvimą jaučiu kiekvienam žingsnyje. Jų balsu kalba buto sienos ir daiktai, kurie dar tebestovi tose vietose, kur juos anais metais yra pastačiusios rankos, tvarkiusios mūsų namus" (p. 66). Taip nusiskundžia vyriausias "Įlūžusių tiltų" veikėjas Antanas Gruodis, Lietuvoj buvęs teismo tardytojas, tremty pasidaręs rašytoju ir literatūros mokytoju, Amerikoj per vieną savo buvusią mokinę gavęs šlaviko darbą, vėliau dirbąs laboratorijoj.

Mirus žmonai ir žuvus sūnui Korėjos kare, štai to našlio, likusio su kitu sūnum, likimas, nepavydėtina viengungio dalia, bet kartu ir užsimojimai naujiems žygiams.

Gruodis norėtų įprasminti savo likusį gyvenimą ne tiek asmenine laime, kiek kūrybiniais laimėjimais. Tam tikra prasme tai būtų kaip ir tezinis romanas, sprendžiąs poeto ir moteries problemą, kaip kad Putinas savo metu sprendė kunigo ir poeto problemą.

"Nemokėjom suderinti poezijos su kasdienybe" (p. 172), kartą Gruodis pasako Helgai, iš šiaurės kilusiai kabareto mergelei, su kuria buvo pradėjęs romansą, bet dėl tautinio principo turėjo jos atsisakyti, pažadėdamas ir jos epizodą "įpinti į savo poezijos posmus" (p. 208).

Didesniam efektyvumui pasiekti romanas atpasakotas pirmuoju asmeniu. Jo turinį in nuce galima nusakyti šiais resumė žodžiais: "Tėra

tik Kristina. Valē — nuskendę sodai, Helgos net nesiilgėjo širdis. O dabar — visa mano šviesa tik tau, Regina" (p. 227). Pastaroji betgi reikšmingai klausia: "Ar pajėgsi? Kas bus, jei nusivilsi manimi?" (ib.).

Faktiškai tada turētų likti medžiaga veikalui. Dēl to ir šis romanas turi tamprų ryšį su ankstesniuoju — "Upeliai negrįžta į kalnus". Yra nemaža pasikartojančių vietų, idējiškai jis yra ano kaip ir tęsinys (plg. p. 104 apie "naują knygą").

Būdingas vyriausio veikējo blaškymasis tarp moterų. Stipriai jis pamilęs Kristiną, bet ji turi vyrą ir dukterį. Valē jį galētų išvaduoti iš Kristinos traukos lauko, bet ar ji, pati našlē, beesanti ta pati Valiutē, kurią kadaise pažino: į ją gretinasi kiti vyrai.

Plačiai vaizduodamas moteris, autorius betgi neberyškina vyrų, kurių kelis parodo veikalo pradžioj. Parodydamas jų charakterio savybes, kiek jos siejasi su vyriausio veikējo meilēs istorija, jų neįtraukia į kokį didesnį konfliktą, daugiau erdvēs palikdamas vyriausio veikējo pasireiškimui.

Jo principus daugiausia apsprendžia pedagoginis (ne teisinis) bei krikščioniškai idējinis nusistatymas. Dēl to, suprantama, tenka atsisakyti Kristinos. Bet Reginos pasirodymas, gelbint padētį, kaip iš už scenos primena kiek butaforiką. O tragikomiška padētis susidaro, Valei pasivēlinus, kai jau susižieduota su Regina. Tai aiškiai nenatūralu, surežisuota.

Moderuotas problemos sprendimas atitinkamai charakterizuoja ir patį romaną. Dēl to čia nerandame ypatingos įtampos, nēra čia ir kokių tragiškesnių lūžių. Tik vyriausio veikējo nerimas ir blaškymasis yra kaip tikrai didžiai perštinti žaizda, bet ją pagaliau "išgydo" moderuotas bei protingas sprendimas.

Anksčiau užmesta poeto ir moteries problema pagaliau pereina į grožio jieškojimo problemą, kol paaiški, kad viso to nerimo pagrindas — grožio jieškojimas: "aš vis jieškau gelmių, vidaus grožio" (p. 127). Darosi nebeaiški riba tarp gyvenimo ir poezijos kaip realybēs sąvokų: "ir nežinome, kas yra didesnē realybē; gyvenimas ar poezija" (p. 173).

Tomis estetizmo spalvomis pieštas ir šis romanas. Jos turējo įtakos romano kalbai ir įvaizdžiams. Dēl to estetinio nusiteikimo romane gausu alegorinių įvaizdžių, kaip nuskendę sodai (angl. sunken gardens, to paties vardo miestelis romane), įlūžę tiltai, užgesę žibintai (A. Jakšto užgesę žiburiai), oazē tamsoje (t.y. Kristina), mēlynoji mergelē (romantikų simbolinis įvaizdis), paklydę karavanai (Hauffo motyvas), praradimo simfonijos (Niliūno poezijoj) ir kt. Tai romanui teikia kažkokio sentimentalaus simbolizmo nuotaikų, migloto filosofavimo ar poetikavimo dvasias, ko negalima būtų laikyti stiprybe.

Romano kalba lengva, paprasta ir taisyklinga, nesudētingas ir visas romanas, kuriame betgi pasitaiko pasikartojimų, priminimų to, kas jau kartą buvo pasakyta. Rašyba — naujoji, moderuota. Būdingas romantinis pedagogo V. Čižiūno viršelio piešinys.

(**Pranas Naujokaitis,** ĮLŪŽĘ TILTAI. Romanas. Išleido Vaga, Brooklyne. 1961. 236 p. Kaina $2.50.)

A. Tyruolis

KETURI GANYTOJAI

Mykolas Vaitkus: KETURI GANYTOJAI. Atsiminimai. Išleido Lietuviškos Knygos Klubas. Chicago, 1960. 180 p. Kaina 2 dol.

Paskutiniu laiku suklestējo lietuviškoji atsiminimų literatūra, kadaise tokia negausi mūsų raštuose. Vos kelių mēnesių tarpe štai išējo R. Skipičio, B. Žukausko, Igno Končiaus knygos. Netrukus pasirodo stambus prel. M. Krupavičiaus tomas. Yra dar ir kitų atsiminimų, ypač periodinēje spaudoje. Yra ir rankraščiuose. Nebaigti spausdinti K. Griniaus Lietuvos prezidento, atsiminimai. Ligi šiol spaustuvēs dažų laukia ir vysk. P. Būčio atsiminimai, kurie turētų būti itin įdomūs, žinant gyvą ir vaizdų jo pasakojimo stilių, nepaprastą atmintį ir platų patyrimą. Vieni iš tokių atsiminimų, kaip St. Kairio, K. Bielinio ir kitų, atskleidžia autoriaus gyvenimo kelią ir su juo susipynusius stambesnius mūsų politinio, visuomeninio ar valstybinio gyvenimo įvykius. Kiti, kaip B. Žukausko, apsiriboja viena kuria tema, — šiuo atveju, lietuvių gyvenimu Veronežе per pirmą pasaulinį karą. Prof. Ignas Končius savo knygoje pažeria apsčių buities bruožų ir etnografinių žinių iš Žemaičių krašto. R. Skipitis savo pirmą tomą pradeda nuo Lietuvos nepriklausomybēs anksčiausių dienų.

M. Vaitkus šioje knygoje taip pat aprēžia savo apimtį, sustodamas ties keturiais mūsų vyskupais — J. Matulevičium, P. Karevičium, J. Skvirecku ir P. Būčiu. Iš jų pirmas

Kan. Mykolas Vaitkus

ir paskutinis aprašymas daugiau suka į biografinę apybraižą, nors ir čia netrūksta atsiminimų. Lyg ir jaučiama, kad autorius šiuos du mūsų vyskupus mažiau pažinojo, neturējo tokios patogios stebējimo pozicijos, ar net glaudumo, kaip su kitais dviems. Iš M. Vaitkaus keturių atsiminimų šioje knygoje plačiausias, pilniausias ir sodriausias yra apie arkivyskupą Karevičių. Tai tikras atsiminimų literatūros šedevras. Mūsų ganytoją matome gyvių gyviausią: jo išvaizdą, įpročius, intelektą, erudiciją, žemaičiavimą, demokratiškumą, elgimąsi kebliose padētyse, pavyzdžiui, pasikalbējime su generolu Ludendorffu. Pastarasis epizodas paduodamas, kaip jį patsai arkiv. P. Karevičius pasakojo visu savo žemaitišku vaizdingumu ir pasigardžiavimu. Šią knygos vietą tektų cituoti kaip pavyzdinę. Tačiau M. Vaitkaus stiliaus ir nuotaikų iliustracijai pasitenkinkime šia trumpesne ištrauka apie arkiv. P. Karevičių, kaip pamokslininką: "Balsą vyskupas Pranciškus turējo stiprų ir gana malonų tenorą, tik jo tarsena buvo savotiška — labai jau žemaitiška, net perdētai. Kai jis sakydavo pamokslą Kauno katedroje anais laikais, kai dar ten kan. P. Dogelis nebuvo įvesdinęs garsiakalbių, vyskupas turēdavo labai įtempti balso jēgas, kad jį būtų galima kiek tolēliau girdēti. Čia tatai ir įvykdavo nelemtas fenomenas: vyskupas taip paleisdavo galingą savo kalbamąjį organą darbuotis, tartum liūtas riaumotų, o vienkart taip pasistengdavo moduliuoti žemaitiškus dvibalsius au, ou, ei ir kitas žemaitiškas prašmatnybes, jog

klausytojai nustebę begirdėdavo vien kažkokį nebesuprantamą ūbavimą, besikaujantį ne vien tik su erdve, bet ir su estetika." (81 p.)

M. Vaitkus, turėdamas tikrą memuarų rašytojo dovaną, savo atsiminimus pasakoja šiltai, jaukiai, artimai ir su elegancija. Jaučiama ne tik stipri atmintis, dėmesys smulkmenai ir bendram vaizdui, bet ir rašymo bei pasakojimo menas, lydimas čia švelnaus humoro, čia ilgesio, čia vėl klasiško epinio tono. Todėl apie jo memuarų meną būtų galima tarti, ką jis pats yra pasakęs apie arkivyskupą Jurgį Matulevičių: M. Vaitkus savo teikiamąją medžiagą yra perpratęs "giliai ir aiškiai... o logiškas jo protas, puiki atmintis, lengva bei tiksli žodžių asociacija padėdavo jam surasti tikslią, dailią ir lengvą mintims formą" (24 p).

"Keturiuose ganytojuose", kadangi jie buvo rašyti įvairiais atvejais perijodinei spaudai, pasitaiko šiek tiek pasikartojimo, pavyzdžiui, apie J. Skvirecko ir kitų kandidatūras į vyskupus, apie nuodėmklausius ir k. Vieną opesnę vietą autorius kiek pridengia ir tiesiog nepasako, kad anas diplomatas, su kuriuo Karevičius turėjo tokį slidų pasikalbėjimą, Kaune, buvo Achilles Ratti, netrukus tapęs popiežium. Apskritai gi M. Vaitkaus veikalas paberia, kaip iš gausybės rago, gyvos, originalios ir retos medžiagos ne tik apie stambiuosius Lietuvos vyrus, bet ir apie kai kuriuos mažesnius. Tad geroka dalimi šisai jo atsiminimų tomas turės ir istorinės dokumentinės vertės, ypač kiek tai liečia artimesnę katalikų Bažnyčios praeitį Lietuvoje. O kiekvienu atveju yra tai įdomi lektūra, nes autorius yra pirmaeilis savo amato meistras.

Belieka tik apsidžiaugti, kad M. Vaitkus yra užsimojęs parašyti ir daugiau atsiminimų knygų — "savo įspūdžius apie mūsų artistus, poetus, kitus rašytojus, menininkus, muzikantus ir kita panašu", kaip jis pats prisipažįsta (84-85 p.) Tiesa, kai kurie atsiminimai — apie Maironį, S. Čiurlionienę ir kitus — jau yra ir parašyti. O ir leidėjas, kaip girdėti, visiems jiems jau yra pasisiūlęs Tokioje dėtoje M. Vaitkaus plunksnai tenka tik palinkėti smagių vėjų.

Aug. Raginis

ATSIŲSTA PAMINĖTI

Dr. Pr. Gaidamavičius: DIDYSIS NERIMAS. Išleido Immaculata, Putnam, Conn., 1961 m. 297 p. Kaina $2.50.

Alfonsas Gricius: PAŽADINTI SFINKSAI. Lyrika. Išleido "Lietuvių Dienos", Los Angeles, 1961 m. 47 p. Kaina $1.50.

Ignas Končius: ŽEMAIČIO ŠNEKOS. II dalis. Nidos knygų klubo leidinys, Londonas, 1961 m. 239 p.

Jonas Balys: LITHUANIA AND LITHUANIANS, A Selected Bibliography. Frederick A. Praeger, Publisher. New York, 1961. I-X, 190 p. $5.00.

TAUTOS PRAEITIS. Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis žurnalas. Tomas I, Knyga 3. Redaktorius **Č. Grincevičius**. Chicago, 1961 m. 333-500 p. Rašo: **R. Sealey** — Bendros mintys apie lietuvių kalbos kilmę; **Paulius Rabikauskas** — 18-jo amž. Lietuvos bruožai; **Mykolas Biržiška** — Nežinomieji **L. Rėzos** akademiniai raštai; **dr. A. Rukša** — "Diarium Societatis Jesu" ir lietuvių kalba Vilniuje; **dr. J. Matusas** — Lietuvių lokalinės istorijos Liet. Encikl. papildymas — istorinė medžiaga. — Bibliografija. Kronika.

Zenonas Ivinskis: LIETUVOS IR APAŠTALŲ SOSTO SANTYKIAI AMŽIŲ BĖGYJE. Atspaudas iš "Suvažiavimo Darbų" IV t. 117-150 p. Roma, 1961.

Steponas Matulis, M.I.C.: LIETUVA IR APAŠTALŲ SOSTAS 1795-1940. Atspaudas iš "Suvažiavimo Darbų" IV t. 151-174 p. Roma, 1961.

Steponas Matulis, M.I.C.: GANYTOJAI IR MOKSLININKAI. Atspaudas iš "Suvažiavimo Darbų" IV t. 18 p. Roma, 1961. Turinyje — arkiv. P. Karevičius, arkiv. M. Reinys, vysk. P. Būčys ir kun. prof. J. Totoraitis.

Juozas Eretas: ŠALKAUSKIS IDĖJŲ KELIAIS. Atspaudas iš "Suvažiavimo Darbų" IV t. 175-209 p. Roma, 1961 m.

Knygų Lentyna. Nr. 3 (123),1961.

Algirdas Gustaitis: LIETUVA — EUROPOS NUGALĖTOJA, 80 iliustracijų, išleido ir spausdino "Lietuvių Dienų" leidykla Los Angeles, Viršelis prof. Adomo Varno. 37 psl., didelio formato. Kaina 2.50 dol.

KELI ŽODŽIAI DĖL ALMA MATER RECENZIJOS

Paprastai nesiginčijama su kritiku, bet A. T. kai kurie tvirtinimai reikalauja patikslinimo.

Štai žodžiai iš ateitininkų konferencijos A. T. cituojami su klaustuku kaip nekonsekventiškumas yra istorinis faktas, kurio nedera kraipyti. Lygiai nekonsekventiškas tvirtinimas, kad Lapeikis yra neolithuanas. Niekur knygoje jis nevadinamas tokiu. Priešingai. Paberžytei jis sako: "Mano korporacija, rodos, ateitininkų rūmuose ruošia initium semestri. (45 pusl.).

Neolithuanai, turėdami savo rūmus, niekad nešokdavo pas ateitininkus ir ateitininkai pas neolithuanus.

A. T. toliau rašo: "varpininkas Ruseckas ne ką skiriasi nuo ateitininko, ne tik nuoširdžiai pasimelsdamas bažnyčioje, bet ir kas sekmadienis traukia lietuviškas giesmes katedroje".

Būdamas studentas, nežinojau nei vieno varpininko, kuris būtų pasiryžęs sprogdinti bažnyčias. Ruseckas atvažiavo į bažnyčią tik dėl kompanijos ir jis išdidžiai Dievui meta: aš nežinau, Dieve, ar tu esi. Tuo tarpu Noreikai nekyla tas klausimas. A.T. nematydamas skirtumo, tikiu, nenorėtų, kad ateitininkai "melstųsi" kaip Ruseckas.

Dėl giesmių katedroje. Tai irgi istorinis faktas. Kudirka dažnai užstojo katalikų Bažnyčią kovoje su rusais. Varpininkai patriotai tais pačiais sumetimais ėjo į katedrą, kovodami su lenkų įtaka Vilniuje. Komunistams užėmus Lietuvą, dalis jų net nukentėjo dėl šito.

Širdingai dėkoju redaktoriui, leidusiam įdėti šį patikslinimą.

R. Spalis

---

* Egzilų akademija kasmet leidžia savo biuletenį. Neseniai pasirodžiusiame "International Free Academy of Sciences and Letters Bulletin" (No. 4, Juin 1960) prancūzų kalba pažymėta, kad Akademijos Taryboje lietuviams atstovauja dr. J. Baltrušaitis. Lietuvių narių yra 20, latvių 4, estų 7. Nariais yra šie lietuviai: S. A. Bačkis, J. Baltrušaitis, J. Balys, M. Biržiška, A. Damušis, J. Gravrogkas, Z. Ivinskis, Pr. Juzaitis, J. Kaminskas, S. Kolupaila, M. Krikščiūnas, S. Lozoraitis, A. Maceina, V. Maciūnas, K. Pakštas (miręs), A. Salys, V. Sidzikauskas, Pr. Skardžius ir J. Vėbra. Akademijos skyrius veikia Niujorke.

* Berno universitete istorijos ir filosofijos fakultete dėstoma lietuvių kalba. Praeitą semestrą studijuojančių lietuvių kalbą buvo 12 studentų. Tai įvairių kalbų specialistai. Paskaitas skaito prof. Redard.

* Lietuvių spaudos tremtyje paroda įvyko Jaunimo Centro namuose Čikagoje spalio 15 d. Buvo išstatyta knygos ir periodiniai leidiniai. Su spaudos paroda jungtas ir literatūros vakaras. Skaityta Vinco Kudirkos, Vaižganto, Keliuočio, Miltinio ir Griniaus raštų ištraukos. Savo originalios kūrybos paskaitė K. Bradūnas, M. Katiliškis ir A. Mackus.

MOKSLAS

MODERNIŠKO ELEMENTORIAUS SAVUMAI

Šiomis dienomis pasirodžius Igno Malėno elementoriui, parašytam nauju metodu, čia dedame paties autoriaus keletą pastebėjimų apie jo metodo pagrindinius bruožus. — Red.

Šiandie jau yra išaiškėję, jog pagrindu, mokant skaitymo, yra garsas — skiemuo. Tai ypatingai tinka mūsų ir bendrai fonetinėms kalboms. Aišku, galima būtų tvirtinti, kad nesudėtingiausias elementas yra garsas ir jį atitinkąs ženklas — raidė. Taigi, po pirmo pasaulio karo taip ir pabandė savo elementoriuje ABC Kauno m. inspektorius J. Damijonaitis. Jis supažindino pačioje pradžioje vaikus su garsais, kurie nesudėtingi rašymo atžvilgiu (i, u, o, a). Rašymo atžvilgiu jie nuolat pereina vis prie mažai sudėtingesnio. Tai gerai. Bet visas sunkumas iškyla, pradėjus skaitymą.

Jau lengva pastebėti, jog pradėjus su pačiomis pirmomis raidėmis, susiduriama su garsų liejimo sunkumais. Mat, nei i su u, nei u su i nesilieja. Sulietos tiek iu, tiek ui duoda skirtingą skambesį, visiškai skirtingą nuo buvusio garso, ištarto skyrium. Be to, pirmosios raidės neduoda prasmingų žodžių. Taigi, elementorius nebuvo gerai pergalvotas iš pat pradžių ir tuo nulėmė savąjį nepasisekimą.

Pirmąja raide, savaime suprantama, turi būti balsė, kuri turi atstoti kartu ir **skiemenį**. Labai gera, kad kartu su kita (naujai pažįstama raide) galima sudaryti prasmingą skiemenį — žodelytį. Bet svarbiausia, kad būtų galima panaudoti ir kitų skiemenų sudarymui ar net tikrų žodžių. Ir svarbu, kad būtų veiksmažodžiai. Tada, pridėjus prie jų paveiksliuką (atstojantį daiktą), jau galima sudaryti sakinius. O tai vaikams įdomu, nes jie jau iš pat pradžių gali skaityti pasakymus ir net visus straipsnelius.

Įdomus dalykas su skiemenimis. Pasirodo, mes klaidingai manėme, kad lengviau skaityti skiemens, prasidedą balsiu, ir pačioje pradžioje tokius duodavome. Bet mano tyrimai parodė, kad vaikas lengviau įgali skiemenį, prasidedantį priebalsiu, negu balsiu. O ir skaitant tokius skiemenų yra žymiai daugiau negu skiemenų, prasidedančių balsiais. Jų yra tik labai maža dalis. Turėdamas galvoje šį faktą, aš pradžioje, supažinęs su garsu — skiemeniu, paskui duodu ištisą grupę priebalsių.

Pradžioje reikia visiškai vengti triraidžių skiemenų. Mat, vaikas dar tik mokosi skaityti, dar tik pratinasi, taigi, negalima jam skaitymo proceso apsunkinti, nes trečias garsas — raidė žymiai apsunkina vaiką. Todėl anksčiau duotini triskiemeniai žodžiai, bet ne triraidžiai skiemens. Mat, reikia sutikti su faktu, kad skiemenavimas natūralus ir ausies taip negadina, kaip garsavimas, kur dažnai virsta mykimu, net mikčiojimu.

Geram skaitymo palengvinimui rekomenduojama po kiekvieno balsio pavartoti eilę priebalsių, kad vaikai geriau įsitrauktų į skaitymą su pateiktuoju balsiu. Dabar vaikai pratintųsi prie tos pačios raidės, kurios garsas nustato tarimo linkmę. Sakysim, jeigu antroji raidė buvo o, tai su skiemenį užbaigiančia raide kiti žodžiai turi būti tokie pat. Kitaip sakant, jeigu skiemens supozicija buvo o, tai gera, kad ta supozicija pasikartotų keletą kartų.

Taip pat gera, kad du gretimi priebalsiai būtų nukelti kaip galima vėlesniam laikui, kada vaikai skaitymo technikoje jau bus įgudę. Prieš tai eina triraidžiai skiemens, kurie apima balsį iš abiejų pusių. Paskui eina dvibalsiai. O dar po šio keturraidžiai ir kitoki skiemens, kuriuos reikia skaityti jau tada, kai vaikai triraidžius ir keturraidžius su dvibalsiais skaityti jau moka, Tai yra skaitymo momentas, kuriuo pats atbaigiamas. Tada lieka įpratimas skaitant žiūrėti įvairių skyrybos ženklų (jeigu vaikai nebuvo reikiamai pratinti).

Baigdamas noriu pastebėti: kol vaikai neišmokę skaityti dviraidžių skiemenų, tai jie dar nelaikomi mokančiais skaityti.

Beje, šiuo metodu mokant, skiemuo neskaldomas. Jis laikomas pagrindiniu skaitymo elementu. O pažinti jį lengva, nes skiemenimis einančios raidės pažįstamos skaitymo tekstuose, o priebalsius vaikai pažįsta patys iš duodamų skiemenų skyrimo keliu. Pats skiemuo neskaidomas, nes nėra reikalo.

Šis metodas skiriasi nuo amerikinio metodo, nes čia vaikai garsus pažįsta, nors specialiai su jais jie nebuvo supažindinami. Tačiau čia vaikai išvengia to trūkumo, kad baigę 8 skyrius, nepaskaito nežinomo žodžio (Rudolf Flesch, Why Johnny Can't Read, 1955). Žinoma, mes čia dar negalime remtis savo vaikais, nes čia gimusių ir augusių dar beveik neturime, kurie būtų baigę pradžios mokykla šitai taip pat ilygina (amerikinio skaitymo proceså.)

Lietuviškojo skaitymo procesą čia apsprendžia pats elementorius, bet mokytojas turi mokymo darbe taip pat orientuotis. Mat, nuo jo priklauso tiek metodo pasirinkimas, tiek jo naudojimo būdas.

Ignas Malėnas

KUOKA, KAIP GINKLAS, LIETUVOS SENOVĖJE

Apie tai dėlto čia rašome, kad mūsų žiniomis, kuokos ginklo Lietuvoje iki šiol niekas netyrinėjo. Žinoma, neskaitant vadovėlių autorių niekuo neparemtų samprotavimų. Čia remsimės daugiausia vadinama Livonijos Eiliuotine Kronika (Liflaendische Reimchronik), parašyta vokiškai Estijoje 13-to amžiaus pabaigoje. Savaime suprantama, ji turi visoms kronikoms bendrų silpnybių, kadangi tai ne dokumentai, bet pasakojimai, kurie dažnai tampa grynais postringavimais, atseit, kūryba, rikiuojama pagal kurį politinį, militarinį, religinį ar net asmeninį tikslą. Istorinės realybės atžvilgiu ir rimavimas bei eiliavimas yra taip pat silpnybė. Dėlto Pr. Žadeikis, Eiliuotinę Kroniką išvertęs lietuviškomis eilėmis (1939-40 m. turėjo pasirodyti, kaip "Praeities" žurnalo leidinys), atliko nereikalingą ir nenaudingą darbą. Mat, šiuo atveju reikia kalbos, Pabaltijo politinės, bažnytinės ir medžiaginės kultūros istorijos žinovo. Taip pat ir neeilinio lietuvių kalbos mokovo, pagaliau, poeto. Na, bet Eiliuotinė Kronika yra (mūsų manymu, dukart ją išstudijavus) pati objektyviausia iš Pabaltijo visų 13-to, 14-to ir 15-to amž. kronikų.

MENAS

ČIURLIONIS PO 50 METŲ

Šį pavasarį suėjo 50 metų nuo Mikalojaus Konstantino Čiurlionio mirties. Mirė jis prie Varšuvos 1911 m. balandžio 10 d.

M. K. Čiurlionio pusšimčio metų mirties sukaktis laisvajame pasaulyje praėjo gana kukliai. Jeigu mes čia, Amerikoje, turėtume bent mažą jo originalių paveikslų kolekciją, netenka abejoti, jog mūsų ryšys su šiuo genialiu menininku būtų kur kas glaudesnis. O dabar retai kas iš ankstesnės Amerikos lietuvių kartos yra turėjęs laimės matyti bent vieną Čiurlionio kūrinį. Ne visi juos matė ir po šio karo atvykusieji.Lietuvių jaunimas gi, palikęs savo kraštą vaikystėje arba jau gimęs tremtyje, su Čiurlionio plastiniu menu dar mažiau beturi sąlyčio. Jo muzikinė kūryba tremtyje lengviau prieinama. Yra gaidų ir net plokštelių.

Nepaisant visų kliūčių, jo kūrybai giliau pažinti, Čiurlionis laisvojo pasaulio lietuviams yra geniali asmenybė, kurią seniai net tarp kitataučių garsina jo vardo dainininkų ansamblis Clevelande bei dailės galerija Čikagoje.

Negalima sakyti, kad ir šiais sukaktuviniais metais visiškai nieko nebūtų buvę padaryta. Skaitėme periodinėje spaudoje straipsnių, girdėjome paskaitų; buvo išleistas Čiurlionio garbei net vienas žurnalo Lituanus numeris; Niujorko Viešojoj Bibliotekoj suruošta Čiurlioniui išgarsinti paroda. Šio rašinio tikslas — priminti, kas paskutiniu laiku žymesnio padaryta Čiurlionio kaip dailininko labui tarptautinio meno sluogsniuose, Lietuvoje ir tremtyje.

Čiurlionis tarptautinio meno sluogsniuose

Šioj srityje pagrindą sudaro liuksusinis veikalas: George Poensgen - Leopold Zahn: "Abstrakte Kunst — eine Weltsprache (Mit einem Beitrag von Verner Hofmann — Quellen zur abstrakten Kunst"), išleistas garsios Woldemaro Kleino leidyklos Baden-Baden 1958 m. Veikalas 222 puslapių, didelio formato, gero popieriaus, pirmoje dalyje spalvotai iliustruotas, su giliu mokslišku tekstu, ar tik nebus išsamiausia studija apie abstraktinį meną. Ten ypatingas dėmesys parodytas ir mūsų Čiurlioniui. Įvadinėje veikalo dalyje, iškeliant V. Kandinskį abstraktaus meno tėvu, taip pat sustojama ir prie Čiurlionio. Pabrėžiama, kad pats Kandinskis, suminėdamas priežastis, atvedusias į bedaiktį meną, visiškai nutyli Čiurlionį. Jo kelyje į abstraktinio vaizdavimo sritį minima dail. C. Moneto kūryba, Vagnerio Lohengrino opera, Maskvos vaizdas prieš saulėlydį ir jo paties realistinis paveikslas, persimainęs prieblandoje. Veikalo tekste pažymima, kad po tokių patirčių Kandinskis 1910 m. nupiešęs pirmą abstraktų paveikslą, atvėrusi naują epochą dailėje, kurios ženkle šiuo metu dar tebegyvename. Tai tikrai svarbus įvykis, jeigu iš tiesų tas paveikslas yra pats pirmasis šioje srity. Bet čia ir iškyla M.K. Čiurlionis. Veikale pastebima, kad Kandinskio pirmenybę abstraktinio meno šakoje neigia estų meno kritikas Aleksis Rannitas (A. Rannit: M. K. Čiurlionis — pioneer de l'art abstract, 1949), teigdamas, jog Čiurlionis jau 1904 m. kūrė abstrakčius paveikslus, jog Kandinskis pažino ir domėjos jo kūryba, jog Kandinskio menas yra Čiurlionio tęsinys bei jo išskleidimas. Čia pateikiama dar Ninos Kandinskienės 1951 m. žurnale "Das Kunstwerk" spausdintos pastabos,

---

Joje užtinkame tokių kultūrinių žinių apie lietuvius, kurių niekur kitur nerasi. Galima pridėti, jog josios nuorašai rašyti ant pergamento, ir tai su puikiais raudonais ir mėlynais inicialais. Sprendžiant pagal tos kronikos turinį, ją rašė net kunigas, domėjęsis įvykiais ir daiktais, kaip žmogaus gyvenimo realiais reiškiniais.

Ir taip Livonijos Eiliuotinės Kronikos eilutėse 3,881-87 išskaitoma žemaičių ginklai: keyen, swert, spere, schilde, brunie, helme (įvykiuose apie 1253 m.). Besikaujant žiemgaliams su kryžiuočiais prie Heiligenbergo pilies (apie 13-to amž. pabaigą) abiejose kariuomenėse randama: sper, armbrusten, brunnien, swert, helme, klupfel (eil. 10, 005-48, 53; 10,061-706). Taigi tokie ginklai: kardai, jietys, skydai, šarvai, šalmai, šaujamieji lankai. Ir, žinoma, keye, klupfel. Šiuodu terminai reiškia tą patį daiktą, kadangi abiejuose sąrašuose kiti ginklai (išskiriant armbrusten, t.y. šaujamąjį lanką) tie patys. Ne kas kitą turima galvoje, kai rašoma "galėjai matyti, kai pagonys mėtė medį" (die heden man holtz werfen sach, eil 10, 061). Ir apie klupfel sakoma, kad žiemgaliai jais kryžiuočius "negyvai užmėtė" (warfen sie tot). Jei kitais atvejais minima ginklas "medžiai" (boum), tai bus norėta pažymėti kaip tik šitas "holtz". Z. Ivinskis, neišsiaiškinęs boum reikšmės, samprotavo, kad tai dirvoje augą medeliai (str-y apie 1236 m. Saulės-Šiaulių kautynės "Karo Archyve", 1936).

Taigi žemaičiai ir žiemgaliai turėjo, be kitokių, ir medinį ginklą, kurį mėtant, buvo galima užmušti žmogų. Kadangi jis buvo apsiginklavimo dalis ir mėtomas, tad turėjo būti specialiai padarytas, patogus nešiotis ir tinkamas mesti į taikinį. Kitaip negalima galvoti, kaip apie trumpą, sunkų, metimo inercijai atliepiantį medinį įnagį. Jį natūraliai tenka vaizduotis padarytą iš skroblo, ąžuolio ar kitokio kietmedžio — su laifgaliu arba rankena ir storgaliu arba galva, buože. Šioji, galimas daiktas, turėjo įtvertų akmens skeveldrų ar metalo gabalų. Tai, atrodo, implikuoja vienas posakis, 1288 m. apibūdindamas lietuvių apsiginklavimą (... gewapenden hantweren, Liv-. Est—und Curlaendisches Urkundenbuch VI, 530). Dar aiškiau pranešime apie lietuvių susikovimą su vokiečiais 1372 m. prie Baltijos Šventosios: per up jie svaidę "pagal savo pagonišką paprotį, metamąsias jietis ir akmenines kuokas" (obir das vlis mit wurfspern und mit steynen kewlen, SPR, III, 102, 597). Rusiškai tai, atrodo, buvo vadinama "drevo" (Lietuvos Metrika, 1914 m., p. 659, 1915 m., p. 7).

Tą ginklą mes pavadinome kuoka. Šakiu apskrityje prie Nemuno sakoma "Ji tikra kuoka" ar "Ji kvaila, kaip kuoka". Vadinasi, josios galva nepajėgia galvoti, tarytum būtų apskritas medžio gabalas. Žinoma, galima vadinti ir buože. Šioji augščiau minėtoje srityje taikoma sveriamojo bezmėno storajam, sunkiajam galui. Bet taip pat ir kuliamojo spragilo sunkiajai skroblinei daliai, kuri per vadinamą tarpininką prisieta prie ilgo koto. Šiuo atveju tai būtų skirtingas daiktas, nei metamoji kuoka. Pagaliau, dar ten yra vėzdas, atseit, storokas pagalys mušimui. Sakoma grasinama "Kai paimsiu aš tau vėždą!"

J. Matusas

kur ji liudija, kad Kandinskis nieko bendro neturįs su Čiurlioniu. Pagal ją, Kandinskio abstrakčios kūrybos šaknų reikią ieškoti rusų ikonose, kaip jis pakartotinai tvirtinęs; jį paveikęs minėtasis prancūzų dailininikas Monet savo paveikslu "Šieno kūgis"; jis niekad netapęs muzikos, niekad nebuvęs Lietuvoje nei Estijoje, niekad nematęs Čiurlionio paveikslų, ir pagaliau Čiurlionio kūriniai nesą abstraktūs, o tik stilizuoti gamtovaizdžiai bei daiktai su mistiniu atskambiu. Čia pat paduodama A. Rannito atsakymas, kur primenama, jog pagal V. Ivanovą, J. Baltrušaitį ir B. Pravdiną, Kandinskis Čiurlionio kūrybą pažino ir ją didžiai vertino, nes šis tuo metu Rusijoje buvo gerai žinomas. Be to, 1909 m. vadovaujančių rusų meno istorikų, V. Ivanovo ir A. Benois, jau buvo pasirodžiusios apie Čiurlionio kūrybą studijos.

Mūsų minimos abstraktaus meno knygos autoriai iš savo pusės Čiurlioniui istorinės pirmenybės abstraktaus meno lauke nepaneigia, tačiau jie linksta Kandinskį laikyti šios srovės tėvu greičiausia dėl jo įtakos kitiems. Kad Čiurlioniui taip pat skiriama garbinga vieta, matyti iš to, jog šio veikalo istorinėj apžvalgoj kreidiniame popieriuje atspausdinti trys gana didelio formato Čiurlionio paveikslai prieš Kandinskį. Pirmoje vietoje duotas Leonardo da Vinci bedaiktis piešinys, antroje Turnerio jūros fragmentas, trečioje Claude Moneto "Montorgeuil gatvė" ir po to trijuose atskiruose puslapiuose — Čiurlionio Rex, Žvaigždžių sonata (allegro) ir Pavasario sonata (scherzo). Šie keturi dailininkai tai, lyg kokios keturios gairės į abstraktaus meno epochą. Čiurlionis šiame veikale ypatingai užakcentuotas. Visų kitų (neskaitant Kandinskio) duota tik po vieną paveikslo reprodukciją — Čiurlionio parodyta trys paveikslai. Pavasario sonata atskiruose puslapiuose sugretinta su Kandinskio pirmąja abstrakčia akvarele, tapyta 1910 m. Išvada — Kandinskio abstraktūs plėmai atrodo formiškai ir ritmiškai gimingi su Čiurlionio paveikslo debesimis bei šakučių liepsnelėmis.

Nėra abejonės, jog veikalas "Abstrakte Kunst—Eine Weltsprache" labiau iškėlė Čiurlionio vardą Vakarų pasaulyje. Žinoma, jeigu ten būtų atspausdinta bent viena jo darbų spalvota reprodukcija, vaizdas skaitytojuose apie šį mūsų dailininkų būtų išlikęs dar gyvesnis. Bet ir dabar gaunasi įspūdis, jog istoriškai Čiurlionis yra abstraktaus meno srovės pirmatakas. Leonardo da Vincio, Turnerio ir C. Moneto su šia srove negalima tiesiogiai sieti. Tai tik istorinei raidai suvokti apytikrės gairės. Čiurlionis gi, nežiūrint jo kūryboje išlikusių konkretaus pasaulio elementų, kai kuriuose paveiksluose, kaip Žvaigždžių sonata (allegro), Rex, Jūros sonata (allegro), Žvaigždžių sonata (andante) ir kt., yra gana abstraktus. O būti visuotinės meno srovės pirmataku reiškia nuostabiai daug. Tokie žmonės iškelia garbėn tautas ir lieka nemarūs. Be to, dar vertėtų pasigilinti į Čiurlionio vaidmenį surrealistinei meno srovei. Jo kūryboje itin gausu šios srovės elementų — gausiau negu abstrakčių

Čiurlionis dabar Lietuvoje

Čia norime priminti Lietuvoje išleistus du veikalus. Pirmasis — "M. K. Čiurlionis apie muziką ir dailę". Redakcinė kolegija iš E. Balsio, J. Kuzminskio ir A. Venclovas; paruošė V. Čiurlionytė-Karužienė, redagavo A. Žirgulis. Knyga pasirodė 1960 m. Išleido Valstybinė Grožinės Literatūros leidykla Vilniuje, 338 p. Iliustruota nuotraukomis iš Čiurlionio gyvenimo ir jo darbų reprodukcijomis. Tai Čiurlionio laiškai įvairiems asmenims nuo 1901 iki 1910 m., kuriuose išreiškiamos jo pažiūros apie muziką ir dailę; jo užrašai, straipsneliai ir pagaliau pluoštelis Čiurlionio žmonos, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės, atsiminimų. Įvadą parašė J. Gaudrimas. Antrasis veikalas — albumas, pavadintas "M. K. Čiurlionis", kuriame sudėta 32 spalvotos reprodukcijos. Redagavo V. Čiurlionytė-Karužienė, P. Galaunė, J. Kuzminskas, V. Mackevičius, P. Strauskas, A. Venclova. Įvadas lietuvių, rusų, anglų ir prancūzų kalbomis A. Venclovos. Albumo dydis 70x92. Išleido ta pati leidykla 1961 m. Aplankas su Čiurlionio portreto brėžiniu. Jo autorius nepažymėtas.

Turint šiuos du leidinius, įdomu, kaip vertinamas Čiurlionis dabartinėje Lietuvoje. Jau iš ankstesnių šaltinių buvo jaučiama, jog Lietuvoje stengiamasi išsaugoti Čiurlionį, kad jis nebūtų perblokštas vadinamo "socialistinio realizmo" bangos. To buvo laimingai išvengta, nors Čiurlionio kūryba neturi nieko bendro su tuo nuogu realizmu, kuris propaguojamas oficialių komunistinių sluogsnių. Minėtuose leidiniuose apie Čiurlionį jo vertinimą suvokiame iš įvadinių straipsnių. Juos perskaičius, lieka įspūdis, kad tiek J. Gaudrimas tiek A. Venclova apie Čiurlionį rašo šiltai ir pagarbiai. Žinoma, abu vargsta, stengdamiesi kaip nors susieti Čiurlionį su realizmu. Ypatingai A. Venclova, kuris, atsiribodamas nuo muzikos, kalba apie Čiurlionį tik dailės požiūriu, graibstosi net jo nerealistinei kūrybai pateisinti argumentų. Jo galva, Čiurlionis, savo laiko visuomeninėje skurdžioje aplinkoje neradęs įkvėpimo ir nukrypęs į fantazijos pasaulį. Vienok Venclova daro skirtumą tarp Čiurlionio ir ano meto "dekadentų", nes šis ir simbolinį siužetą giliai išgyvenęs ir išreiškęs savitomis spalvomis. Vertinami labiau, tie paveikslai, kurie pasižymi reališkumu ir optimizmu, mažiau tie, kurie atitrūksta nuo tikrovės ir apvilkti gedulu. Teisingai pažymima, kad Čiurlionio kūrybos versmė buvo Lietuvos gamta ir liaudies menas. Bet iš kitos pusės pervertinamas Kaukazo kalnų įspūdis jo kūrybos raidoje. Neigiamai pažvelgiama į kitas įtakas, įkvėpusias astronominius paveikslus bei piramidžių sonatą. Užkabinama ir tai, kad Čiurlionis "buržuazinės Lietuvos" laikais buvęs laikomas nepralenkiamu "tautos dvasios" reiškėju. Simbolinis ir fantazinis kūrybos pobūdis ginamas Gorkio autoritetu.

Reikia džiaugtis, kad Čiurlionis išsilaiko komunistinėje aplinkoje. A. Venclova paliko jį šviesioje idealistinėje viršūnėje, nenustumdamas į skurdų realizmo slėnį. Iš Venclovos ir J. Gaudrimo įžangų aiškėja, kad Čiurlionis bus ir ateityje studijuojamas. Tai malonu patirti. Tik nebeaišku, kokia jam teks vieta, jeigu J. Gaudrimo žodžiais tariant, Čiurlionio kūrybos vertinimas bus "pagrįstas marksistine-leninine ideologija".

Pats Čiurlionio reprodukcijų albumas nėra tobulas spalviniu atžvilgiu. Nežinia, ar tai blunkančių paveikslų kaltė, ar techninės spausdinimo aplinkybės. Aplankas labai trapaus popieriaus. Albumas, matomai, skirtas ir užsieniui, jeigu 5 puslapių įžanga pateikta trimis svetimomis kalbomis. Leidinys įdomus lietuviams ir kitataučiams, norintiems pažinti Čiurlionio kūrybą. Taip pat ir jo laiškai padės giliau įžvelgti į šio didelio dailininko estetinę pasaulėžvalgą.

Dar čia priminkime, kad Čiurlionis plačiai ir gan objektyviai vertinamas ir Lietuvoj išleistoj J. Jurginio meno istorijoje.

Čiurlionis tremtyje

Čia minėtini du dalykai, tiesiogiai susiję su Čiurlionio 50 m. sukaktimi. Tai anglų kalba leidžiamas žurnalas Lituanus ir Niujorke viešojoje bibliotekoje suruošta Čiurlioniui pagerbti paroda. Apie kiekvieną jų tenka kalbėti atskirai.

Žurnalo Lituanus šių metų 2 nr. visas paskirtas Čiurlioniui. Juo norėta supažindinti amerikiečius ir visus angliškai kalbančiuosius su Čiurlionio asmeniu bei kūryba. Tikslas

pilnai pasiektas. Žmogus, nors ir visiškai nieko nebūtų girdėjęs apie Čiurlionį, paskaitęs šį Lituanus numerį, turės susimąstyti. Jame žymūs autoriai savo straipsniais bei pastabomis iškelia šį mūsų dailininką iki genijaus laipsnio. Itin jaudinanti yra didžiojo šių laikų skulptoriaus Jacques Lipchitzo, kilusio iš Čiurlionio tėviškės, atestacija. Jis rašo: "Aišku yra tai, jog Čiurlionis buvo tikras genijus. Aš didžiuojuos, kad gimiau tame pačiame kaime, kurio žemę palietė jo pėdos" (Lit. 58 p.). Visas numeris iliustruotas Čiurlionio darbų reprodukcijomis, gana vykusiai atspausdintomis.

Pirmas straipsnis parašytas George M.A. Hanfmanno, Harvardo universiteto meno istorijos profesoriaus, mačiusio Čiurlionio darbus Kaune. Jo antraštė — "M.K. Čiurlionis, lietuvis tapytojas". Pradžioje autorius, pažymėjęs Čiurlionio didybę, palygina kai kuriais atžvilgiais jį su VanGoghu. Panašumo randa labiausiai biografinėj plotmėje ir ryžte atverti tikrą gyvenimo bei visatos prasmę. Bet Čiurlionis jį pralenkia, iškildamas iki muzikinių bei kosminių vizijų. Pagal Hanfmanną Čiurlioniui iš kitų ano meto simbolistų padėjęs išsimušti senosios Lietuvos panteistinis gamtos garbinimas. Čiurlioniui pripažįstama pirmenybė surrealistinio ir abstraktinio meno raidoje.

A. Rannito straipsnis "Čiurlionis kaip simbolistas" yra įdomus egzagetine šio dailininko kūrybos analize. Rannitas čia parodo Čiurlionį originaliausiu simbolistu, neturinčiu saito su kitais šios srities atstovais Prancūzijoje, Rusijoje ir Lenkijoje. Jis nepriklausąs jokiai simbolistų mokyklai, bet jo kūryboje formos esančios simbolinio pobūdžio. Jų šaknis metafizika. Iš ten gaunama turinys ir išraiška. Čiurlionio siekimas — skverbtis į daiktų esmę ir matomąjį pasaulį išreikšti idėjomis, iš kurių jis išplaukiąs. Užakcentuojamas religinis panteizmo momentas ir lietuvių liaudies meno simbolizmas, ypatingai kryžiai, kaip lietuviško peizažo struktūrinės dalys. Toliau A. Rannitas analizuoja Čiurlionio kūrybos formas (sterą, cilinderį, ratą, spiralę, trikampį, liniją), teikdamas jom simbolinių metafizinių ypatybių. Kai kas jo šiame aiškinime gali atrodyti kiek abejotina ir kiek teoretiška. Šiaip straipsnis labai vertingas ir įdomus.

Svarų straipsnį "Čiurlionis ir sintezės problema mene" yra parašęs žymus rusų poetas, mokslininkas ir meno kritikas V. Ivanovas. Straipsnis buvo atspausdintas 1914 Apollon žurnalo 3 nr. Jo vertimas (T. Federowos) anglų kalba paskelbtas šiame Lituanus numeryje (45-58 p.). Ivanovo dėmesį į Čiurlionį atkreipė dail. V. Dobužinskis. Pamatęs mūsų dailininko darbus, Ivanovas šio straipsnio pirmą dalį jau 1911 m., rašo, paskelbęs Apollone (Lit. 46 p.). Vėliau jis buvo praplėstas, ir įėjo į jo kritikos raštus 1916 m. Šiame straipsny Ivanovas pirmiausia pažymi, kad Čiurlionis yra mįslingas kūrėjas. "Nuo realybės jis pasikelia į neralias sritis, kurias jis mato anapus realybės". Pagal Ivanovą, tai reiškia kilti nuo šio realaus pasaulio į kitą — realesnį. Čiurlionis tai pasiekęs, muzikos pagalba prieidamas prie regimosios tikrovės. Tuo keliu žengdamas, jis realias formas suidealinęs, paversdamas fantazinėmis; formos, išplaukiančios iš muzikos, prarandančios materialinę esmę ir prisipildančios psichiniu elementu. Bet tos formos pasiliekančios tikros, nors taip apsibendrinančios, jog tampančios abstrakčiomis. Čiurlionio kūryba, pagal Ivanovą, tam tikru atžvilgiu yra tapybos ir muzikos eksperimentinė sintezė. Visa tai pateisina talentas. Atsijungus nuo laiko sąvokos, jo vaizdai atsistoją amžinai pasiliekančioje padėtyje. Paveikslas, kuris egzistuoja tik erdvėje, muzika, kuri siejasi tik sulaiku, susiderinančios vienas su kitu. Pagal Ivanovą, tą sintezė esanti metafiziškai įmanoma kaip sferų darna, kur spalvos gieda, o garsai šviečia. O tos kūrybos pradžia esąs tyras lyrizmas. Pravartu pastebėti, kad V. Ivanovas Čiurlionio kūrybai skiria ir religinės reikšmės. Štai jo įsidėmėtini žodžiai: "Jeigu Čiurlionis nebūtų religingas žmogus, visa jo kūryba būtų buvusi tik žvangąs varis ir skambąs cimbolas . . . Pagrindinis Čiurlionio religingumo kūrybinės išraiškos motyvas yra kilimo motyvas . . . Jo paveiksle "Miestas" aš kažkaip matau paskutinį akordą jo širdies neišaiškintos maldos". (Lit. 52 p.). Ivanovas tą "Miestą" linkęs laikyti Dievo miestu — Civitas Dei. Dėl savo kūrybos originalumo Čiurlionis lieką vienišas — lyg tremtinys kultūriniame pasaulyje.

Raymond F. Piper, filosofijos profesorius Syrakūzų universitete, New Yorko valstybėje, pateikia straipsnį "M.K. Čiurlionio kosminis menas", kuriuo įdomiai papildomi jau paminėtieji autoriai, ypač atsižvelgiant į paveikslą "Rex".

Vladas Jakubėnas savo straipsnyje apibūdina Čiurlionį kaip kompozitorių, pabrėždamas jo reikšmę lietuvių muzikai, bet pripažindamas, jog Čiurlionis čia yra didesnis kaip dailininkas.

Čiurlionio išgarsinimui Niujorko mieste daug padėjo A. Rannito pastangomis suorganizuota viešosios bibliotekos patalpose paroda. Turint galvoje, kad vasaros atostogų metu ypatingai daug žmonių aplanko šį miestą, parodos reikšmė dar labiau padidėja. Žiūrovas galėjo pamatyti spalvotas Čiurlionio reprodukcijas, apie dailininką parašytas knygas bei straipsnius ir jo paties muzikinių veikalų pavyzdžius. Parodą paįvairino dail. V.K. Jonyno sukurtas Čiurlionio portretas (medžio raižinys).

Suėmus visą krūvon, miela pažymėti, jog šiuo žurnalo Lituanus numeriu, kuris, leidžiamas dideliu tiražu pasiekta viso pasaulio intelektualiniai sluogsniai, o šia paroda su Čiurlionio kūryba supažindinta daug žmonių Niujorke.

Čiurlionio didybė

Baigiant įdomu pastebėti tai, kad Čiurlionio kūryba žavi ir tuos, kurie laikosi įsikibę tik apčiuopiamosios tikrovės. Pavyzdžiu gali būti oficialieji meno kritikai dabar Lietuvoj. Jis yra didelis visiems. Vakaruose dedama pastangų padaryti jį abstraktinio bei surrealistinio meno srovių pradininku, dabartinėje Lietuvoje stengiamasi lenkti jį realizmo pusėn. Bet Čiurlionio kūryba kalba pati už save, ir, kaip Rannitas pažymi, artimiausia yra simbolizmui. Viską nulemia idėjinė bei estetinė tiesa, kuri genijaus kūryboje išlieka nesudrumzta.

Nenuilstamas Čiurlionio studijozas, Aleksis Rannitas, jo kūryboje geba užakcentuoti panteizmą. Tai žymu jo straipsnyje šiame Lituanus žurnale, o taip pat ir Hanfmanno bei Piperio srtaipsniuose. Manyčiau, kad jau atėjo laikas pastudijuoti Čiurlionį krikščioniškos-katalikiškos pasaulėžvalgos šviesoje, kurioje jis gyveno. Atsimintina, jog Čiurlionis savo kūrybai versmių jieškojo mūsų liaudies mene, o šio žymi dalis religinė. Iš tiesų Čiurlionio paveikslas "Žemaičių kryžiai" ir "Žemaičių kapinės" dvelkia krikščioniškos Lietuvos tyra mistine dvasia. Žvelgiant į paveikslą Rex, sunku paneigti, kad sėdįs soste valdovas nebūtų Dievas. Gal tai Kristus karališkoje šlovėje, nes augščiau matosi kitas vainikas — gal Dievo Tėvo; Šv. Dvasios simbolis įjungtas "Žvaigždžių sonatos" (allegro) augščiausioje viršūnėje. Čiurlionio paveikslai "Auka", "Nojaus arka", "Miestas", "Rojus" ir kiti glaudžiai siejasi su Apreiškimu. Visa jo kūryba yra, lyg Sursum corda šauksmas. Ivanovas pažymėjo Čiurlionio religingumą kūryboje tik apskritai. Labai apsimokėtų į ją pasigilinti krikščionišku požiūriu. Būtų skriauda Čiurlioniui, jeigu jis liktų suvoktas tik materialistinėje ir panteistinėje dvasioje.

L. Andriekus

VISUOMENINIS GYVENIMAS

LIETUVOS VADAVIMO KELIUS BESVARSTANT

Visi padorūs lietuviai pasisako už Lietuvos išvadavimą iš sovietų jungo. Tačiau šis bendras troškimas dar nenusako kelių, kuriais sėkmingiausiai tai būtų galima pasiekti. Tiesa, visi jaučiam, kad karui kilus ir žlugus sovietų imperijai, Lietuva atgautų savo laisvę. Bet kokie yra keliai Lietuvai vaduoti taikos ar šaltojo karo metu? Tinkamo atsakymo į šį klausimą suradimas turėtų būti vienas iš pagrindinių mūsų rūpesčių, nes nuo jo priklauso ir visų mūsų pastangų Lietuvai vaduoti sėkmingumas.

Tačiau reikia stebėtis, kad iki šiol šiam klausimui skiriame labai nedaug dėmesio. Mūsų spaudoj ne tik mažai pasitaiko straipsnių šiuo klausimu, bet ir tie patys nesukelia rimtesnių diskusijų. Mūsų veiksniai, kaip atrodo iš jų suvažiavimų rezoliucijų, raštų ar atskirų veikėjų pareiškimų, taip pat neturi aiškaus vaizdo, kas šiuo metu konkrečiai dėl Lietuvos vadavimo darytina ar kaip Lietuvos esamą padėtį apibūdinti.

Lietuva — sovietų kolonija

Pastaruoju metu, ypač kai Chruščiovas praeitoj Jungtinių Tautų visumos susirinkimo sesijoj iškėlė kolonializmo panaikinimo klausimą, Lietuva ir kitos Baltijos valstybės imta vadinti sovietų kolonijomis. Pvz., šių metų balandžio 29-30 d.d. veiksnių konferencijos nutarimuose sakoma, kad "Lietuva, kaip ir kitos dvi Pabaltijo, valstybės yra ryškiausias pavyzdys žiaurios kolonialinės sovietų politikos" (Darbininkas, 1961 geg. 9 d.). Greta to mūsų spauda su dideliu pasitenkinimu minėjo britų atstovo Ormsby-Gore pareiškimą Jungtinėse Tautose, kad Lietuva, Estija ir Latvija yra trys naujausios sovietų kolonijos. Taip pat pastaruosiuose Vliko raštuose Amerikos prezidentui, Vakarų valstybių užsienio reikalų ministeriams bei Belgrado konferencijos dalyviams kalbama apie Lietuvą kaip sovietų koloniją ir prašoma panaikinti sovietų kolonializmą Lietuvoj (Darbininkas, rugsėjo 2 d.).

Kolonijomis paprastai laikomi kraštai, kurie neturėjo savo valstybės ir buvo baltųjų užvaldyti, kai jų žmonių gyvenimas buvo dar primityvus. Dėl to kolonializmo klausimas Afrikoj bei Azijoj yra siejamas su baltojo žmogaus valdžios atsikratymu bei jo atnešto vietinių žmonių išnaudojimo panaikinimu ir savo nepriklausomos valstybės sukūrimu.

Lietuva gi yra sena valstybė, kurios atstatymą po pirmo pasaulinio karo pripažino pati Sovietų Sąjunga. 1940 m. sovietų įvykdytos okupacijos eilė valstybių nepripažįsta, ir todėl Lietuva teisiškai tebelaikoma sovietų okupuota valstybe. Okupacinį Lietuvos statusą akivaizdžiai rodo jos tebeveikiančios pasiuntinybės bei konsulatai. Jokia kolonija tokių savo diplomatinių ir konsularinių atstovybių neturi.

Okupuotas kraštas turi daugiau teisių į nepriklausomybę negu bet kuri kolonija. Svarstant nepriklausomybės suteikimą kolonijai paprastai keliamas klausimas, ar ji yra tam pribrendusi. Okupuota valstybė yra įrodžius savo sugebėjimą savarankiškai valdytis, ir todėl jos vienintelis reikalavimas tegali būti okupacijos pašalinimas bei laisvės grąžinimas.

Žinoma, kai Chruščiovas kelia reikalą suteikti nepriklausomybę kolonijoms, negalima tylėti apie okupuoto krašto išlaisvinimą. Tačiau keliant Lietuvos laisvės klausimą, nėra reikalo degraduoti jos statusą iki kolonijos, nes negrąžinimas laisvės okupuotam kraštui labiau parodo sovietų imperializmą negu jų kaltinimas kolonializmu.

Tačiau reikia pažymėti, kad Sovietų Sąjunga turi kolonijų tikra prasme, būtent Kazachiją, Gruziją, Armeniją ir kitas tariamas sovietų respublikas bei autonominius rajonus. Bet iki šiol kaltinant sovietus kolonializmu daugiausia minimi ne šie kraštai, bet satelitinės sovietų valstybės (Lenkija, Čekoslovakija ir p.) arba sovietų okupuotos Baltijos valstybės. Tokia taktika daro sovietams aiškią nuolaidą: tikrosios sovietų kolonijos tarsi nurašomos, o kolonijomis vadinami kraštai, kurie tarptautinės teisės atžvilgiu ir kai kuriais praktiškais atvejais nėra kolonijos. Reikia stebėtis, kad ir mūsų veiksniai mieliau sutinka Lietuvą vadinti sovietų kolonija negu pabrėžti okupacinį jos statusą ir nurodyti tikrąsias sovietų kolonijas. O jeigu mes patys Lietuvą degraduojam iki kolonijos ir nesistengiam iškelti tikrųjų sovietų kolonijų, tai nėra ko stebėtis, kad ir Vakarų valstybės neprimena sovietams jų kolonizuotų kraštų (Kazachstano ir k.) ir nereikalauja jiems pritaikyti tautų apsisprendimo teisės.

Apsisprendimo teisė ir Lietuva

Kai kurie ne tik sulygina Lietuvą su paprasta sovietų kolonija, bet ir reikalauja, kad jai būtų pripažinta apsisprendimo teisė, lyg lietuvių tauta, kaip kokia Afrikos tautelė, tiktai dabar kurtųsi kaip valstybė ir niekada nebūtų apsisprendusi už savo valstybinę nepriklausomybę. Pvz., Italijos Lietuvių bendruomenė šių metų pradžioje įteikusi Italijos vyriausybei memorandumą, kuriame prašoma daryti žygių, kad "Pabaltijo tautoms būtų taikomi tie patys apsisprendimo ir nepriklausomybės dėsniai, kaip Azijos ir Afrikos tautoms" (Draugas, 1961 geg. 11 d.) Taip pat Vlikas savo rašte Amerikos prezidentui Kennedžiui prieš jo kalbą Jungtinėse Tautose prašo "iškelti Lietuvos laisvo apsisprendimo teisės atstatymo reikalingumą Jungtinėse Tautose" (Draugas, 1961 rugsėjo 20). Įdomu pastebėti, kad ir Lietuvos diplomatijos šefas St. Lozoraitis kalba apie Lietuvos apsisprendimo teisę. Jis praeitos JT visumos susirinkimo proga buvo nusiuntęs generaliniam sekretoriui raštą, kuriame pareiškė "griežtą protestą prieš Sovietų Sąjungos tebevykdomą Lietuvoje neteisėtą okupaciją ir komunistinę priespaudą" ir kartu pasiūlė, kad "Jungtinės Tautos įsteigtų komisiją tyrinėti tautų apsisprendimo teisės problemai ir ypač tos teisės pažeidimams iš Sovietų Sąjungos pusės Europoje" (Dirva, 1960 rugsėjo 21).

Tikra retenybė, kad okupuoto krašto laisvei atstatyti būtų reikalauta pripažinti jam apsisprendimo teisę. Niekas tokio apsisprendimo nereikalavo, suteikiant laisvę Vakarų Vokietijai, Austrijai ar Italijai, kurios buvo sąjungininkų okupuotos karo eigoje. Jei Vakarų valstybės nepriklausomybę gražino šiems kraštams, kurie prieš juos kariavo, tai sovietai juo labiau turi ir be apsisprendimo grąžinti laisvę Lietuvai, kuri prieš nieką nekariavo, bet yra sovietų agresijos auka. Vokietijos klausimas neturėtų mūsų suklaidinti. Apsisprendimo teisės jai reikalauja-

ma ne Vokietijos valstybei atstatyti, bet sujungti Rytų bei Vakarų Vokietijos dalims.

Lietuvių tauta savo apsisprendimą už savo nepriklausomą valstybę yra pareiškusi jau Mindaugo laikais ir jį atnaujinusi 1918 metais, atkurdama savo valstybę. Taip pat lietuvių tautos apsisprendimą už savo valstybę parodė 1941 metų sukilimas ir lietuvių partizanų kovos antrosios sovietų okupacijos pradžioje.

Taigi, nėra tikslu reikalauti, kad Lietuvai būtų pripažinta apsisprendimo teisė. Jos vienintelis reikalavimas tegali būti sovietinės okupacijos pašalinimas ir nepriklausomos valstybės atstatymas. Žinoma, kai Afrikos bei Azijos tiktai ką pabudusioms tautoms reikalaujama apsisprendimo, negalima tylėti dėl Lietuvos išlaisvinimo, tačiau keliant jos laisvės klausimą nėra reikalo jos padėtį sulyginti su besikuriančiomis tautomis.

Todėl netinka ir reikalauti, kad Lietuvoj, panaikinus sovietų okupaciją, rinkimai būtų pravesti Jungtinių Tautų priežiūroj (Toks pageidavimas, pvz., yra pareikštas Kuchel-Lipscombo pasiūlytoj rezoliucijoj). Palikim Jungtinių Tautų priežiūrą Afrikos bei Azijos besikuriančioms tautoms ir pasitikėkim, kad lietuviai patys mokės pravesti savo balsavimus, kai okupantai sovietai tarės pasitraukti iš Lietuvos.

Lietuvos klausimas—karo padarinys

Anksčiau buvo galima girdėti, jog dabartinė Lietuvos padėtis yra antrojo pasaulinio karo padarinys ir todėl jos klausimas turi būti įtrauktas į šių padarinių likvidavimo programą. Vlikas šią pažiūrą oficialiai išdėstė 1960 lapkričio 12-13 d. sesijoj priimtoj rezoliucijoj, kurioj sakoma, jog Vlikas nutarė "ir toliau dėti visas pastangas įjungti Lietuvos nepriklausomybės atstatymo būtinumą į antrojo pasaulinio karo padarinių Europoje likvidavimo programą" (Elta, Nr. 51 (392(, 1960 gruodžio 24 d., 570 psl.) Panašią nuomonę yra pareiškęs ir Lietuvos laisvės komiteto pirm. V. Sidzikauskas. Anot jo, "Lietuvos išlaisvinimas iš sovietinės vergijos atsakingųjų Vakarų politinių veiksnių siejamas su antrojo pasaulinio karo palikimo likvidavimu ir su teisingos ir garbingos taikos Europoje įgyvendinimu" (Lietuvių Dienos, Nr. 2, 1961 vasario mėn., 16 psl).

Kaip žinome, Lietuva antrojo pasaulinio karo pradžioje buvo pasiskelbusi neutraliu kraštu. Tačiau sovietai, pasinaudodami karo meto sąlygomis, privertė Lietuvą įsileisti jų kariuomenę ir be karo okupavo visą kraštą. Todėl Lietuvą reikia laikyti antrojo pasaulinio karo auka, ir jos laisvės atstatymas gali būti siejamas su to karo padarinių likvidavimu.

Tačiau kyla klausimas, kas spręs šių padarinių likvidavimą? Vlikas kalba tiktai apie Lietuvos nepriklausomybės atstatymo įjungimą į karo padarinių likvidavimo programą.

Pastarieji karai paprastai būdavo baigti taikos konferencija, kuri išspręsdavo karo iškeltas problemas ir nustatydavo naują pasaulio žemėlapį. Pirmasis pasaulinis karas, kaip žinome, buvo baigtas garsiąja Versalio taikos konferencija. Tačiau nuo antrojo pasaulinio karo pabaigos jau praėjo šešiolika metų, o apie taikos konferencijos sušaukimą niekas net nekalba. Taip pat niekas negali pasakyti, ar tokia konferencija iš viso bus kada sušaukta. Sovietai, kaip matyti, nėra suinteresuoti tokia konferencija. Jų tikslas, kaip rodo Berlyno krizė, yra siekti problemų sprendimo paskirai, verčiant su jais derėtis suinteresuotas šalis. Vakarų valstybės, kaip matyti, yra linkusios pakęsti ir nenormalią padėtį, kad išlaikytų taiką, kol jų tiesioginiai interesai nėra pažeidžiami. O tuo tarpu laikas bėga ir kai kurie antrojo pasaulinio karo padariniai (Austrija, satelitinių valstybių pripažinimas) išsprendžiami be jokios "karo padarinių likvidavimo programos". Dabar tokiu pat būdu sovietai nori sau palankiai išspręsti Berlyno, Rytų Vokietijos ir Vokietijos-Lenkijos sienų pripažinimo klausimus. Jei tai jiems pavyktų, tuo pačiu gali būti užantspauduotas ir Lietuvos klausimas.

Taip esant, kalbos apie karo padarinių likvidavimo programą bei Lietuvos klausimo jon įtraukimą neatrodo tokios realios. Matyt, tuo įsitikino ir mūsų veiksniai, pastaruoju metu, kaip buvo nurodyta ėmę vadinti Lietuvą sovietų kolonija ir reikalauti jai apsisprendimo teisės.

A. Plukas

ĮVYKIAI

* Pasaulio Lietuvių Bendruomenė ateinančius metus skelbia Maironio metais. Tai daroma, minint jo gimimo šimtmetį. Maironis gimė 1962 m. sausio 21 d.

* "Giedra" — vyresniosios giedrininkės ir korporacija paskelbė romano konkursą, skirdamos 1000 dol. Sąlygos: literatūriškai vertingas kūrinys; herojus—teigiamo charakterio lietuvė moteris; 200 romaninio formato puslapių; kūrinys pasirašomas slapyvardžiu, atskirame voke pridedant vardą, pavardę, adresą. Terminas 1963 m. rugsėjo 1 d. Adresas: "Giedros romano konkurso komisija, 8741 Albany Ave., Chicago 42, Ill. Vertinimo komisija: Benys Babrauskas, Kazys Bradūnas, Elena Juknevičienė, Vincas Ramonas, Juzė Vaičiūnienė.

* Baigiama ruošti "Dirvos" romano konkurso taisyklės. Premija bus įteikta 1962 m. rugsėjo 29 d. Premijos mecenatas: J. Čėsna.

* Pavergtųjų Tautų seimas šiemet įvyko Paryžiuje spalio 18-20 d. Seimą atidarė pirm. F. Nagy. Lietuvių delegacijai vadovavo V. Sidzikauskas. Pavergtųjų Tautų organizacijai priklauso: Albanija, Bulgarija, Čekoslovakija, Estija, Latvija, Lenkija, Lietuva ir Rumunija. Ji sudaryta iš tų tautų atstovų laisvajame pasaulyje. Jos būstinė Niujorke.

* ALRK Federacijos centro valdybos posėdyje spalio 27 d. pirmininku išrinktas inž. Antanas Rudis, vicepirmininkais: Kazys Kleiva, Viktorija Leone ir dr. A. Damušis; sekr. dr. Vl. Šimaitis, ižd. Elena Juknevičienė. Dvasios vadu pakviestas prel. I. Albavičius.

* Savaitraštis "Garsas", iki šiol ėjęs Wilkes-Barre, Pa., spalio mėn. perkeltas į Brooklyną ir išeis į mėnesį vieną sykį. Spausdinamas pranciškonų spaustuvėje. Redaguoja ir toliau ilgametis jo redaktorius Matas Zujus.

* Dail. Viktoro Petravičiaus grafikos darbų paroda atidaryta Čikagoje lapkričio 11 d. Savings & Loan Association meno galerijoje. Paroda tęsis iki gruodžio 10 d. Minėtą galeriją prižiūri ir parodų rengimą tvarko dail. A. Valeška.

* Čiurlionio Galerijoje Čikagoje lapkričio 4 d. atidaryta jaunų dailininkų kolektyvinė paroda. Dalyvavo australų, latvių ir ukrainiečių dailininkų grupės. Išstatyta 94 tapybos, skulptūros, grafikos ir keramikos darbai.

* Ohio Lietuvių Gydytojų draugija Clevelande paskyrė 1000 dol. kompozitoriui K. Banaičiui.

* Spalio 26 d. Čikagoje posėdžiavo Alto centro valdyba. Dalyvavo visi nariai: L. Šimutis, E. Bartkus, dr. P. Grigaitis, M. Vaidyla, T. Blinstrubas, dr. K. Drangelis, A. Rudis ir J. Talalas.

"AIDŲ PREMIJA UŽ LITERATŪRĄ

Mėnesinis kultūros žurnalas "Aidai", leidžiamas pranciškonų, pamečiui skiria po vieną $500.00 premiją už vertinimo komisijos geriausiu pripažintą grožinės literatūros ir mokslo veikalą. Šiuo skelbiama jos taisyklės:

1. 1962 metais šeštą kartą premija bus skiriama už grožinę literatūrą: poeziją, noveles, apysakas, romaną ar dramą.
2. Už komisijos geriausiu pripažintą veikalą skiriama premija nebus skaldoma tarp atskirų autorių.
3. Premijos komisija vertins 1960-1961 m. viešumoj pasirodžiusius nepremijuotus grožinės literatūros kūrinius ir tais metais parašytus, bet dėl dabartinių sąlygų negalėjusius būti išspausdintais. Premijos komisijai neatsiųsti kūriniai nebus vertinami. Taip pat nebus vertinami mirusių autorių kūriniai.
4. Eilėraščių rinkinys, skiriamas premijai, turi sudaryti nemažiau 32 puslapių knygą, jeigu ji būtų išspausdinta. Novelių ar apysakų rinkinys turi būti nemažiau kaip 100 puslapių dydžio spausdintos knygos.
5. Paskutinė data kūriniams įteikti — 1962 metų kovo 1 d. Siųsti "Aidų" redakcijos adresu: Ant. Vaičiulaitis, 4757 East Avenue, S. E. Washington 28, D.C.
6. Premijuotą kūrinį, jei jis būtų parinktas iš viešumon dar nepasirodžiusių veikalų, autorius sutinka dalinai ar ištisai spausdinti per "Aidus".
7. Vertinimo komisijos sąstatas bus paskelbtas vėliau.

Redaguoja — Antanas Vaičiulaitis

Redakcijos nariai — Leonardas Andriekus, O.F.M., Juozas Girnius, Alfonsas Nyka - Niliūnas

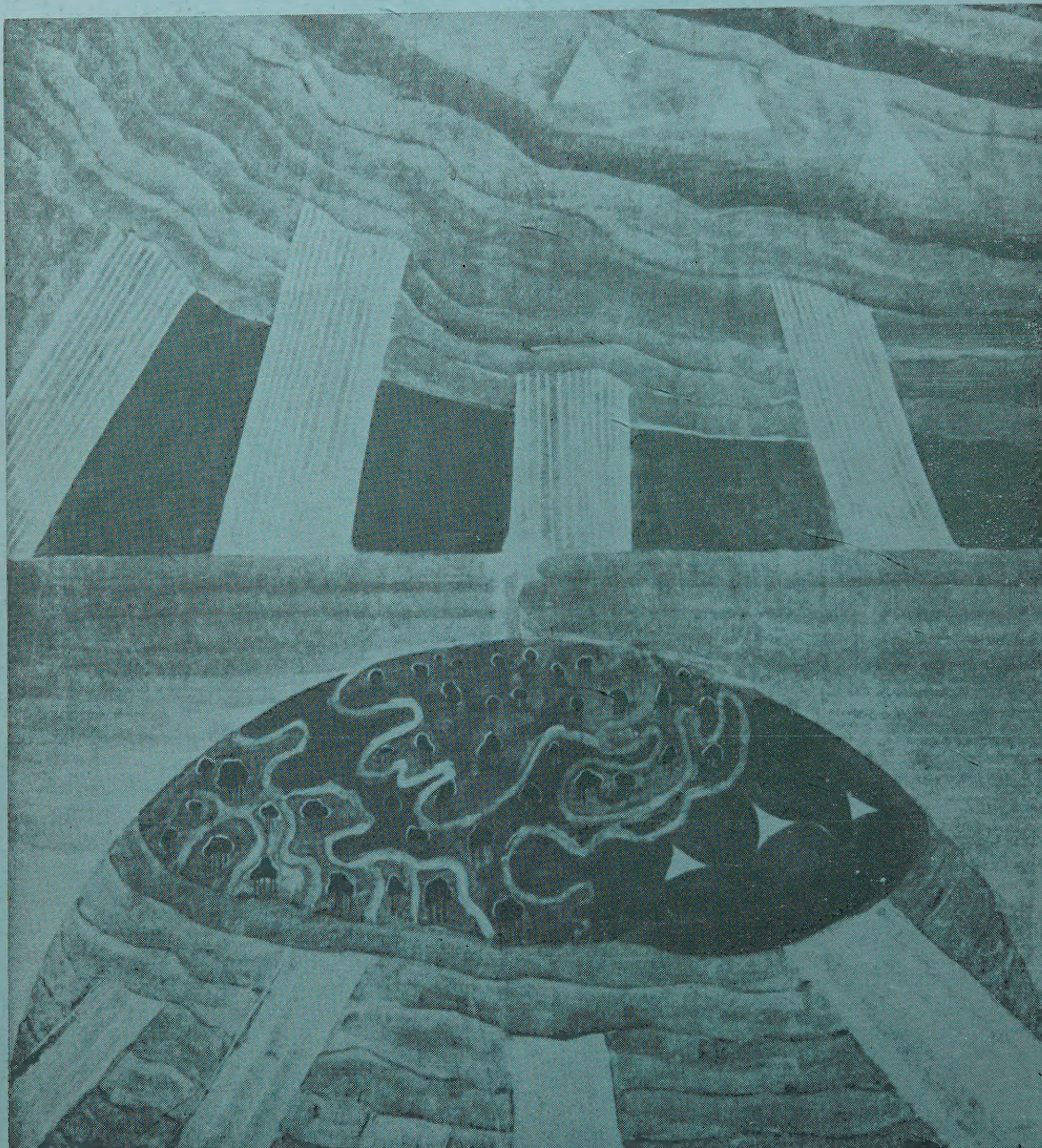
Meninė priežiūra — Telesforas Valius

Leidžia — Tėvai Pranciškonai

Administracijos adresas — Aidai, 680 Bushwick Ave., Brooklyn 21, N. Y.

Dailininko adresas — Telesforas Valius, 84 Pine Crest Rd., Toronto, Ont. Canada

Redakcijos adresas — Antanas Vaičiulaitis, 4757 East Ave., S. E., Washington 28, D. C.

M. K. ČIURLIONIS SAULĖS SONATA. ANDANTE